



# ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ, СФЕРА ОБСЛУГОВУВАННЯ, ЕКОНОМІКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ЯК РУШІЙНІ СИЛИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ДЕРЖАВ ХХІ СТОЛІТТЯ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ | ВИДАННЯ 2

**2021-2022**



EUROPEAN  
SCIENTIFIC  
PLATFORM

## **КОЛЕКТИВНА НАУКОВА МОНОГРАФІЯ**

---

**Державне управління та адміністрування,  
сфера обслуговування, економіка та міжнародні  
відносини як рушійні сили економічного  
зростання держав ХХІ століття**

*Видання 2*

**2021-2022 | Вінниця**

ГО «Європейська наукова платформа»



**Головний редактор:** Голденблат М.А.

**Науковий редактор:** Козятко І.В.

**Технічна редактура та верстка:** Казьміна Н.П. & Бондаренко І.В.

**Автори колективної монографії:**

Баженова О.В. – д-р. екон. наук <sup>4</sup>

Бенько М.М. – д-р. екон. наук <sup>3</sup>

Вінс В.С. <sup>4</sup>

Габрелян А.Ю. – канд. юрид. наук <sup>1</sup>

Данилевич Н. – канд. техн. наук <sup>2</sup>

Дегтярьова І.Б. – канд. екон. наук <sup>8</sup>

Кара Н.І. – канд. екон. наук <sup>5</sup>

Кошова С.П. – канд. наук з держ. упр. <sup>6</sup>

Кудлаєва Т. – канд. екон. наук <sup>10</sup>

Маринчак Є.С. – канд. екон. наук

Мельник Л.Г. – д-р. екон. наук <sup>8</sup>

Москалюк Г.О. – канд. юрид. наук <sup>7</sup>

Пасічніченко Д. <sup>2</sup>

Поплавська О. – канд. екон. наук <sup>2</sup>

Процик І.С. – канд. екон. наук <sup>5</sup>

Роїк О. – канд. екон. наук <sup>5</sup>

Ромашко О. – канд. екон. наук <sup>3</sup>

Скрипник С. – д-р. екон. наук <sup>9</sup>

Шаповалова А. – канд. екон. наук <sup>3</sup>

**Наукові та навчальні заклади:**

<sup>1</sup> Адвокатське бюро «Олега Пилипченка»

<sup>2</sup> ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

<sup>3</sup> Державний торговельно-економічний університет

<sup>4</sup> Київський національний університет імені Тараса Шевченка

<sup>5</sup> Національний університет «Львівська політехніка»

<sup>6</sup> Національний університет охорони здоров'я України ім. П.Л. Шупика

<sup>7</sup> Одеський національний економічний університет

<sup>8</sup> Сумський державний університет

<sup>9</sup> Херсонський державний аграрно-економічний університет

<sup>10</sup> Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Д 36

**Державне управління та адміністрування, сфера  
обслуговування, економіка та міжнародні відносини як  
рушійні сили економічного зростання держав XXI століття:  
колективна монографія (2-е вид.). / під ред. Козятко І.В. –  
Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. 170 с.**

ISBN 978-617-7991-46-4

DOI 10.36074/paaaseirdfegcc.ed-2



## ЗМІСТ

<b>Розділ I.</b> НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ .....	<b>4</b>
© <i>Габрелян А.Ю.</i>	
<b>Розділ II.</b> ВПЛИВ ЦІНОВОЇ КОН'ЮНКТУРИ НА СВІТОВИХ СИРОВИННИХ РИНКАХ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ОКРЕМИХ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ЕМПІРИЧНІ АСПЕКТИ ....	<b>21</b>
© <i>Баженова О.В., Вінс В.С.</i>	
<b>Розділ III.</b> ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ .....	<b>33</b>
© <i>Роїк О.Р.</i>	
<b>Розділ IV.</b> ПРАВОВА ПРИРОДА ПУБЛІЧНИХ ФОНДІВ КОШТІВ .....	<b>47</b>
© <i>Маринчак Є.С.</i>	
<b>Розділ V.</b> СИСТЕМА РЕГЛАМЕНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ .....	<b>65</b>
© <i>Поплавська О.М., Данилевич Н.С., Пасічніченко Д.В.</i>	
<b>Розділ VI.</b> ECONOMIC AND ORGANIZATIONAL ISSUES OF RESTRUCTURIZATION OF ENTERPRISES WITHIN DIGITAL TRANSFORMATIONS .....	<b>77</b>
© <i>Melnyk L., Dehtyarova I.</i>	
<b>Розділ VII.</b> БУХГАЛТЕРСЬКА ТА УПРАВЛІНСЬКА ЗВІТНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ІННОВАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ .....	<b>86</b>
© <i>Бенько М.М., Москалюк Г.О.</i>	
<b>Розділ VIII.</b> ПОДАТКОВА ЗВІТНІСТЬ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: НОВАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ .....	<b>103</b>
© <i>Ромашко О.М., Шаповалова А.П.</i>	
<b>Розділ IX.</b> ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ ТА ОБЛІКУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ТА ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЮ ВИПЛАТ В УМОВАХ КАРАНТИНУ .....	<b>118</b>
© <i>Кудлаєва Н.В., Скрипник С.В.</i>	
<b>Розділ X.</b> ОСОБЛИВОСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У ПРОЦЕСІ ПОГЛИБЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН .....	<b>134</b>
© <i>Процик І.С., Кара Н.І.</i>	
<b>Розділ XI.</b> THE SPACE INDUSTRY AS THE DRIVING FORCE OF THE ECONOMY AND THE BASIS OF NATIONAL SECURITY .....	<b>153</b>
© <i>Koshova S.</i>	

УДК 338.24.021.8(477) + 343.37

Опубліковано 14 червня 2021 року

# НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

**ГАБРЕЛЯН Андрій Юрійович** 

кандидат юридичних наук, старший партнер

Адвокатське бюро «Олега Пилипченка»

УКРАЇНА

**Анотація:** Стаття присвячена визначенню й аналізу напрямів підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності. Встановлено, що недоліки, які супроводжують діяльність вітчизняних правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності, зумовлюють наступні основні напрями підвищення її ефективності: створення єдиної державної політики, спрямованої на боротьбу з економічною злочинністю; розробка дієвої системи заходів протидії тіньовій економіці; посилення взаємодії між правоохоронними органами; вдосконалення правової бази; вдосконалення ресурсного забезпечення правоохоронних органів; боротьба з корупцією в правоохоронних органах. В результаті реалізації на практиці запропонованих заходів передбачається стабілізація, а в подальшому – й суттєве зменшення рівня економічної злочинності, зниження загального рівня криміналізації економіки, оздоровлення суспільної обстановки в країні.

## ВСТУП.

Правоохоронні інститути з протидії економічній злочинності представлені системою державних правоохоронних органів, покликаних відстоювати інтереси держави та громадян в економічній сфері.

У період системної трансформації українського суспільства, перетворення державних та громадських інститутів однією з основних вимог, яка пред'являється до правоохоронних органів та здійснюваної ними діяльності, є їх відповідність рівню й масштабності виникаючих загроз та викликів в економічній сфері. При цьому, як свідчать дані статистики, ефективність діяльності правоохоронних органів перебуває на низькому рівні. З урахуванням об'єктивних та суб'єктивних обставин, які впливають на правоохоронні органи, слід зазначити, що на сьогоднішній день дані органи не мають реальної можливості знизити

рівень економічної злочинності, а тим більше її ліквідувати. Наявна ситуація актуалізує проведення досліджень, спрямованих на пошук шляхів підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності.

Проблематика діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності є надзвичайно важливою, і у світлі сучасних тенденцій розвитку суспільства потребує принципового осмислення та адекватного вирішення. На актуальність проблеми економічної безпеки вказують численні теоретичні дослідження й узагальнення як вітчизняних (З. Варналій, В. Геєць, О. Гойчук, Б. Губський, Б. Данилишин, Я. Жаліло, С. Івасенко, О. Кириченко, Т. Ковальчук, М. Корецький, Ю. Пахомов, О. Пилипченко, П. Саблук, О. Скидан, Т. Тищук, В. Шлемко, Л. Яремко та ін.), так і зарубіжних учених (А. Алтухов, К. Баррет, І. Богданов, С. Глазьев, А. Городецький, М. Купрещенко, О. Манаєнков, О. Нагорнова та ін.).

Метою статті є визначення й аналіз напрямів підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності.

## **ОСНОВНА ЧАСТИНА.**

Недоліки, які супроводжують діяльність вітчизняних правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності, зумовлюють, на нашу думку, наступні напрями підвищення її ефективності:

*1. Створення єдиної державної політики, спрямованої на боротьбу з економічною злочинністю.*

За існуючого на сьогоднішній день в Україні підходу до боротьби з економічною злочинністю нас, швидше за все, чекає поширення організованої економічної злочинності, зміцнення її спроб інтегруватися до вищих ешелонів влади, збільшення й ускладнення корупційних відносин всередині країни, віктимологізація суспільства, подальше об'єднання загальнокримінальної злочинності з економічною і переміщення центру ваги першої до сфери економіки та ін.

Боротьба з економічною злочинністю виходить далеко за рамки правоохоронних заходів. Вона вимагає кардинальної зміни підходів до економічної безпеки всього суспільства і єдиної державної політики, спрямованої на боротьбу з економічною злочинністю, у створенні якої

повинні взяти участь економісти, юристи, кримінологи, культурологи та інші фахівці.

Зараз чомусь прийнято вважати, що однією з першочергових проблем протидії економічній злочинності є відсутність єдиного органу правопорядку, якому належали б відповідні повноваження, а не відсутність єдиної державної політики, спрямованої на боротьбу з економічною злочинністю, в якій були б визначені єдині підходи стосовно економічних злочинів. Не можна не погодитись із тезою О.О. Пилипченка, що згідно існуючої практики, в нашій країні відповідальність за окремі економічні злочини то посилюється, то послаблюється. При цьому частина економічних злочинів переводиться в розряд проступків, і робиться це не у зв'язку з економічним обґрунтуванням, а на догоду політичній кон'юнктурі та на вимогу західних партнерів [1, с. 173].

В державі на офіційному рівні обговорюються й обґрунтовуються заходи, спрямовані на офіційну легалізацію коштів, отриманих злочинним шляхом. Так, за оцінками деяких експертів, оголошення «податкової амністії» дозволить вивести «з тіні» величезні капітали, які ховаються бізнесменами у зв'язку з побоюванням кримінального переслідування. В реальності ж даний захід не призведе до очікуваного результату з однієї причини: тіньові ділки ніколи не обмежуються лише несплатою податків. Як правило, капітали вони отримують і від інших видів злочинної економічної діяльності: незаконного підприємництва, здійснення незаконних міжнародних угод та ін. [2, с. 307-308]. У свою чергу, даний шлях в руслі декриміналізації економічних злочинів буде лише сприяти зростанню рівня економічної злочинності і завдасть відчутної шкоди економіці країни. Наприклад, згадаємо Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 р. № 4025-VI [3], який здійснив декриміналізацію «товарної» контрабанди та низки інших економічних злочинів. Разом з тим, після всіх років існування українського суспільства в часи декриміналізованої «товарної» контрабанди сучасні реалії показують, що нелегальне переміщення продукції і товарів через державний кордон України має вкрай негативний економічний аспект, що проявляється, зокрема, в недоотриманні у повному обсязі надходжень до Державного бюджету, стимулюванні недобросовісної конкуренції, що,

у свою чергу, негативно впливає на розвиток національної економіки та створює загрозу економічній та соціальній безпеці України. Навіть введені штрафи за «товарну» контрабанду не покривають усіх збитків, яких зазнає держава.

На сьогодні прослідковується тенденція до зростання кількості правопорушень, пов'язаних із «товарною» контрабандою, у зв'язку з чим зазначена сфера суспільних відносин потребує додаткового врегулювання, а саме – встановлення кримінальної відповідальності.

На нашу думку, щоб уникнути внесення до законодавства країни змін, які суперечать одна одній, необхідно науково обґрунтовувати й економічно прораховувати градацію різних видів тіньової діяльності, враховувати їх вплив на суспільство (з огляду на те, що деякі сторони тіньової діяльності є корисними для суспільства, їх не можна «скидати з рахунків») в складних економічних, політичних та соціальних умовах (у яких перебуває Україна); враховувати збиток, який вони заподіюють суспільству й економічній безпеці країни та ін. Лише на такому фундаменті повинна будуватися єдина державна політика, спрямована на боротьбу з економічною злочинністю.

Слід підкреслити, що єдина державна політика, спрямована на боротьбу з економічною злочинністю, повинна враховувати й споріднені з нею злочинні прояви, включені до тіньового бізнесу (проституція, наркоторгівля, работоргівля, торгівля зброєю та ін.), як вже не раз відзначалось в наукових джерелах [4-8]. Єдина державна політика по боротьбі з економічною злочинністю є не тільки елементом економічної політики держави, а й частиною стратегії забезпечення економічної безпеки країни. В цьому повинен полягати її комплексний, економіко-правовий характер. Правоохоронні органи повинні формуватися, ґрунтуючись на єдиній державній політиці, наділятися спеціальною компетенцією залежно від видів тіньової економічної діяльності, з якою вони покликані боротися.

## *2. Розробка дієвої системи заходів протидії тіньовій економіці.*

Ця система повинна охоплювати методи і державні органи з моніторингу економічних процесів (у тому числі тіньових), які реалізують дані методи, систему інформування правоохоронних органів про підозрілі фінансові потоки та економічні операції, систему аналізу сумнівних фінансових потоків та економічних операцій, систему інформаційно-аналітичного пошуку ознак економічних злочинів,

систему документування ознак економічних злочинів з метою невідворотного притягнення винних до відповідальності [9, с. 133]. На сьогодні в Україні існує й функціонує *Державна служба фінансового моніторингу* яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. *Основними завданнями Державної служби фінансового моніторингу є:* реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; збирання, оброблення та проведення аналізу (операційного і стратегічного) інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення; забезпечення функціонування та розвитку єдиної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; проведення національної оцінки ризиків; налагодження співпраці, взаємодії та інформаційного обміну з державними органами, Національним банком, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; забезпечення в установленому порядку представництва України в міжнародних організаціях з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [10].

Незважаючи на кардинальні завдання та широкі повноваження, діяльність Держфінмоніторингу не охоплює повною мірою усіх процесів, які відбуваються в тіньовій економіці. Крім того, сама служба не є правоохоронним органом, вона лише взаємодіє з ними. При цьому нормативно-правова основа механізму, який регулює взаємодію, потребує доопрацювання, як і сам Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. № 361-IX [11]. Однією з основних проблем даного Закону є те, що не всі операції, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, підпадають під його дію. Усе це призводить до того, що суб'єкти, задіяні в тіньовій економіці, можуть уникнути свого розкриття без особливих зусиль. У зв'язку з цим ми пропонуємо: по-перше, активізувати роботу щодо вдосконалення єдиної системи моніторингу та боротьби з тіньовою економікою в межах України; по-друге, розвивати співпрацю в даному напрямку з іншими країнами та міжнародними організаціями.

Система протидії тіньовій економіці у своїй цілісності повинна комплексно охоплювати цілі, завдання, функції, ресурсне забезпечення даної системи, форми, засоби та методи її впливу на тіньові процеси в економіці країни, включати в себе взаємозв'язок та особливості вирішення внутрішніх конфліктів між елементами системи протидії тіньовій економіці. Система в її цілісному вигляді є глобальним проектом, який безпосередньо пов'язаний із вдосконаленням правоохоронних органів України в їх організаційно-правовому аспекті [1, с. 173-174]. Ми згодні з М.П. Купрещенко [2], що діяльність правоохоронних органів по боротьбі з кримінальною економікою повинна будуватися з використанням галузевого й територіального принципів. Галузевий принцип передбачає створення в структурі правоохоронних органів підрозділів, що спеціалізуються на виявленні та розслідуванні правопорушень у різних галузях економіки. Це обумовлено галузевою економічною специфікою тіньових процесів, необхідністю наявності спеціальних знань з організації та діяльності підприємств відповідної галузі, а також можливістю узагальнення досвіду боротьби з правопорушеннями в конкретній галузі. Застосування територіального принципу означає можливість врахування місцевих та регіональних умов господарювання, передбачає вивчення територіальної структури

тіньової економіки та дозволяє сконцентрувати увагу правоохоронних органів на найбільш небезпечних видах тіньової економічної діяльності в тій чи іншій місцевості.

В Україні обидва дані принципи вже використовуються при організації роботи правоохоронних органів у напрямку боротьби з тіньовою економікою, але їх основним недоліком є непослідовність застосування, а також складнощі, викликані системою підпорядкування деяких правоохоронних органів. Відзначимо, що на якість «інструменту» боротьби з тіньовою економікою негативно впливає постійне реформування правоохоронних органів, зростання на цьому тлі боротьби відомств за «важелі управління» і т.п. Близько п'яти років тривало реформування податкової міліції – структури, яка в боротьбі з тіньовою економікою займала одне з ключових місць. Наприкінці 2016 року при внесенні змін до Податкового кодексу України, Верховною Радою України податкова міліція була «випадково» ліквідована. Згодом це назвали формальною помилкою, а сама податкова міліція продовжила функціонувати. При цьому, до останнього часу, не було єдиної точки зору, у що ж буде трансформована податкова міліція і якими повноваженнями буде наділена. Служба фінансових розслідувань, Національне бюро фінансової безпеки, Бюро фінансових розслідувань та Бюро економічної безпеки – все це назви державного органу, який повинен був прийти на зміну податковій міліції. На початку 2021 року пріоритет був наданий Бюро економічної безпеки.

28 січня 2021 року Верховна Рада ухвалила Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» № 1150-IX [12], який президент України В. Зеленський підписав 22 березня 2021 року. Згідно з планом пріоритетних дій уряду, Бюро економічної безпеки України має розпочати роботу у вересні 2021 року. Норми Закону свідчать, що БЕБ отримало широкі можливості для боротьби з економічними злочинами, які в нашій країні становлять серцевину «бюджету» тіньової економіки. Новостворений орган об'єднає повноваження податкової міліції, Національної поліції, Служби безпеки України, спрямовані на боротьбу зі злочинністю економічного спрямування. Вважається, що на зміну силовому підходу прийдуть комплексний та аналітичний підходи з використанням сучасних методик розслідування. Така позиція є вивіреною, вона дозволить підвищити адресність контрольних заходів з метою уникнення зайвого тиску на бізнес та зниження витрат на функціонування новоствореного органу.

Ми вважаємо, що підвищити ефективність боротьби з економічною злочинністю можна також за допомогою вдосконалення аналітичної роботи. Вона повинна будуватися на основі застосування сучасних інформаційних технологій, подолання відомчої розрізненості даних, широкого впровадження систем підтримки прийняття рішень.

### *3. Посилення взаємодії між правоохоронними органами.*

На нашу думку, всі правоохоронні (і не тільки) органи повинні перебувати один з одним у відносинах координації та взаємодії. На жаль, вибудувати субординаційні відносини між різними органами даної системи поки що неможливо, оскільки вони належать до різних відомств, які «на практиці» змагаються одне з одним по причині наділення схожими повноваженнями.

Розвиток взаємодії та координації між правоохоронними органами безпосередньо пов'язаний з наявністю в даній системі координаційного центру – органу, центральним завданням якого має бути формування основних напрямків взаємодії між іншими правоохоронними органами, вирішення конфліктів між ними, забезпечення комплексного досягнення єдиних цілей протидії злочинній економічній діяльності. На сьогодні таким органом ми бачимо прокуратуру України. Згідно ч. 2. ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності. Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами. Порядок та інші форми координації затверджуються наказом Генерального прокурора [13]. Отже, законодавство України вже поклало на органи прокуратури завдання з координації та взаємодії правоохоронних органів, залишилося тільки їх розширити, поглибити та конкретизувати. В цьому напрямку необхідно:

- створити постійно діючу Координаційну раду по боротьбі зі злочинною економічною діяльністю на базі органів прокуратури України;

- регулярно проводити спільні наради керівників усіх правоохоронних органів по боротьбі зі злочинною економічною

діяльністю;

– оптимізувати процес інформаційного обміну між правоохоронними органами.

Виходячи з наявної ситуації навколо боротьби зі злочинною економічною діяльністю ми вважаємо за доцільне використання закордонного досвіду попередження економічних злочинів. З огляду на сучасні тенденції глобалізму, попередження злочинності, а також причин та умов, які її породжують, стає інтернаціональною проблемою. Узагальнення досвіду співпраці та взаємодії правоохоронних органів інших країн дозволяє визначити найбільш ефективні та практичні форми взаємодії в сучасних умовах:

– взаємні консультації з метою вироблення в кожній із країн, що здійснюють співробітництво, національної, інтернаціональної стратегії у сфері профілактики правопорушень;

– планування спільних програм боротьби з найбільш небезпечними видами злочинів, що носять міжнародний характер;

– розробка поточних і довгострокових програм співробітництва в галузі попередження злочинів;

– обмін досвідом щодо організації та проведення профілактичних заходів.

Обміну досвідом повинні сприяти певні заходи, такі як:

– розширення міжнародної спеціалізації та кооперування при розробці заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють правопорушенням;

– розвиток безпосередніх зв'язків між правоохоронними органами, науковими організаціями;

– розвиток існуючих та створення нових міжнародних, правових, економічних та інших організацій, які вирішують проблеми щодо загального та спеціального попередження злочинів;

– обмін фахівцями;

– спільна підготовка навчально-методичних матеріалів;

– спільна підготовка проектів законодавчих актів;

– взаємодопомога у підготовці кадрів;

– координація поточних та перспективних планів боротьби з правопорушеннями;

– спільне проведення наукових досліджень та впровадження їх у практику [14, с. 133-134].

#### *4. Вдосконалення правової бази.*

Роль даного напрямку у поліпшенні діяльності правоохоронних органів підвищується у зв'язку з тим, що норми права необхідно розглядати в інституціональному аспекті, оскільки вони покликані інституційно супроводжувати трансформацію правоохоронних органів України [1, с. 174]. Вдосконалення правової бази включає в себе цілий комплекс заходів.

1) Створення системи відстеження та оперативного усунення прогалин у нормативно-правових актах, що встановлюють юридичну відповідальність за економічні злочини. На сьогодні часовий проміжок між появою пробілу в нормативно-правовому регулюванні та його усуненням становить від декількох місяців до декількох років. Як правило, правоохоронні органи стикаються лише з деякими проявами недоліків у законодавстві, що не дозволяє їх оперативно виявити й усунути. Крім того, законодавство є складною системою, на яку з метою усунення прогалин необхідний зважений і акуратний вплив. Організацію робіт з виявлення та усунення прогалин у законодавстві доцільно покласти на правові підрозділи правоохоронних органів.

2) Вдосконалення норм законодавства, що закріплюють правовий статус правоохоронних органів. Державна стратегія по боротьбі з економічними злочинами повинна втілитися не лише в політико-правових програмних документах, але й позначитися на змісті нормативно-правових актів, що регламентують основи правового статусу правоохоронних органів. У зв'язку з цим вбачається доцільним закріпити цілі, завдання та функції кожного правоохоронного органу, а також створити нормативно-правову базу ресурсного забезпечення їх діяльності.

3) Розробка нормативно-правової бази з питань взаємодії правоохоронних та контролюючих органів, а також міжнародного інформаційного обміну в галузі протидії економічним злочинам. Даний напрямок розвитку законодавства повинен спиратися на єдність цілей, поставлених перед правоохоронними та контролюючими органами, специфіку виконуваних завдань та функцій щодо досягнення поставлених цілей [2, с. 310-312].

4) Внесення змін до законодавства в аспекті криміналізації економічних злочинів, які були декриміналізовані, та посилення

юридичної відповідальності за них в цілому. Ми вважаємо, що за економічні злочини центральною санкцією повинно бути позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна. Лише жорсткі майнові санкції у вигляді конфіскації майна будуть сприяти зниженню вигідності скоєного злочину. Крім того, конфісковане майно сприятиме нівелюванню заподіяної економіці країни шкоди.

Потрібно доопрацювати Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII [15], привести його у відповідність з вимогами Конституції України та іншого законодавства України. Незважаючи на свою актуальність і необхідність, Закон України «Про запобігання корупції» містить суттєві проблемні питання. Наприклад, такими питаннями все ще залишаються: передача в оренду нерухомого майна і, перш за все, земельних ділянок особами, на яких розповсюджуються вимоги Закону; володіння особами, на яких розповсюджуються вимоги Закону, корпоративними правами та ін. Закон є колізійним та містить безліч суперечливих норм. У якості прикладу можна навести наступне: одна норма Закону України «Про запобігання корупції» хоч і з певними обмеженнями, але дозволяє володіти корпоративними правами, а друга – зобов'язує передати їх іншій особі при призначенні (обранні) на посаду (ч. 1 ст. 36). Проте ст. 36 Закону України «Про запобігання корупції» не містить жодних вказівок на дії та строки вчинення таких дій зазначеними особами у разі набуття ними корпоративних прав, коли вони вже перебувають на посаді (як приклад, отримання корпоративних прав в порядку або інші не заборонені законом способи придбання таких прав), що створює умови для різного правозастосування даної норми. Тим більше, що таке неконкретне визначення зобов'язання у ст. 36 суперечить змісту корупції, потенційних конфліктів інтересів, реальному конфлікту інтересів, які містить ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції». Згідно п. 2 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» особам, зазначеним у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону, забороняється входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальній громаді в раді

(спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України. Але відповідні положення містилися раніше у п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 р. № 3206-VI [16] і були визнані Конституційними Судом України такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) [17]. Отже, у світі зазначеного, Закон України «Про запобігання корупції» потребує суттєвого доопрацювання. Ми вважаємо, що наявність у такому важливому правовому акті колізійних норм, норм подвійного тлумачення дескредитує саму суть боротьби з корупцією, а через неї – і боротьбу з економічними злочинами в цілому.

#### *5. Вдосконалення ресурсного забезпечення правоохоронних органів.*

До ресурсного забезпечення правоохоронних органів входять кадрове, матеріально-технічне, організаційне та інформаційно-аналітичне забезпечення боротьби з економічною злочинністю. Вдосконалення кадрового забезпечення боротьби з економічною злочинністю має бути спрямоване на залучення до правоохоронних органів висококласних фахівців у різних галузях економіки, правове забезпечення фінансової діяльності [1, с. 174-175]. При цьому досить важливою є проблема інтелектуалізації підрозділів по боротьбі з економічною злочинністю, розвитку системи безперервної освіти, дистанційної освіти співробітників правоохоронних органів. Спеціаліст по боротьбі з економічною злочинністю повинен володіти не тільки знаннями з оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності, а й глибокими знаннями бухгалтерського обліку, податкового законодавства, особливостей ведення різних видів економічної діяльності. Зазначені зміни можливі як у рамках діючих відомчих освітніх установ (шляхом відкриття відповідних факультетів та введення нових спеціальностей), так і за допомогою відкриття нових навчальних закладів. Найважливішим напрямком удосконалення кадрового забезпечення боротьби з економічною злочинністю є підвищення кваліфікації співробітників підрозділів по боротьбі з економічними злочинами [9, с. 141-142]. Дані напрямки дозволять створити капітальні вкладення в «людський фактор» правоохоронних структур. У першу чергу, це стосується рівня підготовки правоохоронців (здебільшого, їх економічної культури). Важливість даної тези обумовлюється тим, що економічні злочини скоюються з метою реалізації корисливих

економічних інтересів. Попередження й розкриття цих злочинів вимагає компетентної економічної експертизи, яку можуть здійснити лише висококваліфіковані кадри. Аналіз непрямих економічних показників може дати правоохоронцю не менше інформації (а часто – навіть і більше), ніж оперативно-розшукові дії.

Слід констатувати факт відсталості (за своїми матеріально-технічними можливостями) більшості правоохоронних органів України (особливо їх регіональних підрозділів) щодо використання економічного аналізу з метою контролю законності поведінки різних комерційних структур та об'єднань. У зв'язку з цим актуальним стає налагодження різних форм взаємодії правоохоронних органів з аудиторськими та бухгалтерськими фірмами. В цілому, до основних напрямів вдосконалення матеріально-технічних можливостей правоохоронних органів ми віднесли:

- забезпечення правоохоронців новітніми спецзасобами (засобами зв'язку, засобами отримання, фіксування, обробки та аналізу інформації);
- забезпечення правоохоронних органів новітньою комп'ютерною технікою та прикладними програмами, які б дозволили автоматизувати значну кількість процедур, пов'язаних з реалізацією покладених на правоохоронні органи завдань;
- створення фонду соціального розвитку правоохоронних органів за рахунок частини коштів, отриманих від відшкодування шкоди, заподіяної економічними злочинами. При цьому основними напрямками витрачання коштів фонду повинні бути: виплата винагород громадянам, які сприяють правоохоронним органам, матеріальне заохочення співробітників правоохоронних органів та поліпшення соціально-побутових умов їх життя [9, с. 142].

#### *6. Боротьба з корупцією у правоохоронних органах.*

На сьогоднішній день корупція проникла в усі сфери суспільства та державні структури і, не дивлячись на численні зусилля, які докладаються останнім часом у нашій країні для боротьби з корупцією, покращити ситуацію поки що не вдається. Про це свідчать дослідження і статистичні дані міжнародних організацій, які займаються боротьбою та обчисленням рівня корупції в різних країнах [1, с. 175]. Наприклад, Україна отримала 33 бали зі 100 можливих у дослідженні Transparency International «Індекс сприйняття корупції» (CPI) за 2020 рік і посіла 117 місце (зі 180 країн) [18]. Це на 3 бали більше та на 9 позицій вище, ніж

минулого року (30 балів, 126 місце зі 180 країн). Повільний ріст даного індексу в Україні пояснюється, на наш погляд, тим, що боротьба з корупцією все ще продовжує носити декларативний та умовний характер, а створені антикорупційні органи більше зайняті боротьбою за «сфери впливу», ніж із корупцією. Починаючи з 2015 року в Україні було створено шість антикорупційних органів, при цьому кількість бюджетних коштів, що витрачаються на їх утримання, в рази перевищує ті суми, які надходять до бюджету в результаті їх антикорупційної боротьби.

Вважаємо, що боротьба з корупцією повинна вийти на інший, більш якісний рівень, стати комплексною і охоплювати всю структуру державної влади по горизонталі й вертикалі. Для цього потрібно затвердити стратегію протидії корупції. Лише так можна буде знизити, а в перспективі – й викоринити корупцію в правоохоронних органах України. Підкреслимо, що на сьогоднішній день в Україні немає затвердженої антикорупційної стратегії. Закон України Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки від 14.10.2014 р. № 1699-VII [19] встановлював Антикорупційну стратегію на період до 2017 року включно. Зважаючи на важливість стратегії боротьби з корупційними проявами в державі, Національним агентством з питань запобігання корупції з метою визначення комплексу заходів, спрямованих на зменшення рівня корупції в Україні та подальшого просування антикорупційних ініціатив були розроблені Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020-2024 роки та подано до Верховної Ради України Проект Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2020-2024 роки» [20]. На сьогоднішній день законопроект знаходиться на розгляді у Верховній Раді України.

Навіть незважаючи на відсутність Антикорупційної стратегії, правоохоронні органи мають достатньо інструментів для боротьби з корупцією у своїх рядах. До них відносяться: ретельний відбір кандидатів, організація внутрішньої безпеки, проведення перевірок і т.д. З одного боку, зазначені заходи дозволяють виявити окремі факти корупції, а з іншого – корупційні злочини (тим більше вчинені співробітниками правоохоронних органів) залишаються одними з найбільш латентних у нашій країні, і їх виявлення є украй складною

справою. В цілому, всі заходи, які можуть бути застосовані з метою посилення боротьби з корупцією у правоохоронних органах, можна поділити на кілька блоків:

- 1) блок заходів, спрямованих на вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності службовців правоохоронних органів;
- 2) блок заходів, спрямованих на адміністративно-правове забезпечення протидії корупції;
- 3) блок заходів, спрямованих на вдосконалення заходів соціально-економічного забезпечення і підтримки службовців правоохоронної служби;
- 4) блок заходів, спрямованих на удосконалення організаційно-кадрового забезпечення протидії корупції в правоохоронних органах;
- 5) блок заходів, спрямованих на морально-етичне забезпечення протидії корупції;
- 6) блок заходів щодо забезпечення громадського контролю щодо протидії корупції в правоохоронних органах;
- 7) блок спеціальних заходів протидії корупції [21, с. 147-163].

Дані блоки доцільно включити до стратегії протидії корупції на найближчі роки.

## **ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Таким чином, основні напрями підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності повинні знаходитися в руслі вирішення наступних проблем: створення єдиної державної політики, спрямованої на боротьбу з економічною злочинністю; розробка дієвої системи заходів протидії тіньовій економіці; посилення взаємодії між правоохоронними органами; вдосконалення правової бази; вдосконалення ресурсного забезпечення правоохоронних органів; боротьба з корупцією в правоохоронних органах. В результаті реалізації на практиці запропонованих заходів передбачається стабілізація, а в подальшому – й суттєве зменшення рівня економічної злочинності, зниження загального рівня криміналізації економіки, оздоровлення суспільної обстановки в країні. Це опосередковано сприятиме: зменшенню рівня соціально-економічної напруженості; підвищенню рівня спокою населення, довіри до державних та суспільних інститутів тощо.

Подальший шлях наукових пошуків вбачаємо в проведенні окремих досліджень по кожному виділеному нами напряму підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Пилипченко, О. О. (2021). *Протидія мінізації економіки України* (дис. ... кандидата екон. наук). Київ, Україна.
- [2] Купрещенко, Н. П. (2008). *Противодействие теневой экономике в системе обеспечения экономической безопасности России (теоретико-методологический подход)* (дис. ... доктора екон. наук). Москва, Российская Федерация.
- [3] *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності* (Закон України). № 4025-VI. (2011). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4025-17>
- [4] Габрелян, А. Ю. (2016). Проституція в сучасних українських реаліях. Новий погляд на проблему. *Економіка. Фінанси. Право*, (12). 28-32.
- [5] Габрелян, А. Ю. (2018). Доцільність легалізації проституції в Україні: аргументи «за». *Сучасні питання економіки і права*, 2(8), 135-143.
- [6] Габрелян, А. Ю. (2020). Недоліки законопроекту № 3139 «Про регулювання проституції та діяльності секс-закладів». *Верховенство Права*, (1). 36-43.
- [7] Габрелян, А. Ю. (2020). Об'єкт правопорушення передбаченого ст. 181-1 КУпАП «Заняття проституцією». *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*, 3(13). 27-33.
- [8] Габрелян, А. Ю. (2020). Аналіз сучасного стану ринку інтимних послуг в світі та в Україні. *Траектория науки*, 6(10). 2001-2013.
- [9] Манаенков, А. М. (1995). *Институциональные основы обеспечения экономической безопасности и противодействия теневой экономике* (дис. ... кандидата екон. наук). Москва, Российская Федерация.
- [10] *Положення про Державну службу фінансового моніторингу*. № 537. (2015). Вилучено з <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF/paran2#n2>
- [11] *Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення* (Закон України). № 361-IX. (2019). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/361-20>
- [12] *Про Бюро економічної безпеки України* (Закон України). № 1150-IX. (2021). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1150-20>
- [13] *Про прокуратуру* (Закон України). № 1697-VII. (2014). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1697-18>
- [14] Нагорнова, Е. Г. (2003). *Управленческий механизм вытеснения теневой экономики для обеспечения экономической Безопасности Российской Федерации* (дис. ... кандидата екон. наук). Санкт-Петербург, Российская Федерация.
- [15] *Про запобігання корупції* (Закон України). № 1700-VII. (2014). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
- [16] *Про засади запобігання і протидії корупції* (Закон України). № 3206-VI. (2011). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3206-17>
- [17] *У справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини першої статті 7, пункту 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»* (Рішення Конституційного Суду України). № 6-рп/2012. (2012). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-12#Text>
- [18] *Україна в Індексі сприйняття корупції-2020*. (2021). Вилучено з <http://cpi.ti>

ukraine.org/#/

- [19] *Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки (Закон України). № 1699-VII. (2014). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text>*
- [20] *Про засади державної антикорупційної політики на 2020-2024 роки (Проект Закону України). № 4135. (2020). Вилучено з [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=70007](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70007)*
- [21] Івасенко, С. М. (2015). *Запобігання та протидія корупції в правоохоронних органах: організаційно-управлінський аспект* (дис. ... кандидата наук з держ. упр.). Київ, Україна.
- [22] Габрелян, А. Ю. (2013). Поняття та сутність дефініції податкове консультування. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, (59), 270-276.
- [23] Габрелян, А. Ю. (2007). Протиправна поведінка неповнолітніх: проблеми та шляхи їх вирішення. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологи*, 129-133.
- [24] Мороз, С. С., Габрелян, А. Ю. (2016). Актуальные проблемы формирования института частных исполнителей в Украине. *Траектория науки*, 7(12). 11-19.

УДК 338.2+330.3

Опубліковано 5 листопада 2021 року

# ВПЛИВ ЦІНОВОЇ КОН'ЮНКТУРИ НА СВІТОВИХ СИРОВИННИХ РИНКАХ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ОКРЕМИХ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ЕМПІРИЧНІ АСПЕКТИ

**БАЖЕНОВА Олена Володимирівна**

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економічної кібернетики,  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ВІНС Валерія Сергіївна**

бакалавр економіки,  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УКРАЇНА

**Анотація:** У статті проведено емпіричне дослідження взаємозв'язку основних макроекономічних індикаторів функціонування національних економік окремих сировинних країн Східної Європи (України, Молдови та Білорусі) та цінової кон'юнктури на світових ринках сировини. Аналіз результатів оцінювання побудованих з цією метою економетричних моделей засвідчив існування залежності між індексом світових цін на сировинну продукцію, що становить значну частку експорту, та економічним зростанням у досліджуваних країнах Східної Європи. Це сигналізує про необхідність кардинальної трансформації моделі економічного розвитку даних країн в контексті інтенсифікації виробництва, стимулювання експорту товарів з вищою доданою вартістю та посилення інноваційної складової зростання, структури національного експорту та, як наслідок, гарантування національної конкурентоспроможності.

## ВСТУП.

Проблема забезпечення довгострокового економічного зростання в країнах Східної Європи, зокрема в Україні, Молдові, Білорусі, є однією з найбільш пріоритетних. У період свого становлення ці країни не змогли забезпечити достатні умови для розвитку високотехнологічних галузей, які б гарантували генерування високого рівня доданої вартості, спрямованої не тільки на експорт, але і на внутрішнє споживання.

Країни Східної Європи (насамперед, це стосується України, Молдови та Білорусі) мають в основному експортну орієнтованість з

переважанням сировинної складової експорту, що призводить до залежності національних економік від кон'юнктури на світових сировинних ринках. Це актуалізується особливо під час світових економічних криз, коли страждають, насамперед, сировинні, а не високотехнологічні галузі.

Так, зокрема, в Україні протягом січня – травня 2021 року питома вага продуктів рослинного походження у товарній структурі експорту склала 17,6% (зокрема, зернових культур – 15,5%), жирів та олії тваринного або рослинного походження – 11,4 %, мінеральних продуктів – 15% (руди, шлаку і золи – 13,1%), недорогоцінних металів та вироби з них – 22,9 % (чорні метали – 20%), машин, обладнання та механізмів; електротехнічного обладнання – 8,6% [1]. Основними статтями експорту Білорусі у 2020 р. були продукція хімічної промисловості та каучук (19,8%), чорні й кольорові метали та вироби з них (7,7%), машини та обладнання (19,2%), мінеральна продукція (13,4%), сільськогосподарська продукція (19,7%) та інше (20,3%) [2].

Таким чином, проблеми необхідності забезпечення якісної структури експорту, формування диверсифікованого ринку конкурентоспроможної сировинної продукції та інтенсивного економічного зростання залишаються недостатньо обґрунтованими, що суттєво актуалізується в контексті вирішення питання забезпечення довгострокового економічного зростання в країнах Східної Європи.

Тому дослідження впливу кон'юнктури на світових сировинних ринках на економічне зростання потребує більш глибокого аналізу, враховуючи те, що динаміка сировинних цін є нестійкою і в перспективі може поглибити проблему надходжень від експорту країн Східної Європи.

Дослідженням зазначених питань займалися як вітчизняні, так і іноземні науковці, в основі праць яких — дослідження особливостей функціонування сировинних економік та впливу цін на сировинні товари на їх економічну динаміку [3]-[12].

Так, зокрема, у роботі Д. Хаммелса та П. Кленова [5] зазначається, що промислові країни експортують значно більше товарів за високими цінами і більш високою якістю, ніж країни з менш розвинутою економікою. Вплив експорту на економічне зростання залежить від його технологічної складової. Негативним фактором при цьому виокремлено експорт сировинної продукції внаслідок концентрованого

невикористання досягнень науки, техніки та сучасних технологій та підвищеної чутливості до цінової кон'юнктури.

Дж. Куаресма та Дж. Вюрц [6] у своєму дослідженні продемонстрували стимулюючий характер експорту для країн, які розвиваються, насамперед у конкурентному середовищі відкритої економіки. Результати оцінки на основі моделі з випадковими ефектами та інструментальної оцінки змінних на даних 45 промислово розвинутих країн та країн, що розвиваються, включаючи експорт 33 галузей протягом 1981-1997 рр. засвідчують вплив експорту високотехнологічної та низькотехнологічної продукції на зростання виробництва, роблячи акцент на більшому потенціалі високотехнологічного експорту для позитивних зовнішніх ефектів у поєднанні з вищими рівнями продуктивності.

У роботі Дж.Бірна, Дж. Фаціо та Н. Фіес [7] емпірично доведено наявність спільного руху і детермінанти цін на сировинні товари.

У дослідженні [8] проаналізувано основні чинники коливання світових цін на сировинні товари (насамперед, метали, руди, продовольчі товари тощо). Авторка робить висновок, що періоди девальвації долара США до основних світових валют кореспондуються з періодами зростання світових цін на сировину і навпаки.

У свою чергу у статті А.Фернандеса, С.Шмідт-Грое та М. Урібе [9] аналізується вплив світових цін на коливання випуску у країнах світу. Зокрема, на основі побудови структурної моделі авторегресії показано, що світові шоки пояснюють незначну частину коливань випуску. Крім того, результати побудови панельної моделі для 138 країн світу вказують на значно більший відсоток впливу світових цін (спричинення 33% коливань випуску країн). На основі даних результатів зроблено висновок щодо необхідності детальнішого вивчення впливу ціни на сировину в аналізі ділових циклів у країнах з економікою, що розвивається.

В контексті даного дослідження згадаємо також модель літаючих гусей ("flying geese model") - теорію промислового розвитку в країнах, що розвиваються, яка була розроблена в 1930-х роках ХХ століття японським економістом Акамацу Канаме та розглядається як головна економічна теорія, що лежить в основі економічної допомоги Японії країнам, що розвиваються.

Індустріалізаційні процеси в Японії, починаючи з кінця ХІХ століття, поряд з економічним розвитком країн Східної та Південно-Східної Азії

після Другої світової війни («Східноазійське диво») є одними з найвизначніших процесів у сучасній світовій економіці.

Модель літаючих гусей має на меті пояснення процесу надолуження економіками, що «запізнюються», фокусуючись на наступних аспектах: внутрішньогалузевий (полягає у розробці продукції в країні, яка розвивається, з однією галуззю, що зростає на основі аналізу динаміки імпорту, виробництва та експорту); міжгалузевий (послідовна поява та розвиток галузей у певній країні, яка розвивається, при цьому галузі диверсифікуються та модернізуються із споживчих товарів на капітальні та / або з простих на більш складні); міжнародний аспект (подальший процес переміщення галузей з розвинутих країн у країни, що розвиваються, під час процесу надолуження останніх) [10]. В основі даної теорії лежить поняття так званих „провідних гусей” (це, насамперед, США у глобальному масштабі та Японія для азійського регіону, за якими слідують інші азійські економіки, що розвиваються, на основі зв'язку економічного зростання промислово розвинених країн та країн, що розвиваються. Двигуном економічного зростання при цьому виступає диверсифікації / раціоналізації галузей.

Андреа Гінзбург та Аннамарія Сімонацці у дослідженні [11] застосовують модель «літаючих гусей» для вивчення зміни географії порівняльних переваг в секторі електроніки в Східній Азії, Китаї та США, на основі чого визначено, що парадигма «літаючих гусей» «сумісна з різноманітними моделями промислового розвитку, збільшуючи взаємозалежність в інтегрованому регіоні, і що асиметрії та ієрархічний порядок зберігається у всіх країнах».

Водночас, продовжуючи тему парадигми «літаючих гусей» можна звернутися до дослідження Шигехіси Касахари [12], у якому автор робить висновок, що схема стійкої східноазійської промислової ієрархії, яка постулюється парадигмою «літаючих гусей», може не мати виправданих витрат і вигод для економіки регіону. У зв'язку з цим одним з найбільш ефективних рішень щодо наздоганяючого розвитку може бути пряме втручання урядів, які систематично генеруватимуть регіональні плани модернізації промисловості та стримуватимуть певні несприятливі ринкові процеси в регіоні.

Проте, питання формування ринку конкурентоспроможної сировинної продукції та розвитку економіки, дослідження впливу структури експорту й світових цін на сировинну продукцію на

економічне зростання країн, є недостатньо вивченими, що актуалізує проведення такого дослідження для країн Східної Європи.

Таким чином, метою статті є дослідження впливу структури експорту й світових цін на сировинну продукцію на економічне зростання країн Східної Європи.

## ОСНОВНА ЧАСТИНА.

Аналіз динаміки індексів світових цін протягом 1960-2021 рр. свідчить про їх загальну зростаючу тенденцію (рис.1). Водночас, як видно з рис.1., протягом зазначеного періоду відбувалися також і суттєві коливання розглядуваних індексів, амплітуда яких значно зростає, починаючи з 2000-х рр. Це пов'язують, насамперед, з активізацією участі фінансових посередників в операціях із сировиною.

Коментуючи динаміку індексів світових цін протягом світової фінансової кризи 2008-2009 рр. та кризи, викликані COVID-19, відмітимо наявність протилежних тенденцій щодо зміни цін на основні експортні категорії. Так, наприклад, починаючи з грудня 2007 року до березня 2008 відбувалося зростання індексу цін на метал (максимальне значення на рівні 124,19 зафіксоване у березні 2008 року), далі спостерігалось його поступове зниження до рівня 50,82 у лютому 2009 року. Впродовж квітня 2020 року – лютого 2021 простежувалося поступове зростання індексу цін на метал. Зокрема, у квітні 2020 року значення індексу складало 67,29, у лютому 2021 року – 105,02.

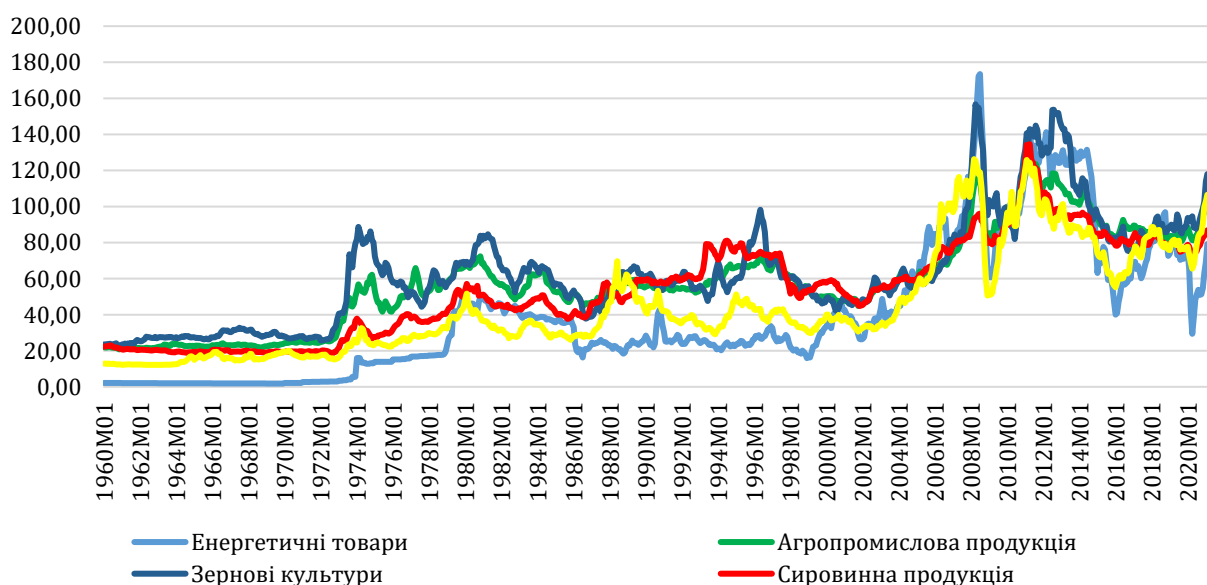
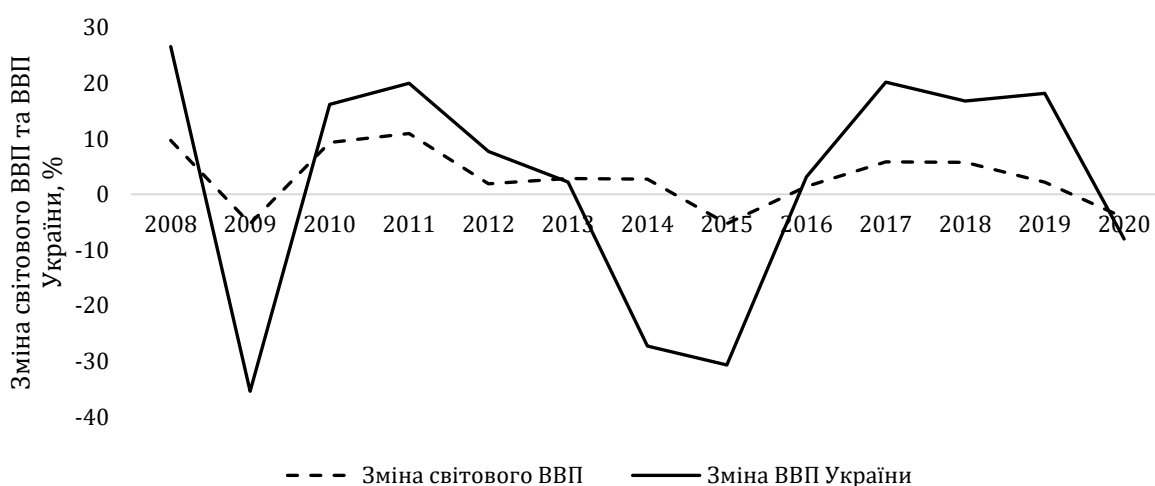


Рис. 1. Динаміка індексів світових цін протягом 1960-2021 рр.

*Джерело: складено авторами на основі [13]*

Як відомо, більшість країн Східної Європи є країнами з відкритими економіками, що призводить до суттєвої залежності від подій, ої відбуваються у світі, та актуалізується, насамперед, під час світових криз. Так, необхідно відмітити, що в результаті економічної кризи 2008-2009 рр. відбулося досить значне падіння ВВП більшості країн світу. Зокрема, в Україні падіння ВВП було одним з найсуттєвіших: відсоткове падіння ВВП склало -35,43 %, хоча для світу загалом цей показник становив -5,27%, що було спровоковано як падінням попиту на основні товари українського експорту, так і зниженням цін на них [14]. На рисунку 2 відображено відсоткову зміну світового ВВП та ВВП України у поточних доларах США протягом 2008-2020 рр.



**Рис. 2. Зміна світового ВВП та ВВП України у поточних доларах США (у %) протягом 2008 – 2020 рр.**

*Джерело: складено автором на основі [14]*

В результаті економічної кризи, викликаній пандемією COVID-19, у 2020 році в Україні суттєво впала ділова активність, насамперед це стосувалося авіаперевезень та готельного бізнесу. Хоча, необхідно констатувати, що за більшістю галузей відбулося достатньо швидке відновлення [15]. Попри це, у 2020 році падіння темпів зростання ВВП склало 4,02%, а валові інвестиції скоротилися майже удвічі – з 14,89% до 7,51% від ВВП, що є одним з найнижчих значень цього показника за 30 років, спричиняючи подальше гальмування економічного зростання (табл. 1). Водночас баланс поточних операцій зріс до 4% від ВВП (у 2019 році він складав -2,68%) за рахунок більшого падіння імпорту ніж експорту.

Таблиця 1

## Динаміка основних макроекономічних показників протягом 2007-2020рр.

Рік Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
<b>Білорусь</b>														
Індекс споживчих цін (2010 = 100)	71,56	82,18	92,82	100,00	153,23	243,97	288,65	340,95	387,09	432,91	459,03	481,39	508,34	536,54
Баланс рахунку поточних операцій (% від ВВП)	-6,65	-8,16	-12,05	-14,47	-8,18	-2,84	-10,02	-6,63	-3,24	-3,38	-1,74	0,04	-1,93	-0,40
Зовнішній борг (% від ВД)	27,89	25,14	44,10	50,64	56,20	52,59	54,36	52,41	70,90	82,44	75,19	66,97	66,54	
Темп зростання ВВП (у %)	8,60	10,20	0,20	7,80	5,38	1,69	1,00	1,73	-3,83	-2,53	2,53	3,15	1,40	-0,90
ВВП на одну особу (постійні 2010 US\$)	5028	5560	5584	6029	6365	6479	6543	6650	6385	6216	6375	6586	6725	6678
Валові інвестиції (% від ВВП)	34,09	37,64	36,86	40,66	37,22	35,09	38,80	34,84	29,03	26,48	28,03	28,08	29,15	26,27
Валові заощадження (% від ВВП)	29,22	31,00	26,64	26,94	31,59	31,19	28,34	27,35	28,72	26,48	27,97	29,20	27,89	28,12
Експорт промислової продукції (% експорту товарів)	53,16	52,69	47,62	52,81	48,51	48,70	46,52	46,14	48,40	54,59	53,56	52,45	54,02	-
Рівень безробіття (% від робочої сили)	7,01	6,42	6,10	6,11	6,08	6,06	6,05	5,97	5,91	5,84	5,65	4,76	4,71	5,28
<b>Молдова</b>														
Індекс споживчих цін (2010 = 100)	82,54	93,10	93,04	100,00	107,69	112,58	117,76	123,75	135,73	144,36	153,84	158,53	166,20	172,46
Баланс рахунку поточних операцій (% від ВВП)	-15,25	-16,11	-8,92	-6,90	-10,12	-7,39	-5,16	-5,98	-5,98	-3,50	-5,73	-10,35	-9,35	-6,68
Зовнішній борг (% від ВД)	69,94	56,01	64,66	63,16	58,02	55,89	59,71	56,63	74,52	73,21	68,37	62,05	59,86	
Темп зростання ВВП (у %)	3,00	7,80	-6,00	7,10	5,82	-0,59	9,04	5,00	-0,34	4,41	4,69	4,30	3,58	-6,97
ВВП на одну особу (постійні 2010 US\$)	2237	2416	2274	2438	2581	2566	2799	2940	2954	3120	3322	3525	3712	3514
Валові інвестиції (% від ВВП)	38,11	39,23	23,14	23,85	24,05	24,20	24,94	26,22	23,60	21,98	22,78	25,61	25,95	24,20
Валові заощадження (% від ВВП)	23,87	23,33	14,06	17,01	13,97	16,76	19,72	20,06	17,79	18,41	16,86	15,19	16,80	17,61
Експорт промислової продукції (% експорту товарів)	32,12	31,71	22,69	22,57	22,02	37,17	37,39	32,49	34,48	32,93	33,97	40,40	42,17	-
Рівень безробіття (% від робочої сили)	5,07	3,98	6,40	7,45	6,68	5,58	5,10	3,86	3,69	4,19	4,10	4,11	5,10	4,71

Продовження табл. 1

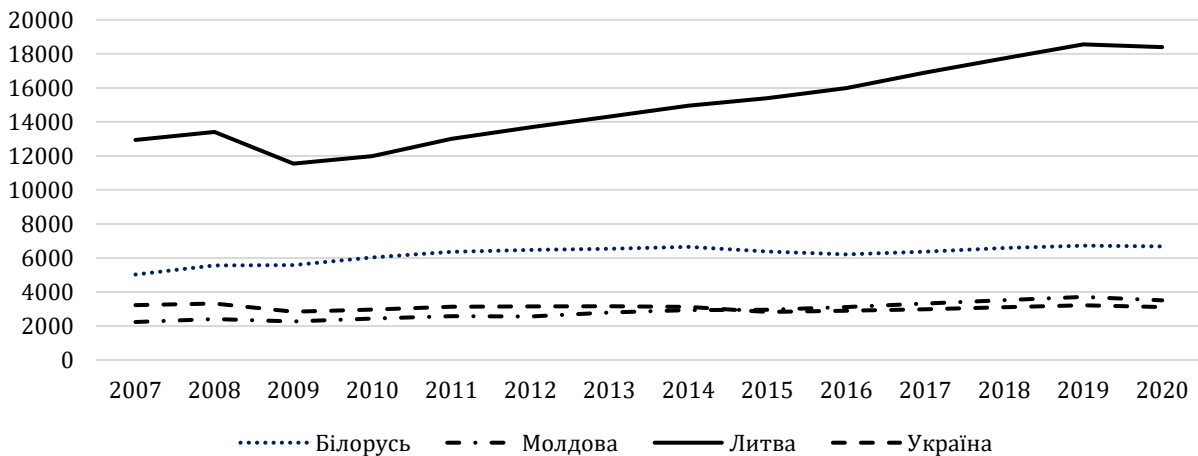
Рік Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
<b>Україна</b>														
Індекс споживчих цін (2010 = 100)	63,01	78,90	91,43	100,00	107,96	108,57	108,31	121,39	180,50	205,61	235,30	261,07	281,66	289,35
Баланс рахунку поточних операцій (% від ВВП)	-3,68	-7,11	-1,48	-2,22	-6,27	-8,16	-9,01	-3,44	5,53	-2,00	-3,10	-4,91	-2,68	4,00
Зовнішній борг (% від ВД)	56,94	55,82	91,83	92,93	86,05	77,39	81,34	96,09	128,49	121,26	106,90	90,16	78,12	-
Темп зростання ВВП (у %)	7,59	2,30	-14,76	3,83	5,47	0,24	-0,03	-6,55	-9,77	2,24	2,47	3,41	3,22	-4,02
ВВП на одну особу (постійні 2010 US\$)	3230	3322	2844	2965	3138	3154	3160	3124	2829	2904	2989	3106	3225	3116
Валові інвестиції (% від ВВП)	32,83	32,51	19,85	20,87	22,44	21,72	18,49	13,40	15,93	21,72	19,95	18,59	14,89	7,51
Валові заощадження (% від ВВП)	25,78	22,14	16,95	17,55	15,77	13,07	8,77	9,90	16,06	17,69	17,78	15,22	14,07	10,43
Експорт промислової продукції (% експорту товарів)	73,50	69,63	61,89	63,67	62,59	59,56	57,42	53,59	48,77	46,24	45,32	47,24	-	-
Рівень безробіття (% від робочої сили)	6,35	6,36	8,84	8,10	7,85	7,53	7,17	9,27	9,14	9,35	9,51	8,80	8,19	9,48

Джерело: Світовий банк [14]

В якості прикладу розглянемо також Молдову - одного із найбільших ключових партнерів України. Головними викликами для молдавської економіки 2008-2009 рр., яка є залежною від зовнішніх чинників, стали такі фактори, як зниження обсягів експорту через падіння попиту в країнах-партнерах, падіння прямих іноземних інвестицій і скорочення обсягу грошових переказів з-за кордону [15]. Характеризуючи вплив пандемії COVID-19 на економіку Молдови, зазначимо, що протягом січня-червня 2020 року (у порівнянні з відповідним періодом 2019 року) валовий внутрішній продукт знизився на 7,2% [16], а в цілому за 2020 рік темп падіння ВВП склав 6,97% (таблиця 1). Водночас пандемія охопила всі сектори економіки Молдови. Так, наприклад, протягом березня-травня 2020 року надходження до державного бюджету зменшилися на 17,8% порівняно з відповідним періодом попереднього року (проте, за оцінками у 2020 році бюджетний дефіцит може скласти 7,6% [16]), а кількість зайнятих впала на 8,8% [17]. Ситуація ускладнюється ще тим фактом, що суттєво знизився обсяг грошових надходжень з-за кордону

(на 33,6%), що значно перевищило прогнозований обсяг падіння [16]. Крім того, обсяг зовнішньої торгівлі впав на 26,3%, причому експорт – на 24,5% (зокрема, експорт до країн ЄС – на 29,2%) [17].

Крім того, як в Україні, так і в Білорусі та Молдові спостерігалось незначне скорочення ВВП на одну особу (рис.3).



**Рис. 3. Динаміка ВВП на одну особу (постійні 2010 US\$) окремих країн Східної Європи**

*Джерело: Світовий Банк [14]*

Таким чином, аналіз динаміки індексу світових цін на сировину та ВВП окремих країн Східної Європи свідчить про наявність достатньо щільного зв'язку між ними. Тому у процесі даного дослідження проведено емпіричний аналіз та визначено залежність темпу зростання ВВП країн від динаміки світових цін на сировинні товари та інших макроекономічних індикаторів, адже вищезгадані країни Східної Європи, як зазначалося раніше, в тій чи іншій мірі мають сировинну орієнтацію експорту.

У дослідженні було використано щоквартальні дані наступних макроекономічних індикаторів протягом 2000-2019рр.: індекс світових цін на сировину (2010=100), експорт промислових товарів (у % від товарного експорту), індекс споживчих цін (2010=100), сальдо поточного рахунку (у % від ВВП), темп зростання реального ВВП (у дол. США).

Для емпіричного підтвердження результатів дослідження було оцінено три регресійні моделі для економік України, Білорусі та Молдови [18] з використанням середовища Eviews, в яких незалежними змінними виступили такі макроекономічні індикатори, як індекс світових цін на сировину (*price\_ind*), експорт промислових товарів (*exp\_man*), індекс

споживчих цін (*срі*), сальдо поточного рахунку (*са*), залежною змінною – темп зростання реального ВВП.

Отримані результати оцінювання свідчать, що всі побудовані моделі є адекватними (табл.2). Перевірка гетероскедастичності та автокореляції залишків засвідчили їх відсутність в усіх моделях.

Таблиця 2

### Результати оцінювання економетричних моделей

	<i>Україна</i>	<i>Білорусь</i>	<i>Молдова</i>
<i>Константа</i>	6.698 (1.582 <sup>1</sup> )	-1.496 (-0.437)	-9.642 (-2.556)
<i>price_ind</i>	7.724** (2.836)	1.826* (3.756)	1.502* (2.428)
<i>exp_man</i>	1.444** (2.135)	2.970 (0.754)	2.140* (3.926)
<i>срі</i>	-2.483 (-1.213)	-4.650 (-0.171)	-1.844 (-2.850)
<i>са</i>	-6.242 (-0.035)	-3.592* (-3.971)	-1.422 (-1.108)
Множинний R <sup>2</sup>	0.8763	0.9244	0.8517
Скоригований R <sup>2</sup>	0.8249	0.8747	0.8126

\* значимість коефіцієнта з похибкою 1%

\*\* значимість коефіцієнта з похибкою 5%

\*\*\* значимість коефіцієнта з похибкою 10%

Джерело: власні розрахунки автора

Результати оцінювання дозволяють дійти висновку, що в Україні та Молдові значущими факторами щодо впливу на економічне зростання є світові ціни на сировину та експорт промислових товарів, водночас індекс споживчих цін та сальдо поточного рахунку виявилися незначимими. У Білорусі, на противагу, експорт промислових товарів не здійснює суттєвого впливу на економічне зростання, проте сальдо поточного рахунку є значимим фактором.

## ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Аналіз результатів оцінювання побудованих економетричних моделей засвідчив існування залежності між індексом світових цін на сировинну продукцію, що становить значну частку експорту, та економічним зростанням у досліджуваних країнах Східної Європи.

<sup>1</sup> У дужках наведено t-статистики

Таким чином, проведене емпіричне дослідження взаємозв'язків основних макроекономічних індикаторів функціонування національних економік окремих сировинних країн Східної Європи (України, Молдови та Білорусі) та цінової кон'юнктури на світових ринках сировини сигналізує про необхідність кардинальної трансформації моделі економічного розвитку даних країн в контексті інтенсифікації виробництва, стимулювання експорту товарів з вищою доданою вартістю та посилення інноваційної складової зростання, структури національного експорту та, як наслідок, гарантування національної конкурентоспроможності.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність. Державна служба статистики України. Вилучено з [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu\\_u/zed.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm)
- [2] Експорт, торговий баланс Республіки Білорусь. Національний статистичний комітет Республіки Білорусь. Вилучено з <https://www.belstat.gov.by/>
- [3] Баженова О. В. (2016). Дослідження впливу цінової кон'юнктури на світовому ринку сировини на економічне зростання в Україні. Формування ринкових відносин в Україні, (5), 3-8.
- [4] Баженова О.В. (2014). Дослідження факторів динаміки економічного зростання: SVAR підхід. Наукові праці НДФІ, (3 (68)), 57-65.
- [5] Hummels, D. & Klenow, P. (2006). The Variety and Quality of a Nation's Exports. *Economy and Business*, (3), 704 – 723.
- [6] Cuaresma, J. & Wörz, J. (2005). On Export Composition and Growth. *Review of World Economics*, (141), 33-49.
- [7] Byrne, J. P., Fazio, G., & Fiess, N. (2013). Primary commodity prices: Co-movements, common factors and fundamentals. *Journal of Development Economics*, (101), 16–26.
- [8] Богдан Т. (2015). Емпіричне дослідження детермінант світових цін на сировинні товари, ролі курсової позиції долара та впливу валютно-цінових глобальних чинників. *Економіст*, (12), 19-24.
- [9] Fernandez, A, Schmitt-Grohe, S. & Uribe, M. (2017). World shocks, world prices, and business cycles an empirical investigation. *Journal of International Economics*. (108(1)), S2-S14.
- [10] National Graduate Institute for Policy Studies. GRIPS Development Forum. Diversifying PRSP. Ch.4 Vietnam's PRSP Experience - Strong Ownership and Growth-Oriented. Вилучено з <https://www.grips.ac.jp/forum/module/prsp/FGeese.htm>
- [11] Ginzburg, A. & Simonazzi, A. (2005). Patterns of industrialization and the flying geese model: The case of electronics in East Asia. *Journal of Asian Economics*, (15(6)), 1051-1078.
- [12] Kasahara, S. (2004). The flying geese paradigm: a critical study of this application to East Asian regional development. United Nations Conference on Trade and Development. Вилучено з UNCTAD/OSG/DP. 2004 – 34р.
- [13] World Bank Commodity Price Data (The Pink Sheet). Вилучено з <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/804991612306143358-0050022021/original/CMOPinkSheetFebruary2021.pdf>
- [14] World Bank Open Data. Вилучено з <https://data.worldbank.org/indicator>
- [15] Як пандемія COVID-19 вплинула на економіку України. Коментар Марії Репко. Вилучено з <https://ces.org.ua/how-covid19-affected-ukrainian-economy/>
- [16] Влияние COVID-19 на торговлю и структурные преобразования в республике Молдова. Данные проведенного ЕЭК ООН исследования микро-, малых и средних предприятий

- UNECE. Вилучено з [https://unece.org/sites/default/files/2021-06/Impact\\_COVID-19\\_Moldova-Rus.pdf](https://unece.org/sites/default/files/2021-06/Impact_COVID-19_Moldova-Rus.pdf)
- [17] Молдова: пандемия и экономика. Ритм Евразии (2020). Вилучено з [https://www.ritmeurasia.org/news--2020-09-07--moldova-pandemija-i-ekonomika-50766#\\_ednref1](https://www.ritmeurasia.org/news--2020-09-07--moldova-pandemija-i-ekonomika-50766#_ednref1)
- [18] Черняк, О.І., Комашко, О.В., Ставицький, А.В. & Баженова, О.В. (2010). Економетрика. Київ: «Київський університет».

УДК 338.48

Опубліковано 28 листопада 2021 року

# ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

**РОЇК Оксана Романівна** 

кандидат економічних наук, асистент кафедри туризму  
Національного університету «Львівська політехніка»  
УКРАЇНА

**Анотація:** У статті досліджено економічні аспекти розвитку туризму у сучасних умовах. На основі комплексного аналізу визначено сучасний стан розвитку туристичної сфери в Україні, висвітлено її особливості, проблеми та відображено перспективи розвитку в майбутньому як важливого сектору економіки та соціальної сфери. Визначено доцільний напрям комплексного вивчення проблематики туризму, що забезпечило виконання нагальних завдань: розгляд основних функцій туризму; аналіз сучасного стану розгортання туристичних процесів в умовах пандемії COVID-19. Викладено теоретичні передумови та обґрунтовано доцільність вирішення проблем розвитку сфери туризму як економічної категорії. Доведено, що оцінка економічного ефекту туристичної діяльності повинна базуватися на визначенні показника, який характеризує результативність господарської діяльності суб'єктів.

## ВСТУП.

Туристична сфера в Україні, як і світі загалом, виступає важливою складовою соціально-економічного розвитку. За даними досліджень, позитивний вплив туризму на економічну діяльність постійно зростає [1]. Зокрема, розвиток туризму в Україні суттєво впливає на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів та послуг, та є одним з найперспективніших напрямів структурної перебудови економіки, що підтримує національні традиції, стимулює розвиток народних промислів, відродження рецептів приготування цікавих і смачних страв, вимагає збереження природи та створення сприятливих соціальних умов для свого функціонування.

Розвиток туристичної сфери є важливою складовою частиною економіки регіонів України, тому вдосконалення та покращення розвитку туристичної галузі в регіонах у сучасних тенденціях світової

економіки дає мотивацію супутнім галузям, таким як торгівля, харчова промисловість, будівництво, транспорт, сільське господарство, підприємства малого та середнього бізнесу, а також формує концепції успішного розвитку країни. Розвиток туристичної галузі України дає змогу вирішувати проблему зайнятості та зростання доходів населення. Також туризм є важливим джерелом валютних надходжень, позитивно впливає на розвиток торгівлі, є прискорювачем соціальних змін у суспільстві, стимулює розвиток та модернізацію транспортно-комунікаційної інфраструктури, а також відіграє важливу роль у подоланні негативних наслідків в економіці країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблемам та тенденціям розвитку й функціонування туристичної галузі України було приділено увагу в роботах вітчизняних учених, таких як О.О. Бейдик [1], В.Ф. Кифяк [2], В.К. Бабарицька, О.Ю. Малиновська [3], М.В. Борушак [4], Т.І. Ткаченко [5], В.К. Федорченко, В.С. Пазенок, О.А. Кручек, Т.А. Дьорова, О.О. Любіцева [6], Г.І. Михайліченко [7], Т.В. Гринько [8; 9], В.Г. Герасименко [10], Є.А. Фалько [11], В.М. Пестушко [12]. Згадані науковці та практики здійснили вагомий внесок у теоретичні основи розвитку туристичної діяльності, виявлення чинників впливу на розвиток туристичної галузі, механізмів функціонування, вивчення ресурсного потенціалу в туристичній галузі України, стратегій розвитку туризму в регіонах тощо. Провівши аналіз публікацій з вищеназваних питань, можемо зробити висновок про існування як позитивних зрушень та тенденцій у розвитку туристичної галузі, так і проблемних питань у туристичній діяльності підприємств України. Туристична галузь України потребує постійної уваги та вивчення, а також виокремлення сучасних світових тенденцій у розвитку для підвищення ефективності її функціонування, особливо в умовах розгортання пандемії COVID-19.

## **ОСНОВНА ЧАСТИНА.**

Сучасна індустрія туризму – одна з найбільш швидко прогресуючих галузей світового господарства і розглядається і як самостійний вид економічної діяльності, і як міжгалузевий комплекс. Нині туризм став явищем, що увійшло у повсякденне життя майже третини населення планети. Більше того, на початку ХХІ ст. туризм за обсягами доходу

справедливо посів третє місце серед провідних галузей світової економіки.

Туризм – це перш за все категорія економічна, тому що держава, приймаючи туриста, продає йому місцеві послуги, створює робочі місця для своїх громадян, отримує величезні доходи від ввезення валюти. У багатьох країнах туризм є найбільш прибутковим видом економічної діяльності і суттєвим джерелом надходжень від експорту та зростання національної економіки.

У сучасній світовій практиці як основні показники економічного ефекту туристичної індустрії для національної економіки тієї або іншої країни використовують такі змінні: вклад туризму у створення національного доходу; частку доходів від туризму в експорті країни; частку витрат на туризм в імпорті країни; кількість робочих місць в туризмі; вплив туристичної індустрії на регіональний розвиток.

Таким чином, можна виділити наступні основні економічні функції міжнародного туризму: прибуткову, зовнішньоекономічну (баланс доходів від туризму та витрат на нього), посилення диверсифікації економіки шляхом створення галузей, що обслуговують сферу туризму, створення нових робочих місць.

У даний час туризм забезпечує близько 3,8% світового ВВП і близько 11% з урахуванням непрямого впливу. Частка туризму у ВВП більшості країн коливається від 1% у високорозвинених і диверсифікованих економіках до 10% у країнах з відносно великим туристським сектором (Німеччина – 0,9%, США – 1, Великобританія – 1,9, Іспанія – 4,2, Австрія – 8,5%). Однак у багатьох малих країнах цей показник перевищує середні значення (у деяких острівних державах туризм забезпечує понад 50% ВВП: Антигуа – 58%, Багамські острови – 52, Бермудські острови – 35%. У той же час занадто висока частка надходжень від туризму у ВВП свідчить про вразливість економіки у разі зміни світової кон'юнктури. Оптимальною виглядає цифра 2-10% [1].

Туризм також істотно впливає на зайнятість населення. Але оскільки він охоплює безліч різноманітних секторів економіки, точно оцінити чисельність працівників, зайнятих у цій сфері, складно. Більш того, реальну оцінку утруднював специфічний характер праці та різноманітні зв'язки між туристичною та іншими сферами економіки. Однозначно можна відзначити, що незалежно від рівня розвитку країни туризм створює значну кількість робочих місць. Такий вплив туризму на

зайнятість стає визначальним для невеликих країн, де понад 50% працездатного населення залучено до діяльності, прямо або опосередковано пов'язану з туризмом у певний час року. На відміну від них, у великих індустріальних країнах у туристській галузі працює тільки 5% працездатного населення. Наприклад, у країнах Європейського союзу кожне сьоме робоче місце пов'язано з туризмом, в Східній Європі – кожне дванадцяте. У країнах, що розвиваються, в індустрії туризму створюється більше нових робочих місць, ніж в інших галузях економіки.

За даними СОТ, в 2000 р. у світі в індустрії туризму зайнято близько 192 млн. осіб (8% від загальних показників зайнятості). У туристичній індустрії країн Європейського союзу працюють 65% всього працюючого населення. Більшу частину трудових ресурсів в туризмі поглинають готельне і ресторанне господарство, транспортні підприємства, туроператори і турагенти. При цьому, за експертними оцінками В.Г. Гуляєва, на одного працівника, зайнятого в туристичній галузі припадає 1,5 людей, зайнятих в супутніх галузях торгівлі, побутовому обслуговуванні, зв'язку, страхування та ін.).

Для визначення впливу міжнародного туризму на зміну одного з економічних показників даний коефіцієнт помножують на витрати туристів. При оцінці значення мультиплікатора важливо визначити його вид. Таким чином, хоча міжнародний туризм і володіє значним потенціалом як інструмент економічного розвитку, він не є засобом від усіх економічних проблем. Уряд має докласти чимало зусиль до оптимізації, а не максимізації прибутку від туризму, беручи до уваги ті витрати, які може спричинити за собою його розвиток. Слід зазначити, що можливість виникнення і величина витрат від туризму для країн, що розвиваються, набагато вище, ніж для процвітаючих. Розвинені країни за визначенням мають сильну економіку, яка здатна з легкістю покрити всі витрати туризму. Зазвичай економіки таких країн диверсифіковані, а урядові інвестиційні програми зосереджені не тільки на туризмі.

Динаміка основних показників, що характеризують розвиток туризму в Україні подана в табл. 1. Як свідчить аналіз даних у таблиці 1, ключові показники туристичної діяльності в Україні є досить низькими і мають понижувальну тенденцію. Так, загальний внесок туризму у ВВП залишається вкрай низьким, зважаючи на значний туристично-рекреаційний потенціал країни, і дещо зменшився із 7,5% у 2014 р. до 5,2 % у 2019 р.; практично на половину скоротилися доходи від туризму – від

5931 млн. дол. США у 2014 р. до 1999 млн. дол. США у 2019 р.; знизився також загальний внесок туризму в зайнятість до 4,7% у 2019р. (на противагу 7,0% у 2012 р.).

Таблиця 1

**Динаміка основних показників розвитку туризму в Україні**

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Туризм, загальний внесок в ВВП (частка, %)	7,5	7,6	5,5	5,4	5,4	5,6	5,4	5,2
Туризм, прямий внесок в ВВП (частка, %)	2,05	2,04	1,42	1,43	1,45	1,45	1,44	1,39
Туризм, прямий внесок в зайнятість (частка, %)	1,9	1,8	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2
Туризм, загальний внесок в зайнятість (доля, %)	7,0	6,8	4,9	4,8	4,9	5,0	4,9	4,7
Частка державних інвестицій в туристичну сферу (% від загальних інвестицій)	2,4	2,3	2,2	2,1	1,9	1,9	2,3	2,4
Туризм, державні витрати (частка від загальних витрат, %)	5,0	5,1	5,1	5,1	5,1	5,1	5,6	5,6
Витрати міжнародних туристів в середині країни (млрд. дол. США)	5,7	5,7	2,0	1,4	1,5	1,7	2,0	2,2
Міжнародний туризм, доходи (% від загального експорту)	6,9	7,3	3,5	3,5	3,7	3,7	3,8	4,1
В'їзний туризм, доходи млрд. дол. США	4,82	5,08	1,61	1,08	1,08	1,26	1,45	1,62

дані сформовано з [12]

Проте, для розвитку туристичної сфери в Україні існують усі передумови. Так, маючи вигідне геополітичне розташування, Україна володіє значним рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, різноманітним рельєфом, мережею транспортних сполучень, культурною спадщиною тощо. Крім цього, в Україні дедалі частіше розробляються нові маршрути, розвивається готельна інфраструктура, підвищується рівень обслуговування туристів і зростає відвідуваність туристичних об'єктів. У сукупності ці передумови й сприяють динамічному розвитку туристичного бізнесу в Україні, про що свідчить аналіз туристичних потоків (табл. 2).

Таблиця 2

**Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами,  
за видами туризму, осіб**

	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	У тому числі		
		в'їзні (іноземні) туристи	виїзні туристи	внутрішні туристи
2010	2280757	335835	1295623	649299
2011	2199977	234271	1250068	715638
2012	3000696	270064	1956662	773970
2013	3454316	232311	2519390	702615
2014	2425089	17070	2085273	322746
2015	2019576	15159	1647390	357027
2016	2549606	35071	2060974	453561
2017	2806426	39605	2289854	476967
2018	4557447	75945	4024703	456799
2019	6132097	86840	5524866	520391
2020	2360278	11964	2125702	222612

дані сформовано з [13]

Аналіз динаміки туристичних потоків дає можливість стверджувати, що в Україні впродовж 2010–2019 рр. спостерігалось збільшення кількості всіх категорій туристів. Згідно з даними аналізу, з 2018 р. позитивна динаміка туристичних потоків відновилася. Так, упродовж останніх років в Україні спостерігається динамічний розвиток в'їзного туризму, відносно стабільний розвиток виїзного туризму та стабільна динаміка внутрішніх потоків, які можуть свідчити про підвищення рівня конкурентоспроможності України на міжнародній арені. У 2019 р. відбулося збільшення кількості туристів за всіма категоріями, причому більшою мірою збільшилася кількість іноземних громадян, які відвідували Україну (порівняно з 2017 р. їх кількість збільшилася на 4,6 млн. осіб, або на 18,1%). Проте, вплив пандемії COVID-19 негативно вплинув на динаміку туристичних потоків у країні. У 2020р. спостерігається скорочення туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, майже у три рази, тоді як іноземних туристів – у 7,3 рази, виїзних та внутрішніх туристів – наполовину.

Для України, як і для більшості країн світу, 2020-й рік став випробуванням на стійкість. Пандемія коронавірусу, без перебільшення, наклала свій відбиток на всі сфери суспільного життя. У подальшому боротьба з пандемією коронавірусу в Україні відбувалася в умовах необхідності швидкої адаптації до загрози COVID-19, а також напрацюванні ефективних методів протидії їй. Деякі рішення, як суцільний локдаун навесні 2020 р., були не до кінця виваженими, деякі, як запровадження адаптивного карантину, мали кращий вплив як на протидію пандемії, так і на економічні процеси. Амбітними завданнями для України будуть залишатися продовження боротьби з пандемією коронавірусу, зокрема, і забезпечення вакцинування населення, і протидія економічним наслідкам пандемії. Простий шлях (урізання витрат, емісія, популізм) не є ефективними виходом із ситуації. Повернення показників туристичної сфери до докризового рівня не буде швидким [14].

Туристичний сектор України забезпечує понад 1 млн. робочих місць. Усе ще дуже складно прогнозувати результати карантинних обмежень для туристичного сектору України у 2020р. Проте більшість експертів вважають, що туризм перебуває в повному занепаді та досяг лише однієї третьої частини рівня 2019р. [14]. Про це свідчить перш за все негативна динаміка серед туристичних підприємств. Протягом 2019-2020 рр. кількість туроператорів та турагентів (юридичних осіб) зменшилася на 236 підприємств, з них на 86 од. – туроператори, на 150 од. – турагенти. Не менш негативною спостерігається і динаміка серед турагентів – фізичних осіб-підприємців, де за аналізований період відбулося скорочення на 338 підприємств (див. табл. 3).

Таблиця 3

### Кількість туроператорів та турагентів в Україні

	Кількість туроператорів та турагентів – юридичних осіб	З них		Кількість турагентів – фізичних осіб – підприємців
		туроператори	турагенти	
2019	1797	538	1259	2644
2020	1561	452	1109	2306

дані сформовано з [13]

У зв'язку з різким падінням економічної активності працівники туристичного сектору зіткнулися з катастрофічним скороченням робочого часу та втратою роботи. У нинішніх умовах більше 80% підприємств туристичної галузі змушені були задекларувати збиток. 9% від цих 80% збанкрутували [14] (табл. 4).

Таблиця 4

**Кількість і вартість реалізованих туроператорами та турагентами туристичних пакетів**

	Кількість реалізованих туристичних пакетів, од		Вартість реалізованих туристичних пакетів (з урахуванням ПДВ), тис.грн	
	2019	2020	2019	2020
Реалізовано туристичних пакетів, усього	2933680	1225131	60051850,2	27617877
<i>у тому числі</i> іншим туроператорам або турагентам для їх подальшої реалізації туристам	1246128	513553	16548029,0	10613354
туристам	2099044	904477	53212656,8	22143535
<i>з них</i> внутрішнім туристам для подорожі по Україні	238402	162258	1428696,8	943509,5
виїзним туристам для подорожі	2217583	924339	61143367,9	26265355
в'їзним (іноземним) туристам	54551	10779	349427,7	73680,9

дані сформовано з [13]

Не менш у складній ситуації опинилися і заклади розміщення. Кількість закладів розміщення у 2020р. становила 4523 од., тоді як у 2019 р. – 5335 од., скоротившись на 812 од. Кількість осіб, що перебували у колективних закладах розміщення у 2020 р. скоротилася на половину (на 3581,4 тис. чол.), з них іноземців з 959,4 тис. чол. у 2019 р. до 254,4 тис. чол. у 2020 р. (див. табл. 4).

Таблиця 4

**Коллективні засоби розміщування  
(з урахуванням діяльності фізичних осіб-підприємців)**

	Кількість колективних засобів розміщування, од.	Кількість місць у КЗР, тис. од	Кількість осіб, що перебували у КЗР, тис.	
			усього	з них іноземці
2011	5882	567,3	7426,9	1427,7
2012	6041	583,4	7887,4	1554,8
2013	6411	586,6	8303,1	1665,1
2014	4572	406,0	5423,9	551,5
2015	4341	402,6	5779,9	665,8
2016	4256	375,6	6544,8	863,7
2017	4115	359,0	6661,2	824,5
2018	4719	300,0	7006,2	917,9
2019	5335	370,6	6960,9	959,4
2020	4523	312,1	3379,5	254,4

дані сформовано з [13]

Стосовно податкових надходжень від суб'єктів туристичного бізнесу на ринку туристичних послуг, лише від цих галузей за березень-вересень 2020 року державний та місцеві бюджети, порівняно з 2019 роком, недоотримали 650 млн. грн. Найбільше постраждали від запровадження карантину туристичні агентства та оператори. У березні-вересні 2020 року відрахування від цього бізнесу, порівняно з 2019 роком, упали на 49%. В абсолютних числах падіння податкових надходжень становило 210,6 млн. грн. [16].

Закриті кордони та зупинка пасажирського авіасполучення призвели до того, що обсяги сплачених туристичними агентствами податків за червень знизилися у 3,4 разу. Навіть попри поступове послаблення карантину, у традиційно «високий» літній сезон турагентства сплатили до бюджету податків на 130 млн. грн. менше, ніж роком раніше [15].

За даними Української асоціації туристичних агенцій значна частина туристичних компаній працюють у збиток. За перші дев'ять місяців 2020 року обсяги продажів членів нашої асоціації знизилися приблизно на 50%. Відповідно, не всі фірми вийшли навіть на рівень самокупності.

Більшість турів, які українці купували протягом карантинного літа, були до Туреччини. Європейські країни та екзотичні напрямки для українських туристів досі недоступні. Частково ситуацію врятувало те, що частина туристів, які раніше мандрували самостійно, тепер стали звертатися до турагентів за пакетними турами.

Скоротилися доходи і готельної сфери. За шість карантинних місяців українські готелі та заклади, які надають послуги з розміщення, сплатили податків на понад пів мільярда гривень менше, ніж у березні-вересні 2019 року. Найстрімкішим падіння надходжень від галузі було у квітні – майже втричі порівняно з аналогічним місяцем 2019 року. З липня готелі збільшують відрахування до бюджетів, однак вони значно менші порівняно з докарантинним періодом [16].

Ресторани та заклади мобільного харчування скоротили відрахування до бюджетів на 23% або 535,5 млн. грн. Найважчим для представників цього бізнесу був квітень, після чого почалося поступове відновлення. У вересні ресторани майже вийшли на показники 2019 року. Як видно з рис. 2.8, з початку карантину споживання впало на 30-40%. Деякі заклади переходили на такий варіант сервісу як доставка їжі, проте це не дуже допомогло. За оцінками фахівців, доходи галузі за результатами 2020 р. можуть знизитися на 30%, а ринок може недорахуватися 15-20% гравців [16].

Податкові відрахування під час карантину відчутно зменшили і пасажирські авіаперевізники. За березень-вересень 2020 року до бюджетів надійшло лише 270 млн. грн., що на 49% менше, ніж у 2019 році [16].

Наразі підприємці ще не оговталися від наслідків попереднього жорсткого карантину. Більшість членів асоціації розраховує надолужити втрачені через локдаун позиції протягом наступних шести місяців. Щоб досягнути докарантинного рівня розвитку, більшості середніх та великих бізнесів знадобиться від шести місяців до року, малому бізнесу – від одного до кількох років. Попри невизначеність щодо подальшого перебігу пандемії та ймовірності оголошення нового жорсткого карантину, бізнес не втрачає оптимізму. 86% членів ЄБА очікують, що фінансові результати їхніх компаній за 2020 рік покращаться або принаймні не погіршаться [17].

При розробці антикризового плану з подолання наслідків впливу COVID-19 на туристичний сектор в Україні необхідно врахувати

рекомендації Глобального кризового комітету з туризму, які розподілені за трьома основними напрямками [18; 19]:

1. Управління кризою та пом'якшення наслідків: збереження робочих місць; підтримки самозайнятих працівників; забезпечення ліквідності; сприяння розвитку навичок та перегляду податків, зборів та норм, що стосуються подорожей та туризму.

2. Забезпечення стимулу та прискорення відновлення, зокрема надання фінансових стимулів, включаючи сприятливу податкову політику; скасування обмежень на поїздки, як тільки це дозволить ситуація; сприяння спрощенню оформлення віз; підвищення довіри споживачів.

3. Підготовка до майбутнього: приділяти більше уваги ролі туристичного сектору в економіці країни та досягненні цілей сталого розвитку; розробляти плани готовності до викликів майбутнього та використовувати цю можливість для переходу до циркулярної економіки.

Сьогодні криза, пов'язана з пандемією COVID-19 змусила туристичний бізнес вийти з зони комфорту та шукати інноваційні шляхи розвитку та діяльності. На нашу думку, для того щоб туризм відновився після кризи, його слід реанімувати упровадженням різного роду новацій. Зробити це можна багатьма шляхами. Але, основними мають стати – державна підтримка туризму та підприємницьких ініціатив у даній сфері, поліпшення сервісу, зокрема у сфері гостинності, та посилення інформаційної компанії, зокрема в мережі Інтернет.

### **ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Таким чином, розвиток туризму дає країні наступні переваги: збільшення грошового потоку, у тому числі приплив іноземної валюти, а отже, і зростання доходів населення; зростання валового національного продукту (ВНП); поповнення бюджету через збільшення податкових зборів приймаючого регіону та інших надходжень; створення нових робочих місць, тобто збільшення зайнятості населення; залучення капіталу, в тому числі іноземного; ефект мультиплікатора розвиваючи сферу туризму, країна поступово розвиває й інші галузі; розвиток інфраструктури; реформування структури відпочинку, яка може бути використана як туристами, так і місцевим населенням; підвищення якості життя місцевих жителів унаслідок демонстраційного ефекту.

До недоліків, пов'язаних з розвитком міжнародного туризму, можна віднести: зростання цін на місцеві товари і послуги, на земельні та інші природні ресурси і нерухомість; відтік грошей за кордон при туристичному імпорті; можливість обмеження розвитку інших галузей; сезонний характер туризму; екологічні і соціальні проблеми.

Ступінь впливу туризму на країну, регіон або туристичний центр зводиться до трьох основних чинників сталого розвитку туризму: 1) екологічного – забезпечує сумісність розвитку туризму із збереженням навколишнього середовища і різноманіття біологічних ресурсів; 2) соціально-культурного – забезпечує сумісність розвитку з культурою і цінностями місцевого населення туристських рекреацій; 3) економічного – забезпечує економічну ефективність розвитку і управління ресурсами за для їх збереження для майбутніх поколінь. Сталий туризм визначається як зразкова форма економічного розвитку, цілями якої є: поліпшення якості життя приймаючого населення; забезпечення високого рівня вражень у відвідувачів; підтримання якості навколишнього середовища, від якої залежать як населення, так і відвідувачі.

COVID-19 продемонстрував надзвичайну важливість потреби сектору швидко адаптуватися до змін. Ключові зрушення для розвитку туризму після COVID19 – це оцифровка, підтримка суб'єктів туристичної діяльності та безпосередньо представників малого та середнього бізнесу на всіх етапах виходу з кризи, збереження робочих місць, турбота про захист мандрівників, а також дані та дослідження для виявлення тенденцій, які можуть допомогти у відновленні туризму [20].

Для того, щоб запустити галузь після сезону, який, як свідчать наявні дані, було втрачено, потрібно перш за все, розпочати реалізацію програм з підтримки бізнесу, збереження робочих місць туристичного сектору та відновити впевненість людей у безпеці подорожей.

Україна повинна переглянути пріоритети, визначені в Плані подолання наслідків коронакризи та включити заходи спрямовані на підтримку та збереження туристичної галузі, а також на перепланування та прискорення всіх внутрішніх видів діяльності (реорганізація, законодавча база, статистика). Зрозуміла та доступна статистика туризму має стати підставою для прийняття стратегічних рішень як підприємцями так і органами влади.

Розробка програм підтримки та їхня імплементація мають базуватися на принципах солідарності, конкурентоспроможності, стійкості, захисті зайнятості, захисті доходів та участі соціальних партнерів.

В якості важливих заходів антикризового плану необхідно розглянути наступні: провести консультації з учасниками ринку туристичних послуг з метою підготовки антикризових заходів та стратегії розвитку туристичної галузі (з урахуванням наслідків коронакризи); в регіонах, привабливих для внутрішнього туризму, здійснити підготовку регіональних стратегій стимулювання розвитку туризму та рекреації в посткарантинних умовах; забезпечити швидке поширення інформації щодо можливого обмеження подорожей та їх скасування в розрізі як регіонів України, так і основних країн виїзного туризму в залежності від ступеня епідемічної загрози; забезпечити механізм відшкодування коштів туристу за невикористані ваучери; встановити механізм моніторингу впровадження заходів підтримки для малого та середнього бізнесу та працівників, зокрема ліквідності, кредитування та прозорості заходів підтримки; запровадити прозорий механізм використання отриманих до місцевих бюджетів коштів від туристичного збору виключно на розвиток внутрішнього туризму, супутньої інфраструктури та покращення стану довкілля; розробити та імплементувати програми, спрямовані на розвиток інновацій та цифровізацію туризму; сприяти підвищенню конкурентоспроможності та гнучкості шляхом інвестування в освіту та розвиток навичок представників сектору; забезпечити посилення координації та партнерських відносин з учасниками сектору з метою трансформації туризму.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

- [1] Бейдик, О. О. (2001). *Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- [2] Кифяк, В. Ф. (2003). *Організація туристичної діяльності в Україні*. Чернівці: Книги – XXI.
- [3] Бабарицька, В. К. & Малиновська, О. Ю. (2004). *Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-теоретичні основи*. Київ: Альтер-прес.
- [4] Борушак, М. В. (2006). *Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів*. Львів: ІРД НАН України.
- [5] Ткаченко, Т. І. (2006). *Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу*. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет.
- [6] Федорченко, В. К., Пазенок, В. С., Кручек, О. А., Дьорова, Т. А., ... Любіцева, О. О. (2013).

- Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму.* Київ: ВЦ «Академія».
- [7] Михайліченко, Г. І. (2012). *Інноваційний розвиток туризму.* Київ: Київський національний торговельно-економічний університет.
- [8] Гринько, Т. В. (2012). Напрямки підвищення конкурентоспроможності підприємств галузі міжнародного туризму в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*, 6(4) (10/1), 12-16.
- [9] Гринько, Т. В. (2013). Удосконалення управління підприємствами туристичної сфери. *Економіка, фінанси, право*, (5), 13-15.
- [10] Герасименко, В. Г. (ред.). (2013). *Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку.* Одеса: Астропринт.
- [11] Фалько, Є. А. (2014). *Розвиток інформатизації міжнародного туристичного бізнесу в умовах глобалізації* (дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.02). Дніпро. Україна.
- [12] World Data Atlas. (2021). Retrieved from: <https://knoema.ru/atlas>.
- [13] Державна служба статистики України. (2021). Вилучено з <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- [14] Світлична, В. Ю. (2020). *Туристична сфера: пошук шляхів подолання кризи в умовах глобальних карантинних обмежень.* Комунальне господарство міст, 5 (158), 24-31. <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2020-5-158-24-31>.
- [15] Шацька, З. Я. & Акульшин, М. І. (2018). Актуальні проблеми та перспективи розвитку сфери туризму в Україні. *Економіка і суспільство*, (19), 699-705.
- [16] UNWTO World Tourism Barometer. (2020). Retrieved from <http://mkt.unwto.org/barometer>.
- [17] Бігус, М. М., Гальків, Л. І. & Добушовський, П. А. (2020). Туристичний бізнес під впливом сучасних змін, зумовлених світовими викликами. *Науковий погляд: економіка та управління*, (3), 7-12. <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-69-1>.
- [18] Демків, Ю. М. & Стукач, Т. М. (2020). Українська туристична галузь у світовому середовищі: адаптація за умов впливу глобальної міжнародної кризи COVID-19. *Бізнес-навігатор*, (4), 18-25. <https://doi.org/10.32847/business-navigator.60-3>
- [19] Апельт, Г. В. (2020). Визначення змін у туристичній галузі, що сформувалися під впливом загальноприйнятих заходів безпеки у зв'язку з пандемією COVID-19. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*, (43), 58-62. <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-43-9>.
- [20] Даниліна, С. О., Коцюрубенко, Г. М. & Шикіна, О. В. (2020). Фінансово-економічні наслідки пандемії для світової туристичної галузі. *Причорноморські економічні студії*, (52-1), 29-34. <https://doi.org/10.32843/bses.52-4>.

УДК 347.73

Опубліковано 22 грудня 2021 року

# ПРАВОВА ПРИРОДА ПУБЛІЧНИХ ФОНДІВ КОШТІВ

**МАРИНЧАК Євген Степанович** кандидат юридичних наук  
УКРАЇНА

**Анотація:** *Стаття присвячена науковій проблематиці правової природи публічних фондів коштів. Досліджуються погляди науковців на правове явище «публічний фонд коштів». Аналізуються підходи до систематизації публічних фондів коштів. Досліджуються наукові позиції на критерії розмежування публічних і приватних грошових фондів. Зазначається про сучасні погляди на співвідношення централізованих і децентралізованих фондів коштів. Здійснюється ретроспективний аналіз правового регулювання публічних фондів коштів. Аналізуються підходи до визначення дефініції «публічний фонд коштів». Робляться висновки про ступінь наукової розробки та рівень правового регулювання.*

## ВСТУП.

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що наукові позиції на правову природу публічних фондів коштів потребують оновлення у зв'язку зі зміною їх правового регулювання. Проблематику правового регулювання відносин, що відбуваються з приводу формування публічних фондів коштів досліджували представники доктрини фінансового права, такі як Г.С. Андрущенко, Л.К. Воронова, Д.О. Білінський, Д.О. Гетманцев, О.В. Гедзюк, Н.Л. Губерська, С.Т. Кадькаленко, М.П. Кучерявенко, Н.М. Ковалко, Р.М. Лещенко, О.А. Лукашев, О.А. Музика-Стефанчук, С.О. Ніщимна, С.В. Очкуренко, Н.Ю. Пришва, Л.М. Чуприна, Н.Я. Якимчук та інші. На даний час, в українському науковому просторі, відсутні сучасні дослідження, предметом яких є правова природа публічних фондів коштів. Метою дослідження є аналіз позицій науковців на відносини, що відбуваються з приводу формування грошових фондів, з метою формування сучасної інтерпретації правової природи публічних фондів коштів.

Грошові кошти перетворюються на фінансові ресурси лише коли

вони концентруються у відповідних фондах, для яких встановлений порядок створення та цільового використання [1]. Єдиного наукового визначення дефініції «фонд» немає, так само як і немає законодавчого визначення цього терміну. Загалом, будь-який фонд — це запас матеріальних засобів та цінностей, що акумулюється зі заздальгідь встановленою метою. На фінансово-правовому рівні, досліджуються фонди, у яких концентруються цінності — грошові кошти. Тому, такі фонди мають назву «фонди коштів», що відмежовує їх від фондів матеріальних засобів та фондів, що за своєю формою та змістом є юридичною особою публічного або приватного права. Публічні фінансові відносини завжди відбуваються з приводу мобілізації, розподілу та використання публічних фондів коштів. За поглядами Л.К. Воронової, публічні грошові доходи, до кінцевого їх використання, поділяють на відповідні цільовому призначенню відокремлені частки, які мають назву «фонди коштів». Формування й використання таких фондів є суттєвою рисою фінансів, яка відрізняє останні від інших грошових відносин [2]. Фондова форма фінансових ресурсів дозволяє збалансувати потреби суспільства з його можливостями, забезпечує концентрацію ресурсів на основних напрямках суспільного виробництва [3]. Науковець Н.Ю. Пришва зазначає, що грошовий фонд, як ланка фінансової системи, являє собою сукупність відносин щодо формування, розподілу, використання відповідних фондів коштів загальнодержавного або місцевого значення. Тому, як зауважує вчена, не слід ототожнювати грошові фонди з тим чи іншим органом управління [4]. І на це потрібно звернути увагу, оскільки назви юридичних осіб публічного права, наприклад «Пенсійний фонд України», дещо розпорошують у пересічній людини увагу зі публічної фінансової діяльності держави в сторону компетенції центрального органу виконавчої влади (суб'єкта владних повноважень).

Вчена Н.Ю. Пришва наголошує, що грошові фонди, як відокремлені грошові кошти з певним цільовим призначенням, є об'єктом фінансів, їх матеріальним змістом [4]. Аналізуючи фінансові відносини, О.О. Дмитрик прийшла до висновку, що утворення і функціонування фондів коштів є системою, яка складається з наступних елементів: а) конкретні джерела формування фонду; б) відповідний порядок використання коштів фонду;

в) цільове використання коштів; г) наявність органу, що керує та розпоряджається фондами коштів [5]. Перший та останній елемент, вказують на публічну правову природу таких відносин. Варто також звернути увагу на те, що сьогодні збільшуються різновиди соціальних інтересів, визнаних державою на рівні законів. Це призводить до появи й розвитку нових видів і типів грошових фондів, які мають ознаки публічних, проте перебувають у приватній власності або у власності юридичних осіб, заснованих на змішаній формі власності [6]. Вищенаведена інформація, має значення, в тому числі, для розуміння того факту, що в сучасному світі публічні фінансові відносини тісно пов'язані з приватними. На глобальному рівні, всі публічні фонди коштів можна поділити не лише на публічні та приватні, та й як зазначає А.А. Нечай, на квазіпублічні. Отже, виходячи з фондової складової, можна зробити висновок, що і відносини, які пов'язані з залученням грошових коштів до цих фондів мають вкрай неоднорідну правову природу.

Публічний фонд грошових коштів — це сукупність грошових коштів, що утворюється на підставі законів або актів органів місцевого самоврядування для задоволення публічного інтересу шляхом спільного задоволення інтересів суб'єктів правовідносин, які виникають у процесі утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання цих коштів [7]. Таке визначення є актуальним, проте не єдиним. Наукова спільнота активно проводить дискусію на предмет визначення цієї дефініції, яке залежить від того, що вчені відносять до її складових елементів.

На науковому рівні, публічні фонди коштів поділяються на дві великі складові: централізовані та децентралізовані грошові фонди. Розподіл фінансів на централізовані та децентралізовані визначається роллю держави і органів місцевого самоврядування по керівництву економікою та наявністю кількох форм власності. Щодо формування, розподілу і використання централізованих фондів держава і муніципальні органи є розпорядниками. Інакше держава і муніципальні органи регулюють відносини щодо децентралізованих фондів, особливо підприємств різних форм власності (недержавних і немуніципальних) [8].

Досить цікавим є те, що наука фінансового права, розробила значну кількість визначень для централізованих та децентралізованих фондів

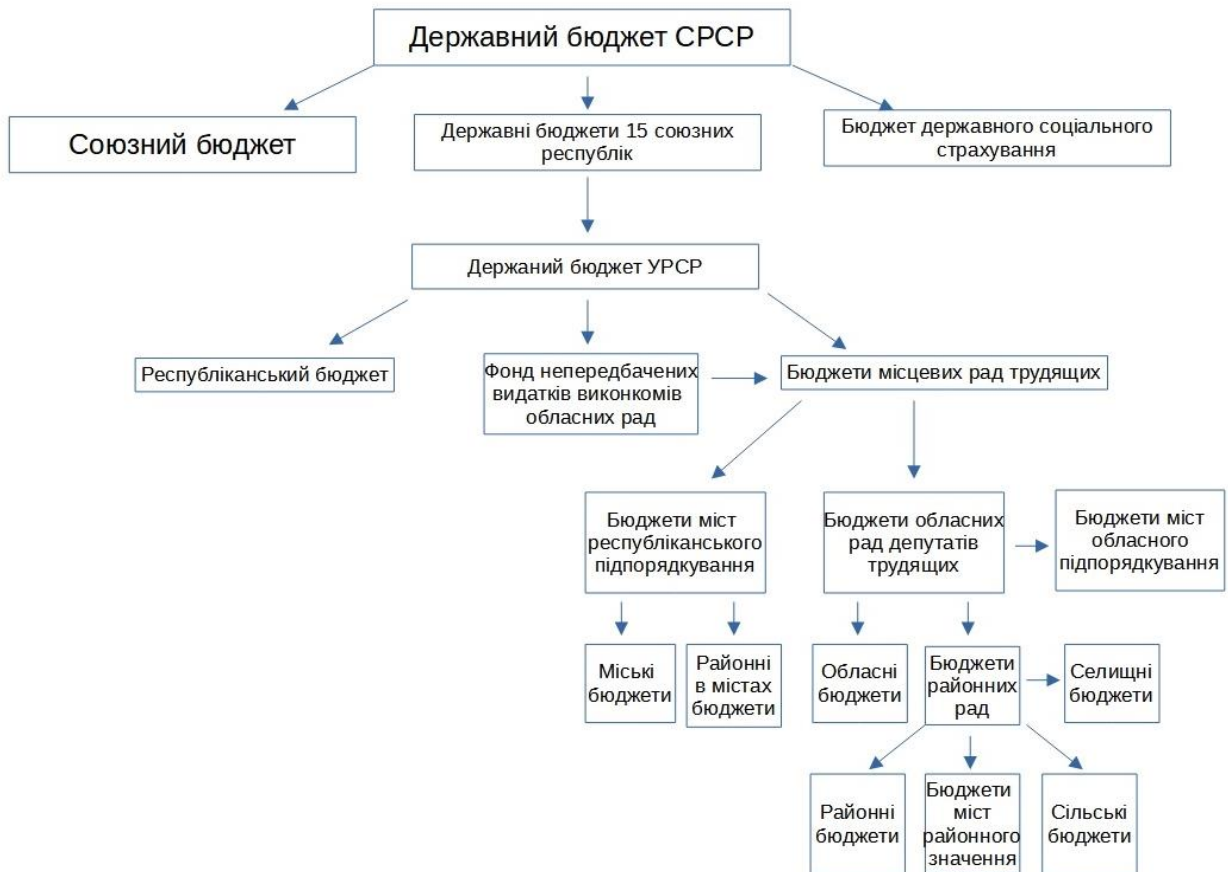
коштів. Це пов'язане з тим, що фінансова діяльність нашої держави динамічно змінювалась протягом останніх тридцяти років. Планова-командна економіка Радянського Союзу передбачала виключно державну форму власності всіх фондів коштів, натомість перехідна економіка початку 90-х років, потребувала нового наукового осмислення всієї фінансової діяльності держави. Молода ринкова економіка України, що стрімко розвивається в наш час, диктує власні підходи до системи публічних фондів коштів.

Таким чином, публічні фонди коштів — це мобілізовані переважно в імперативному порядку грошові кошти, що акумулюються на різних ланках фінансової системи держави з метою задоволення публічного інтересу.

### **ЦЕНТРАЛІЗОВАНІ ФОНДИ КОШТІВ.**

Централізовані грошові фонди створюються за безпосередньої участі держави. Їх кошти використовуються як матеріально-фінансова база для забезпечення виконання завдань і функцій загального суспільного значення [4]. Тобто, держава відокремлює частину грошових коштів, що мобілізуються з фізичних та юридичних осіб, з метою задоволення публічного інтересу. Нормативно-правовими актами, органів державної влади, врегульований порядок формування цих фондів, строки зарахування коштів до них, розміри платежів та напрями їх використання [4]. Централізований фонд коштів – це публічний фонд грошових коштів, який функціонує з метою задоволення публічних потреб населення держави чи адміністративно-територіальної одиниці на підставі імперативно-правових норм із дотриманням принципів плановості, строковості, обов'язковості, джерелом формування якого є податки, збори, обов'язкові платежі, є об'єктом публічного фінансового контролю на всіх стадіях свого функціонування, суб'єкт управління фонду не здійснює підприємницьку діяльність [9].

Система централізованих публічних фондів коштів, залежить від форми територіального устрою та економічної системи держави (ринкової або адміністративно-командної). Прикладом може бути місце державного бюджету УРСР, його ланок, в системі Всесоюзного бюджету.



**Рис. 1. Система централізованих публічних фондів коштів СРСР, в розрізі однієї зі складових — державного бюджету УРСР.**

*Джерело: складено автором за матеріалами Л.К. Воронової [10].*

Не заглиблюючись в бюджетну систему Радянського Союзу, можна сказати, що така будова, на науковому рівні, мала назву «демократичний централізм», суть якої полягав у тому, що національні утворення мали власні бюджетні права, але вони були обмежені централізованою структурою бюджетної системи. Вчена Л.К. Воронова, з цього приводу зазначає, що розгалужена система радянських бюджетів не відокремлює їх один від одного, не порушує єдності бюджетної системи, Державного бюджету СРСР, централізації всіх державних фінансів [10]. Місцеві бюджети були складовою Державного бюджету СРСР, у зв'язку з чим, в Радянському Союзі діяло понад 40 тис. централізованих фондів коштів. Варто також зазначити, що на відміну від сучасної ринкової економічної системи, централізовані фонди коштів СРСР, як держави з плановою економікою, переважно наповнювались з неподаткових доходів.

Фінансові відносини, що діяли у СРСР, наведені автором цього

дослідження, для прикладу залежності цих відносин від форми державного устрою та економічної системи держави. Також, це дає можливість порівняти систему централізованих фондів коштів СРСР з сучасною системою, що діє в Україні.

Централізовані фонди коштів поділяються на бюджетні та позабюджетні. У першому випадку, це державний та місцеві бюджети. У другому — це фонди коштів, засновані на різних формах власності, прикладом можуть бути: Пенсійний фонд України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб тощо [4]. Кожна ланка фінансової системи є відносно самостійною, так як має специфічну сферу застосування, властиві саме їй методи мобілізації коштів, а також власні методи і цілі використання фінансових ресурсів. У такому розумінні будь-який фонд фінансових ресурсів має цільове призначення. Разом з тим у моделях фінансової системи, розроблених вітчизняними науковцями, цільові фонди виділяються в окрему ланку фінансових відносин [11].

У системі централізованих фондів коштів діють цільові фонди, які забезпечують раціональне використання публічних коштів. На цей час, відсутнє законодавче визначення терміну «цільовий фонд коштів». Наукова спільнота, у визначенні цієї дефініції, завжди відштовхувалась від ч. 2 та ч. 3 ст. 2 Закону України «Про систему оподаткування» від 25.06.1991 р. № 1251-XI, відповідно до яких державні цільові фонди — це фонди, які створені відповідно до законів України і формуються за рахунок визначених законами України податків і зборів (обов'язкових платежів) юридичних осіб незалежно від форм власності та фізичних осіб. Державні цільові фонди включаються до Державного бюджету України, крім Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Пенсійного фонду України [12]. Чинне податкове законодавство оперує термінами «державний цільовий фонд» та «державний цільовий страховий фонд». З аналізу норм Податкового кодексу України [13]. можна дійти висновку, що під першим терміном законодавець мав на увазі всі цільові фонди коштів, а у другому — позабюджетні. Отже, цільовий фонд можна визначити, як ланку централізованого публічного фонду коштів, яка формується зі спеціально визначених джерел з метою фінансування соціально-економічних напрямків державної політики. У той же час, в наукових джерелах можна зустріти декілька номінальних дефініцій, змістовна

складова яких відповідає визначенню «централізований цільовий фонд коштів». Зокрема, можна виділити такі: «фонди цільового призначення», «державні фонди цільового призначення», «спеціальні державні фонди», «державні цільові фонди».

Характерною особливістю цільових бюджетних фондів є те, що вони, як і бюджет, діють протягом одного року, після чого створюються знову або припиняють своє існування [14]. Яскравим прикладом може бути створений у 2020 році, у складі Державного бюджету України, «Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19», кошти якого спрямовувались на локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій; закупівлю товарів, робіт і послуг, необхідних медичного обслуговування населення, придбання обладнання для приймальних відділень опорних закладів охорони здоров'я в госпітальних округах, для відділень екстреної (невідкладної) медичної допомоги, що входять до багатопрофільних лікарень, для медичних амбулаторій, фельдшерсько-акушерських і фельдшерських пунктів у сільській місцевості та проведення капітального ремонту, реконструкції цих приміщень тощо [15].

Отже, цільові бюджетні фонди створюються в структурі державного бюджету та місцевих бюджетів. Вони підпорядковуються загальним принципам бюджетного процесу та не мають фінансової відокремленості [14]. На нормативно-правовому рівні закріплені в Бюджетному кодексі України, законі про Державний бюджет України та рішеннях територіальної громади про місцеві бюджети — їх місце в структурі бюджету, мета створення, джерела формування, порядок використання коштів.

Стосовно цільових бюджетних фондів, що створюються територіальними громадами, варто зазначити, що вони виникли як наслідок ліквідації позабюджетних фондів коштів, що нераціонально використовувалися органами місцевого самоврядування. Законодавчі зміни початку двотисячних років ліквідували позабюджетні фонди через відсутність публічного фінансового контролю за порядком витрачання коштів. Наслідком чого, цільові фонди територіальних громад були зосереджені в спеціальному фонді місцевих бюджетів.

Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 26, ст. 68 Закону України «Про місцеве

самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР, виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішуються питання про утворення цільових фондів, затвердження положень про ці фонди. Органи місцевого самоврядування можуть утворювати цільові фонди, які є складовою спеціального фонду відповідного місцевого бюджету. Порядок формування та використання цільових фондів визначається положенням про ці фонди, що затверджується відповідною місцевою радою [16]. Правове регулювання чітко не визначає мету створення, це можуть бути будь-які цілі, проте цільові фонди територіальних громад повинні мати спеціальні джерела їх формування. Також, фінансові ресурси цих фондів зосереджуються на окремих казначейських рахунках.

Станом на цей час, на місцевому рівні утворенні цільові бюджетні фонди для фінансування різних заходів: благоустрій, будівництво, реконструкція тощо. Для прикладу, у місті Києві створений Цільовий фонд спеціального фонду бюджету міста Києва у 2020 році — це цільовий бюджетний фонд, який діє тимчасово (на період дії бюджету), формується за рахунок коштів від використання місць для зовнішньої реклами; коштів від інвестиційних угод; внесків власників тимчасових споруд (кіосків), засобів пересувної дрібнороздрібної торгівлі (кав'ярні) тощо. Кошти цього фонду спрямовуються на: поточні та капітальні видатки підприємств, установ, організацій територіальної громади; заходи благоустрою; транспортну інфраструктуру [17].

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що з метою вирішення найактуальніших проблем та для більш ефективного використання коштів формуються окремі фінансові фонди, які називаються цільовими бюджетними фондами. Під цільовими бюджетними фондами слід розуміти грошові фонди, що утворюються у складі бюджету держави за рахунок цільових джерел коштів і використовуються на фінансування певних державних чи місцевих витрат під контролем фіскальних органів держави. Напрями їх використання визначаються потребами конкретних галузей економіки та соціальними потребами [18].

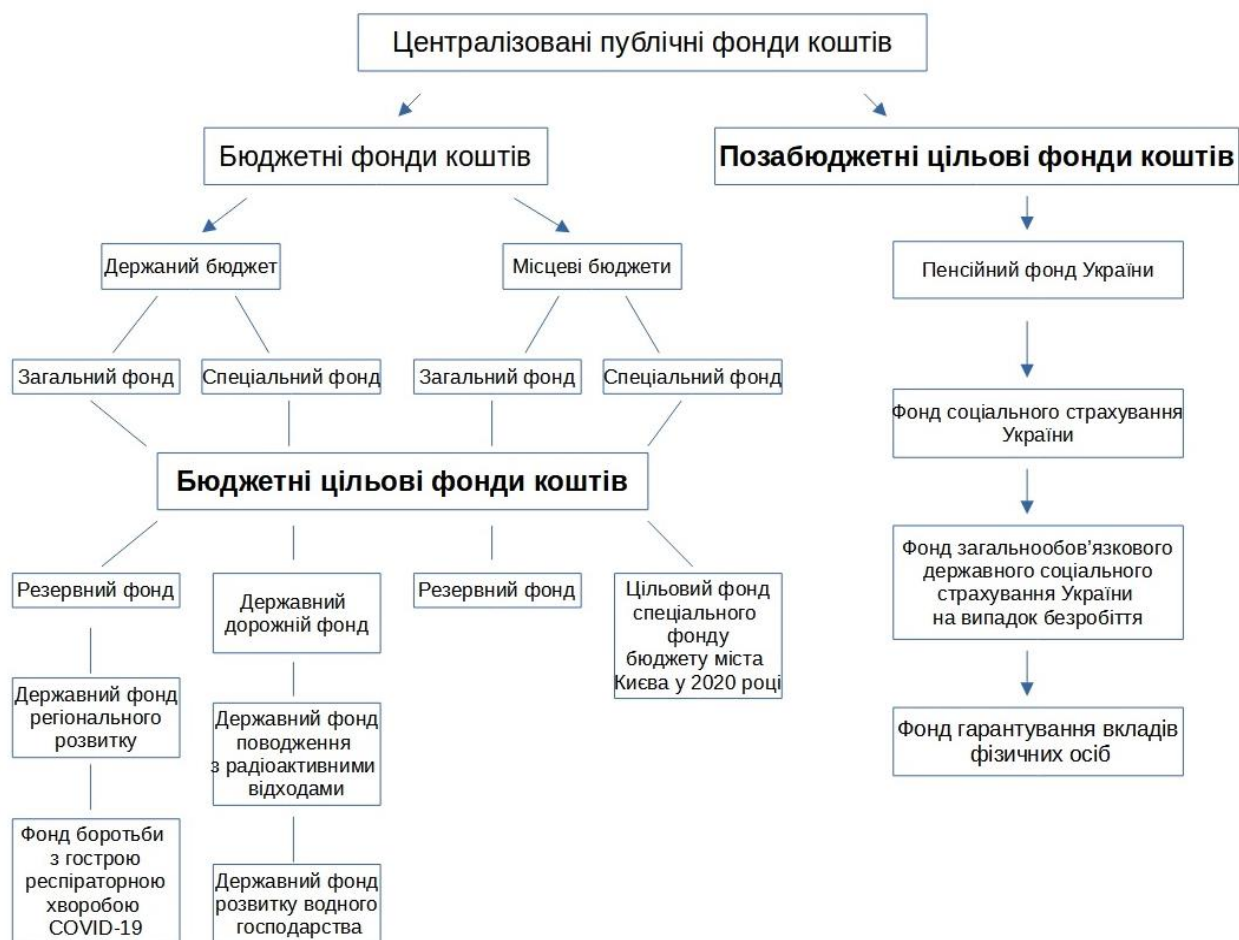
Централізовані позабюджетні фонди коштів — це фонди фінансових ресурсів, необхідні для фінансування пріоритетних напрямів соціально-економічних завдань держави та органів місцевого самоврядування [19].

Ці фонди діють, як цільові — створюються з метою фінансування певного виду видатків та формуються зі спеціально визначених джерел неподаткового характеру. Одразу варто наголосити, що в Україні, публічні позабюджетні фонди створюються лише державою — територіальні громади позбавлені такого права на підставі п. 9 ст. 13 Бюджетного кодексу України [20].

У державах з ринковою економікою, позабюджетні цільові фонди коштів діють з другої половини XIX ст., а свого піку розвитку набули в середині XX століття. Досліджуючи проблематику формування публічних позабюджетних цільових фондів коштів, науковець А.К. Головацька звертає увагу, що в Німеччині була започаткована соціальна політика держави. Першими кроками реалізації нової державної політики було законодавче регулювання відносин, що виникають з приводу соціального страхування громадян. У період з 1883 по 1889 роки, ухвалені основні нормативно-правові акти про медичне страхування, про страхування від нещасних випадків, про страхування по старості й інвалідності. На початку XX ст., правові норми були систематизовані у формі Національного кодексу страхування. З цього часу, позабюджетні цільові фонди почали створюватись у інших державах [21].

Досліджуючи сучасні публічні фонди коштів, із урахуванням їх економічної природи, науковець А.А. Нечай розподіляє на дві групи: солідарні та накопичувальні. У першому випадку — це переважно бюджетні фонди коштів, у другому — накопичувальні пенсійні фонди другого рівня, що є матеріальною основою функціонування загальнообов'язкового державного накопичувального пенсійного страхування (другий рівень пенсійної системи), а також накопичувальні страхові (запасні, резервні грошові фонди, що обслуговують систему обов'язкового державного медичного страхування, а також фонди обов'язкового страхування банківських депозитів фізичних осіб [6].

Таким чином, позабюджетні фонди – це специфічна форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів країни для фінансування конкретних соціальних і економічних потреб загальнодержавного або місцевого значення [22]. Ці фонди коштів створюються державою, шляхом залучення публічних та приватних грошових ресурсів. Розпорядження коштами здійснюється спеціально створеним органом державної влади у межах законодавчо визначеної компетенції.



**Рис. 2. Система централізованих публічних фондів коштів, на прикладі Державного бюджету України на 2020 рік та бюджету міста Києва на 2020 рік.**

*Джерело: складено автором на підставі Державного бюджету України на 2020 рік [23] та бюджету міста Києва на 2020 рік [24].*

З аналізу вищенаведеної таблиці, виникає питання щодо місця спеціального фонду в державному та місцевих бюджетах. Справа в тому, що законодавчого визначення спеціального фонду бюджетів немає, натомість наявне правило, відповідно до якого спеціальний фонд формується зі спеціально закріплених джерел, з метою фінансування спеціально визначених цілей. У зв'язку з цим, постає питання про необхідність визначення спеціального фонду державного та місцевих бюджетів, як цільових бюджетних фондів коштів. Але, потрібно врахувати наступне: а) спеціальний фонд створений не для досягнення якоїсь конкретної мети — соціальної, економічної тощо, а для забезпечення постійного виконання державою публічного інтересу (з коштів спеціального фонду, в тому числі, фінансується діяльність органів

державної влади); б) податкове законодавство, у змісті терміну «цільовий фонд», відображає фонд коштів соціального спрямування; в) бюджетний кодекс передбачає функціонування бюджетних цільових фондів коштів у структурі спеціального фонду. Наукова спільнота, в переважній більшості випадків, погоджується з тим, що кошти спеціального фонду мають цільове призначення, але за своєю правовою природою цей фонд не відносить до цільових бюджетних фондів коштів.

Інше питання, що може виникнути у читача, що трошки обізнаний з бюджетним правом — це відсутність в таблиці: Фонду соціального захисту інвалідів; Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; Фонду сприяння місцевому самоврядуванню України; Фонду охорони праці; Фонду розвитку та захисту конкуренції; Фонду підтримки селянських (фермерських) господарств. Вищенаведені фонди також є бюджетними цільовими фондами, і всі вони мають власні особливості, що визначені правовими нормами про їх утворення. Схематично відобразити всі бюджетні цільові фонди не видається гарною ідеєю через те, що це створить зайве навантаження для сприйняття інформації. Крім того, варто мати на увазі, що динамічна зміна публічних видатків, впливає на систему бюджетних цільових фондів коштів.

Стосовно Фонду соціального захисту інвалідів, варто зазначити, що існують різні позиції про його місце в системі публічних фондів. Для прикладу, науковець Л.В. Фокша вказує, що до державних фондів цільового призначення слід віднести Фонд соціального захисту інвалідів, оскільки фонд є бюджетною установою, формування бюджету якого здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, благодійних внесків, добровільних пожертвувань та інших надходжень [25]. Аналогічну позицію займають: В.І. Оспіщева [26], Т.М. Оришин [27]. Тобто, ці автори вбачають місце Фонду соціального захисту інвалідів серед бюджетних цільових фондів. У той же час, О.М. Горбатюк відносить Фонд соціального захисту інвалідів до позабюджетних цільових фондів коштів [28]. і така точка зору має право на існування через те, що цей фонд діє з 1991 року (до проголошення Україною незалежності), як державна установа, яка займається власною підприємницькою діяльністю, що не суперечить законодавству, кошти якої знаходяться на спеціальному рахунку у банківських установах і вилученню не підлягають (ст. 10 Закону УРСР «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в

Україні від 21.03.1991 № 875-XII, у першопочатковій редакції) [29]. На переконання автора цього дослідження, з ретроспективної точки зору, Фонд соціального захисту інвалідів — найдавніший позабюджетний цільовий фонд, що функціонує до цього часу. Проте, в наш час, це, безперечно, бюджетний цільовий фонд коштів, що класифікується за кодом: 50000000 найменування «цільові фонди» Класифікації доходів бюджету, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. № 11[30].

Також, одразу варто наголосити, що всі інші державні органи та юридичні особи публічного права, що не відображені в таблиці, та у назві яких є слово «фонд», не відносяться до бюджетних або позабюджетних цільових фондів коштів. Це пов'язано з тим, що вони не відіграють жодної ролі в публічній фінансовій діяльності держави. Публічні фонди, що є об'єктом дослідження цієї роботи, це перш за все фінансові ресурси, тобто акумульовані грошові кошти з певних джерел для покриття заздалегідь визначених витрат, такі фонди як Український культурний фонд, Фонд державного майна України, Державний інформаційний геологічний фонд України — це суб'єкти владних повноважень, що акумулюють не грошові кошти, а матеріальні ресурси та інформацію про них з метою реалізації державою певної політики. Стосовно невключення цих фондів до публічної фінансової системи, науковець О.В. Макух слушно зазначає, що виокремлення у складі публічних, так званих, матеріальних фондів є відносно новим і досить спірним явищем для науки фінансового права. На наше переконання, це обумовлено тим, що включаючи матеріальні фонди до складу публічних фондів коштів, ми намагаємося штучно розширити предмет фінансового права та поєднати у ньому відносини, пов'язані із формуванням, розподілом та використанням грошових коштів і відносини, які пов'язані із утворенням матеріальних фондів як фондів фінансових ресурсів та відносин, пов'язаних зі здійсненням контролю за цими процесами [31].

Підсумовуючи, можна зазначити, що централізовані фінанси відбивають відносини, пов'язані із мобілізацією, розподілом і використанням централізованих фондів коштів, які надходять у розпорядження держави і органів місцевого самоврядування. До них належать державний і місцеві бюджети, позабюджетні цільові фонди [32].

## ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНІ ФОНДИ КОШТІВ.

Вчені О.О. Россіхіна та О.О. Головашевич слушно зауважують, що не слід плутати публічні позабюджетні грошові фонди та фінанси підприємств як відокремлені грошові фонди, пов'язані з формуванням, розподілом та використанням коштів підприємств. Фінанси підприємств становлять основу децентралізованих фінансів. При характеристиці фінансів підприємств, як ланки фінансової системи, необхідно враховувати таке. Фінанси державних підприємств безумовно є складовою фінансової системи, характеризуються публічним змістом і регулюванням. Фінанси недержавних підприємств входять сюди тільки тією мірою, якою вони пов'язані з реалізацією імперативних обов'язків щодо формування державних грошових фондів (наприклад, кошти підприємств, за рахунок яких сплачуються податки) [33]. З вищенаведеного, можна побачити, що науковці за системоутворюючу ознаку враховують рівень управління децентралізованого фонду (державний або оперативний) та рівень взаємодії з державними (місцевими) грошовими фондами (напрями використання доходу/прибутку).

Потрібно звернути увагу, що обидва, вищезазначені, підходи нівелюють таку ознаку, як форму власності грошових коштів, що надходять до грошових фондів. На переконання Н.В. Васильєвої, необхідно відмовитися від ознаки власності як визначальної межі між публічними і приватними фондами, оскільки така «прив'язка» перешкоджає дослідженню проблематики публічності [34]. Для підтвердження своєї позиції, вона посиляється на А.А. Нечай, яка зазначає, що на сучасному етапі розвитку фінансового права ознака форми власності на матеріальний носій перестає бути ключовою для розмежування публічного та приватного [35]. І підсумовуючи, Н.В. Васильєва стверджує, що основною проблемою є те, що при фінансово-правових дослідженнях вчені, як правило, спираються на цивілістичну концепцію права власності, яка передбачає поділ на публічну та приватну власність [34].

Отже, з вищенаведеного можна зробити висновок, що сучасна наукова позиція до системоутворюючих ознак децентралізованих фондів коштів відносить наступні: публічний інтерес — як основну мету створення та функціонування децентралізованого фонду коштів; рівень управління — децентралізований фонд має власну правосуб'єктність;

рівень взаємодії з державним та місцевими бюджетами — нерозподілений прибуток надходить до відповідного бюджету.

Для належного розуміння актуальності проблематики місця децентралізованих фондів у системі публічних фондів коштів, варто здійснити ретроспективний екскурс до генезису фінансово-правової дефініції «децентралізовані фонди коштів». У часи активного розвитку фінансово-правової науки — 60-ті роки ХХ ст., в Радянському Союзі приватна форма власності була значно обмежена. Статутний капітал всіх юридичних осіб, за виключенням кооперативів, був сформованим з бюджетних коштів. Відповідно до цього, всі юридичні особи, мали публічно-правову природу — від лікарні до містоутворюючого підприємства. Враховуючи це, фінансово-правова наука, фонди коштів, що функціонували в цих підприємствах визначала, як децентралізовані, тобто ті, які існують поза межами централізованих фондів та якими розпоряджаються не на підставі нормативно-правових актів, а шляхом видання організаційно-розпорядчих актів (локальних). З цього приводу, Є.А. Ровинський зазначає, що в Радянському Союзі до державних доходів зараховувалися не тільки кошти, що були акумульовані в бюджеті, а й ті, що перебували в розпорядженні державних юридичних осіб [36].

Досить тривалий час, ця доктринальна концепція була незмінною. У наслідок всім відомих суспільно-політичних перетворень початку 90-х років ХХ ст., ринкова економіка, а слід за нею і приватне право власності, почали домінувати в структурі суб'єктів господарювання, через що розпочалася наукова дискусія про місце та структуру децентралізованих фондів коштів. Науковець А.Р. Батаєва вказує, що у науковій літературі справедливо зазначається, що не можна ототожнювати доходи, що залишаються у власності юридичної особи, засновником (учасником) якої є держава, з державними доходами, оскільки до того часу коли доходи від діяльності такої юридичної особи не будуть передані державі їх неможливо назвати державними доходами [37].

Про акумуляцію коштів варто зазначити, що більшість вчених до децентралізованих доходів відносять доходи державних (муніципальних) установ і унітарних підприємств [34]. Але, як вказує Н.В. Васильєва, зустрічаються і більш широкі трактування децентралізованих доходів. Так, О.Ю. Грачова і К.Д. Соколова вказують, що до децентралізованих державних доходів необхідно відносити доходи юридичних осіб, майно яких перебуває в державній власності, при цьому, основними децентралізованими фондами слід вважати державні установ

і унітарних підприємства [38]. Науковець С.Я. Боженок до децентралізованих фондів коштів відносить не лише, унітарні підприємства та установ, а й «інших організації, що функціонують на праві державної власності або на праві змішаної власності, якщо держава має певну частку в статутному капіталі відповідної організації» [39].

Як зазначає А.Т. Ковальчук, у процесі господарської та власне діяльності, формуються і нарощуються фінансовий капітал, величезні фінансові ресурси, власником і розпорядником яких є держава, господарюючі суб'єкти різних форм власності. При цьому в ринкових умовах, частка державних фінансів постійно зменшується. Все більш питомої ваги набувають фінанси недержавного сектора економіки і великого бізнесу [40]. Вищенаведена позиція до децентралізованих фондів коштів відносить також юридичні особи приватного права. Але, на погляд автора цього дослідження, така позиція є передчасною, оскільки метою діяльності суб'єктів господарювання є отримання прибутку, а про досягнення соціального ефекту, у переважній більшості випадків, мова не йде.

Аналізуючи складові елементи публічних фондів коштів, О.А. Пилипенко вказує, що по відношенню до централізованих фінансів держава виступає повноправним господарем і може імперативно-примусово забезпечувати свої доходи, а відносно децентралізованих фінансів мова йде про оптимально-спонукальне регулювання з метою створення найбільш вигідних умов для здійснення господарської діяльності [41]. Крім того, децентралізовані фонди коштів створюються державою для реалізації певної мети, яка не може бути досягнута приватним сектором економіки через низьку рентабельність. В європейських державах таку проблематику вирішують через державну підтримку приватно-правових юридичних осіб, шляхом трансфертів грошових коштів або пільгового оподаткування, але на даному етапі економічного розвитку нашої держави, втілення такої практики не призведе до позитивного результату.

Таким чином, децентралізовані фонди коштів, по суті, пов'язані з фінансовою дільністю держави лише через формування цих фондів з централізованих джерел та через публічний фінансовий контроль, що здійснює держава. Додатковою особливістю є те, що нерозподілений прибуток від господарської діяльності юридичних осіб публічного права спрямовується до централізованих фондів коштів.

## ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити наступні висновки. Публічні фонди коштів поділяються на централізовані та децентралізовані. У першому випадку мова йде про державний бюджет, місцеві бюджети та позабюджетні фонди коштів, які є цільовими. Позабюджетні централізовані цільові фонди коштів забезпечують додаткові фінансові ресурси, з яких фінансуються соціально-економічні видатки. Мобілізація фінансових ресурсів у ці фонди здійснюється виключно шляхом адміністрування обов'язкових неподаткових платежів.

Децентралізовані фонди коштів, формуються з публічних джерел з метою реалізації товарів або надання послуг, виготовлення яких є низькорентабельним для приватного постачальника, проте є необхідним для забезпечення публічного інтересу держави або існують певні об'єктивні обмеження на здійснення господарської діяльності, через що держава (юридичні особи публічного права) займає монопольне становище.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Ажнюк М.О. (2008) Основи економічної теорії. К., Знання. 386 с.
- [2] Воронова Л.К. (2008) Фінансове право України. К. Прецедент. Моя книга. 448 с.
- [3] Саттарова А.А. (2007) Фонд как институт финансового права: дис. канд.юрид.наук: 12:00:14.-М
- [4] Пришва Н.Ю. (2008) Публічні доходи: поняття та особливості правового регулювання: монографія — К.: КНТ, 200 с.
- [5] Дмитрик О.О. (2003) Зміст та класифікація фінансових правовідносин : дис. ... канд.. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.О. Дмитрик. – Х., 2003. – 193 с.
- [6] Нечай А.А. (2016) Правові питання визначення, класифікації та регулювання квазіпублічних грошових фондів. Юридичний журнал «Право України» № 3 С. 238.
- [7] Нечай А.А. (2005) Правові проблеми регулювання публічних видатків у державі: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / А.А. Нечай ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 40 с.
- [8] Пришви Н.Ю. (2018) Фінансове право: навч. посіб. / Л.К. Воронова , Н.Ю. Пришва, Н.Я. Якимчук та ін. / за загальною редакцією проф. Пришви Н.Ю. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. – 380 с.
- [9] Солдатенко О.В., Антіпов В.І. та ін. (2011) Правове регулювання місцевих фінансів в Україні; за заг. ред. О.В. Солдатенко. – К. : Алтера, 244 с.
- [10] Воронова Л.К. (1974) Бюджетноправове регулювання в СРСР. К. Вища шк. 184 с.
- [11] Тропіна Б.В. (2005) Цільові фонди у фінансовій системі України. Наукові праці НДФІ 4 (33) с. 165-173.
- [12] Про систему оподаткування : Закон України від 25.06.1991 № 1251-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1251-12> (дата звернення: 22.10.2021)
- [13] Податковий кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI //

- База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (дата звернення: 25.10.2021)
- [14] Іванський А.Й. (2014) Фінансове право: підручник. - Київ : Київський міжнародний університет. - 685 с.
- [15] Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України; Бюджет, Розподіл, Перелік від 14.11.2019 № 294-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/294-20> (дата звернення: 21.10.2021)
- [16] Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 04.11.2020)
- [17] Положення про формування та використання коштів цільового фонду спеціального фонду бюджету міста Києва у 2020 році. [Електронний ресурс]. URL: [https://kmr.gov.ua/sites/default/files/3297\\_2.pdf](https://kmr.gov.ua/sites/default/files/3297_2.pdf) (дата звернення: 04.10.2021).
- [18] Ритікова К.А., Кривоберець Б.І. (2008) Принципи формування цільових бюджетних фондів. Економіка: проблеми теорії та практики. [Електронний ресурс]. URL: <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/16634> (дата звернення: 07.11.2021).
- [19] Воронова Л.К., Кучерявенко М.П. (2003) Фінансове право. Харків. С. 229.
- [20] Бюджетний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17> (дата звернення: 04.11.2021)
- [21] Головацька А.К. Правове регулювання єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні. дис. на здобуття наук. ступеня док. філософії : 081-Право [Електронний ресурс]. URL: [http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/495/dis\\_Golovatska%20A.%20K.pdf](http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/495/dis_Golovatska%20A.%20K.pdf) (дата звернення: 20.09.2020).
- [22] Білінський Д.О. Правова природа публічної фінансової системи України (методологічний аспект). дис. На здобуття наук. ступеня док. юрид. наук : 12.00.07 [Електронний ресурс]. URL: [http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Belinskyi/d\\_Belinskyi.pdf](http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Belinskyi/d_Belinskyi.pdf) (дата звернення: 29.11.2021).
- [23] Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України; Бюджет, Розподіл, Перелік від 14.11.2019 № 294-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/294-20> (дата звернення: 11.12.2021)
- [24] Про бюджет міста Києва на 2020 рік : Рішення Київради; Бюджет, Р від 24.12.2020 №24/24. URL: [https://kyivcity.gov.ua/publiczna\\_informatsiia\\_Tag\\_166122/rishennya\\_kivradi\\_pro\\_byudzhet\\_mista\\_kiyeva\\_na\\_2021\\_vid\\_24122020\\_2424/](https://kyivcity.gov.ua/publiczna_informatsiia_Tag_166122/rishennya_kivradi_pro_byudzhet_mista_kiyeva_na_2021_vid_24122020_2424/) (дата звернення: 11.12.2021)
- [25] Фокша Л.В. (2014) Публічні фонди: поняття, ознаки та правова природа. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. № 10-1 т. 1. С. 162.
- [26] Оспіщева В.І. (2008) Фінанси: Курс для фінансистів: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / За ред. В.І. Оспіщева. — К., 2008. — 567 с.
- [27] Орицин Т.М. (2018) Фінанси: навчальний посібник. - Івано-Франківськ: ІФНТУНГ. 322 с.
- [28] Горбатюк О.М. (2008) Індивідуальний комплект навчально-методичних матеріалів з дисципліни "Фінанси": Методичні вказівки. - Миколаїв; 2008. - 68 с.
- [29] Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон Української РСР від 21.03.1991 № 875-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/875-12> (дата звернення: 03.11.2021).
- [30] Про бюджетну класифікацію : Наказ; Мінфін України від 14.01.2011 № 11 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0011201-11> (дата звернення: 09.04.2021).
- [31] Макух О. В. (2014) Публічні фонди як фінансово-правова категорія. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». Вип. 4. С. 76–88.
- [32] Воронова Л.К., Пришва Н.Ю., Якимчук Н.Я. та ін. (2018) / за загальною редакцією проф. Пришви Н.Ю. - Київ : Видавництво Ліра-К, - 380 с.
- [33] Кучерявенко М.П. (2013) Фінансове право: підруч. / за ред. М.П. Кучерявенка. - Х.: Право, 400 с

- [34] Васильева Н.В. (2015) Правовое регулирование публичных доходов / Н. В. Васильева. – Иркутск : Изд-во БГУ, 2015. – 194 с.
- [35] Нечай А. А. (2011) Проблемы правового регулирования публичных расходов. Очерки финансово-правовой науки современности / под общ. Ред. Л. К. Вороновой, Н. И. Химичевой. М.; Харьков, С. 295
- [36] Ровинский Е.А. (1978) Советское финансовое право. М., С. 133–134; Советское финансовое право / под ред. В. В. Бесчеревных, С. Д. Цыпкина. М., 1982. С. 158.
- [37] Батяева А.Р.(2008) Неналоговые доходы государственного бюджета в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. М., С. 15.
- [38] Химичева Н.И (2012) Финансовое право / М., 2012. С. 364–365.
- [39] Боженок С.Я. (2013) Источники государственных доходов. М.,С. 53–54
- [40] Ковальчук А.Т. (2008) Финансовое право в рыночных системах (теоретическое исследование в практическом контексте): монография. Киев. Парламентское издательство. 506 с.
- [41] Пилипенко А.А. (2007) Финансовая деятельность государства: научно-модификационные аспекты познания. Університетські наукові записки. №2 (22) С. 302-307.

УДК 331.103: 331.104

Опубліковано 11 лютого 2022 року

# СИСТЕМА РЕГЛАМЕНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ

**ПОПЛАВСЬКА Оксана Миколаївна** 

кандидат економічних наук, доцент,  
доцент кафедри соціоекономіки та управління персоналом  
*ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

**ДАНИЛЕВИЧ Наталія Станіславівна** 

кандидат технічних наук, доцент,  
доцент кафедри соціоекономіки та управління персоналом  
*ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

**ПАСІЧНІЧЕНКО Дарія Віталіївна**

студентка  
*ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

УКРАЇНА

**Анотація:** У статті узагальнено практики та критичний аналіз регламентів організації трудової діяльності, зокрема у банківській сфері в умовах пандемії, що формують основу системи регламентування соціально-трудова відносин. Обґрунтовано, що під системою регламентування соціально-трудова відносин розуміється сукупність правил, стандартів, домовленостей щодо залучення, використання, реалізації праці, що дозволяє не лише ефективно реалізовувати такі відносини, але й досягати достатнього рівня якості, що сприяє формуванню позитивного бренду, іміджу компанії як роботодавця, забезпечує синергетичний ефект у реалізації цілей сталого розвитку. Авторські дослідження у банківській сфері дозволили узагальнити досвід та розробити рекомендації щодо формування системи регламентів соціально-трудова сфери, зокрема з організації трудової діяльності: унормування режиму праці та відпочинку, комунікацій, створення безпечних умов праці, організації робочих місць, тощо.

## ВСТУП.

Діяльність будь-якої організації передбачає визначення певних процедур, правил, що дозволяють досягати синергетичного ефекту в роботі персоналу та поєднанні праці з капіталом. При цьому такі правила

та норми можуть являти собою базис конкурентних переваг між іншими компаніями, адже вони розкривають зміст не лише тактичних дій менеджменту, але й формують стратегію. Ці норми та правила, процедури пронизують усі процеси, що є в компанії та дають відповіді на питання: «що?», «коли?», «яким чином?», тощо, та часто називаються регламентами діяльності. При цьому особливої ваги серед регламентів діяльності компаній набувають регламенти у сфері соціально-трудових відносин, що пов'язано з пріоритетним значенням інноваційної складової, яку продукує людський капітал для забезпечення стійкого конкурентного розвитку.

Водночас очевидною стала залежність ефективної діяльності компанії не тільки від якості людського капіталу, але й зовнішніх чинників. Як доводить сучасна практика [1, 2], подекуди непередбачувані фактори можуть стати на заваді не тільки роботи але й поставити питання «виживання» організацій, зокрема, таке сталося через пандемію COVID-19. Зважаючи на стрімкі зміни в соціально-трудовому середовищі [3, 4], що зумовлені проявами нової соціоекономічної реальності, важливо адаптувати та розробити сучасні регламенти роботи до викликів сьогодення, забезпечуючи тим самим основу соціально-економічної стабільності та безпеки у т.ч. держави.

У науковому колі проблематика регламентування соціально-трудових відносин розглядається через призму реалізації законодавства та їх колективно-договірного регулювання. Серед наукових здобутків слід відзначити роботи Данюка В.М., Колота А.М., Скорика О.О. [5] та ін., які наголошують на тому, що регламенти у сфері соціально-трудових відносин мають на меті встановити норми праці. Але таке бачення є звуженим, оскільки предмет соціально-трудових відносин охоплює не лише суто трудові процеси, але й знаходиться у площині інтересів, цінностей та комунікацій; має багаторівневу структуру.

*Метою статті* є узагальнення практик та критичний аналіз регламентів організації трудової діяльності, зокрема у банківській сфері в умовах пандемії, що формують основу системи регламентування соціально-трудових відносин.

Досягнення мети потребувало використання ряду економічних та соціологічних методів. Базуючись на підходах SWOT-аналізу проаналізовано регламенти трудової діяльності та виявлено «сірі», проблемні зони у сфері соціально-трудових відносин. Контент-аналіз

дозволив реалізувати якісний та критичний аналіз змісту регламентів організації трудової діяльності та використовуючи методологічні підходи теорій управління обґрунтувати авторські пропозиції щодо удосконалення таких регламентів.

## **ОСНОВНА ЧАСТИНА.**

Досліджуючи систему регламентування соціально-трудових відносин, автори пропонують уточнити категоріальний апарат. По-перше, регламент слід розглядати не лише як «інструкцію, зведення правил для користування чим-небудь, виконання певних завдань» [6], але як узагальнену форму опису взаємовідносин, порядок дій та/або стандартів виконання посадових обов'язків, а також досягнення поставлених цілей та завдань. Відтак під системою регламентування соціально-трудових відносин слід розуміти сукупність регламентів, що об'єднані за предметом соціально-трудових відносин, а також об'єктами та суб'єктами їх реалізації. Тобто регламент є інструментарієм забезпечення реалізації управлінських функцій та досягнення визначеного рівня якості соціально-трудової сфери. По-друге, регламентація соціально-трудової сфери можлива на різних рівнях відповідно до прийнятої в країні моделі. Зокрема в Україні діє багаторівнева модель, де виокремлено такі рівні: національний, галузевий та регіональний, виробничий, індивідуальний, а також автори окремо виділяють міжнародний, оскільки наша країна, як і переважна більшість, гармонійно вмонтована в глобальну економіку і не може розглядатися окремо від процесів, що відбуваються у світі. Зважаючи на це загальна схема системи регламентів соціально-трудових відносин представлена на *рис.1*.

Отже, система регламентування соціально-трудових відносин дозволяє не лише ефективно реалізовувати такі відносини, але й досягати достатнього рівня якості, що сприяє формуванню позитивного бренду, іміджу компанії як роботодавця, забезпечує синергетичний ефект у реалізації цілей сталого розвитку. Результатом адаптації локальних регламентів (на рівні країни, окремої організації) міжнародним стає поглиблення глобалізаційних процесів та вбудовування економіки України у світовий ринок.

Учасники та актори	Предмет (сфера реалізації відносин)	Рівні адміністрування	Групи регламентів
<ul style="list-style-type: none"> <li>• міжнародні організації, діяльність яких пов'язана зі сферою праці</li> <li>• роботодавці та їхні представницькі органи</li> <li>• профспілки та їхні представницькі органи</li> <li>• держава та її законодавчі та виконавчі органи</li> <li>• недержавні громадські організації, що орієнтовані на захист прав у сфері праці</li> <li>• інші зацікавлені сторони (наукові установи, арбітри, ін.)</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• винагорода за працю</li> <li>• робочий час та час відпочинку</li> <li>• зайнятість</li> <li>• організація робочих місць</li> <li>• умови та охорона праці</li> <li>• соціальні гарантії та захист</li> <li>• комунікації</li> <li>• інше</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• міжнародний</li> <li>• національний</li> <li>• територіальний (регіональний)</li> <li>• галузевий</li> <li>• виробничий</li> <li>• індивідуальний</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• за рівнем адміністрування (загальні, локальні)</li> <li>• за сферою реалізації відносин (регламенти робочого часу, організації трудової діяльності, охорони праці, тощо)</li> <li>• за номенклатурою та поширеністю (стандарти, нормативи, інструкції, рекомендації)</li> </ul>

**Рис. 1. Система регламентування соціально-трудова відносин**

*Джерело: авторська розробка*

Серед усього спектру регламентів на сьогодні вкрай важливо оновити регламенти організації трудової діяльності (автори мають на увазі сукупність регламентів, які регулюють питання організації робочого місця, робочого часу та часу відпочинку, безпеки праці), особливо зважаючи на епідеміологічні заходи, котрі запроваджуються в тій чи іншій мірі, поширення атипових (нестандартних) форм зайнятості. Зокрема у даному дослідженні зосереджено увагу на питаннях регламентування організації трудової діяльності саме за умов уведення карантинних обмежень.

Проведене дослідження дозволило виокремити на рівні організації (банківської установи) декілька вагомих документів, що формують регламент організації трудової діяльності під час карантину – колективний договір, трудовий договір, кодекс поведінки. Детальний аналіз змісту колективного договору представлено у *табл. 1*.

Таблиця 1

**SWOT-аналіз колективного договору банку**

<p style="text-align: center;"><b>Зовнішнє середовище</b></p> <p style="text-align: center;"><b>Внутрішнє середовище</b></p>	<p style="text-align: center;"><b>Можливості</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– Спеціальна електронна форма для ознайомлення працівників з умовами колективного договору;</li> <li>– Розширення змісту колективного договору положеннями про особливості організації трудового процесу в умовах карантину;</li> <li>– Так як угода колективна, то забезпечити її підписання та узгодження не одним обраним представником трудового колективу, а їх групою.</li> </ul>	<p style="text-align: center;"><b>Загрози</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– Зміни у законодавстві України;</li> <li>– Соціально-економічна нестабільність в країні.</li> </ul>
<p style="text-align: center;"><b>Сильні сторони</b></p> <p>Документальне завірення взаємних зобов'язань банку як роботодавця та його трудового колективу; Зміст колективного договору повністю відповідає вимогам статті 7 Закону України «Про колективні договори і угоди»; В колективному договорі прописані зобов'язання щодо забезпечення гендерної рівності; В змісті колективного договору також передбачені положення про вирішення трудових спорів; Строк дії колективного договору 2 роки, що забезпечує його актуальність.</p>	<p style="text-align: center;"><b>Поле СІМ</b></p> <p>Створення електронної форми для ознайомлення працівників з умовами колективного договору в дистанційному режимі, яку б можна було підписати електронним підписом; Розширення зміст колективного договору положеннями про особливості організації трудового процесу в умовах COVID-2019 та карантину: організація робочого часу, можливість обирати змішану форму робочого дня (дистанційна + оф лайн), оплата праці та компенсації і пільги в умовах COVID-2019 і карантину тощо; Так як угода колективна, то забезпечити її підписання та узгодження спеціальною комісією у складі 3-5 осіб трудового колективу.</p>	<p style="text-align: center;"><b>Поле СІЗ</b></p> <p>Розширення змісту колективного договору щодо порядку зобов'язань і дій як роботодавця в особі банку та його трудового колективу за умов змін у трудовому законодавстві України.</p>
<p style="text-align: center;"><b>Слабкі сторони</b></p> <p>Наявність граматичних помилок: повтори абзаців, помилки у відмінюванні слів тощо.</p>	<p style="text-align: center;"><b>Поле СЛМ</b></p> <p>Перевірка тексту колективного договору на граматичні помилки через програмне забезпечення, або спеціально обраним працівником трудового колективу банку.</p>	<p style="text-align: center;"><b>Поле СЛЗ</b></p>

**Джерело:** розроблено авторами на основі [7, 8, 9]

SWOT-аналіз підтвердив гіпотезу авторів щодо недостатнього урахування колективним договором потреб працівників за теперішніх умов. Враховуючи рекомендації Міжнародної організації праці та наукові нароби [10,11], було розроблено доповнення до колективного договору, яке включає такі

- зобов'язання роботодавців:

~ забезпечити усіх працівників необхідними засобами індивідуального захисту;

~ забезпечити можливість у робочий час здійснювати провітрювання приміщень (технічні перерви) не рідше як кожні 2 години роботи;

~ забезпечити прибирання зі спеціальними препаратами (знешкодження вірусів, бактерій, інших патогенні) не рідше двох разів на день;

~ перевести у дистанційний режим роботи працівників офісу, діяльність яких може реалізовуватися поза межами банку (перелік посад має бути уточнено і погоджено з профспілкою);

~ розробити положення (регламент) про організацію дистанційної роботи персоналу;

~ сприяти повній інформованості працівників щодо заходів зі збереження здоров'я, інших організаційних заходів адміністрації у сфері докладання праці.

- зобов'язання працівників:

~ дотримуватися правил трудового розпорядку, у т.ч. для дистанційної форми роботи;

~ своєчасно інформувати керівництво про виявлення негативних симптомів з обов'язковим повідомленням лікаря (відповідно до умов страхового полісу).

Не менш важливим документом, що становить основу регламенту організації трудової діяльності є трудовий договір (контракт), аналіз якого подано у *табл.2*.

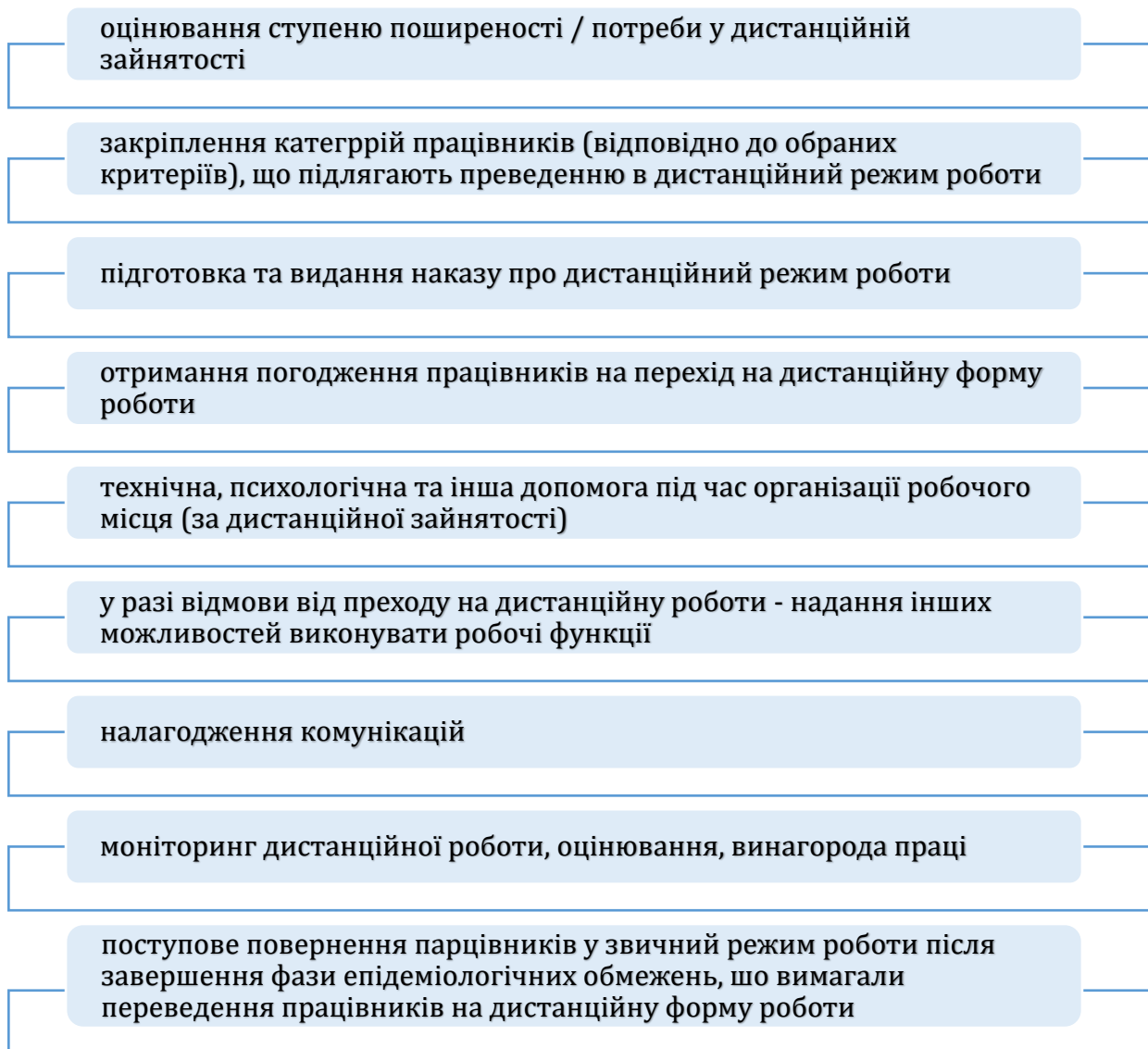
Отже, змістовну частину трудового договору також необхідно удосконалити, конкретизувавши усі базові компоненти трудових відносин. Зокрема, для дистанційної роботи пропонується такий регламент (*рис.2*).

Таблиця 2

**SWOT-аналіз типового трудового договору банку**

<p><b>Зовнішнє середовище</b></p> <p><b>Внутрішнє середовище</b></p>	<p><b>Можливості</b></p> <p>Діджиталізація укладення трудових договорів.</p>	<p><b>Загрози</b></p> <p>– Зміни у законодавстві України; – Соціально-економічна нестабільність в країні.</p>
<p><b>Сильні сторони</b></p> <p>Документальне завірення взаємних зобов'язань та прав між працівником та банком, як роботодавцем; Письмова форма укладення трудового договору; Зміст трудового договору: описані всі визначальні положення щодо трудових відносин як з боку працівника, так і з боку банку; Укладення договору у двох примірниках; Забезпечення захисту персональних даних працівника, що прописано в умовах трудового договору.</p>	<p><b>Поле СіМ</b></p> <p>Діджиталізація укладення трудових договорів: наприклад, підписання трудових договорів за допомогою інструменту електронного цифрового підпису (ЕЦП) тощо.</p>	<p><b>Поле СіЗ</b></p> <p>Прописання в тексті трудового договору додаткових умов щодо строку дії та термінів змін в трудовому договорі у зв'язку зі змінами трудового законодавства України: наприклад, збереження дії встановлених раніше положень трудового договору між працівником і банком строком до 2-х тижнів в разі змін у трудовому законодавстві, до впровадження таких та укладення нового зразку трудового договору відповідно до вимог чинного законодавства.</p>
<p><b>Слабкі сторони</b></p> <p>Не у всіх підрозділах змісту трудового договору, в місцях тексту, де це необхідно, прописано вимоги до дотримання умов колективного договору (підрозділ «предмет трудового договору»).</p>	<p><b>Поле СлМ</b></p> <p>Вдосконалення тексту трудового договору банку спеціально обраною комісією з питань регламентації соціально-трудова відносин банку.</p>	<p><b>Поле СлЗ</b></p>

Джерело: авторська розробка



**Рис. 2. Загальний регламент організації дистанційної роботи персоналу банківських працівників**

*Джерело: авторська розробка*

Деталізований регламент організації трудової діяльності може мати наступні складові:

Умови праці, охорона праці	На жаль роботодавець не може повністю гарантувати безпеку робочого місця працівникові у разі його дистанційної зайнятості, якщо конкретне місце роботи не прописано і не є у зоні відповідальності адміністрації компанії. Тому питання забезпечення безпеки праці, справності електромереж, тощо покладається на самого працівника.
----------------------------	--

Рекомендується додатково забезпечувати працівників засобами гігієнічного захисту, інформувати про способи збереження здоров'я під час виконання роботи дистанційно (проводити тренінги, надавати інформаційні бюлетені), надавати психологічну підтримку протягом усієї тривалості такого періоду роботи працівника; час від часу проводити моніторинг психологічного, емоційного стану та мотиваційного потенціалу працівників для подальших коригувань у режимі праці та відпочинку, мотивації, тощо.

Організація  
робочого  
місця

Рекомендовано компаніям надавати у власне користування технічні засоби, необхідні для виконання посадових обов'язків.

Обов'язково формується віддалений доступ до ресурсів компанії. Слід звернути увагу, що працівники, що працюють з інформацією, що становить таємницю, не можуть бути переведені на дистанційну роботу, якщо неможливо забезпечити безпеку каналів зв'язку. Компанія також може частково оплачувати вартість енергоресурсів, швидкісного інтернету, якщо таке необхідно.

Робочий час,  
час відпочинку.

Рекомендується затвердити гнучкий графік роботи для таких працівників з фіксованими (обов'язковими) перервами для відпочинку. Слід пам'ятати, що робота та комунікації з колегами, керівництвом не повинні відбуватися у позаробочий час. Таке відстежити буває дуже важко, але запроваджувати культуру ділового спілкування важливо для зниження рівня стресу та конфліктів в організації.

Також розглянемо кодекс поведінки працівників банку, адже це основа комунікацій та формування корпоративної культури компанії. Крім того, в умовах карантинних обмежень аналіз змісту кодексу дозволяє виявити «сірі» зони, що можуть провокувати невідповідну сучасним правилам поведінку працівників, якщо таке імовірно (табл. 3).

Таблиця 3

**SWOT-аналіз кодексу поведінки (етики) працівників банку**

<p style="text-align: center;"><b>Зовнішнє середовище</b></p> <p style="text-align: center;"><b>Внутрішнє Середовище</b></p>	<p style="text-align: center;"><b>Можливості</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– Розширення змісту кодексу;</li> <li>– Встановлення процедури періодичної перевірки на дотримання працівниками, керівниками і управляючим банку положень кодексу.</li> </ul>	<p style="text-align: center;"><b>Загрози</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>– Зміни у законодавстві України;</li> <li>– Соціально-економічна нестабільність в країні.</li> <li>– Збільшення рівня шахрайства/злочинності в Україні.</li> </ul>
<p style="text-align: center;"><b>Сильні сторони</b></p> <p>Документальна регламентація корпоративних цінностей банку, службових прав та обов'язків працівників, керівників та управляючого банку, засад відносин з клієнтами банку;</p> <p>Висвітлені важливі норми у напрямку протидії дискримінації за будь-якою ознакою як представників банку, так і їх клієнтів, протидії корупції та відмиванню коштів і користуванню службовим положенням;</p> <p>Чітко окреслені положення щодо конфіденційної інформації та порядку роботи з нею;</p> <p>Встановлює взаємозв'язок з іншими регламентаційними документами у сфері трудових відносин банку.</p>	<p style="text-align: center;"><b>Поле СІМ</b></p> <p>Розширити зміст кодексу поведінки (етики) працівників банку положеннями про порядок його перегляду, вдосконалення та затвердження;</p> <p>Створити процедуру періодичної перевірки на дотримання працівниками, керівниками і управляючим банку положень кодексу та описати її порядок в кодексі: наприклад, тестування, або щомісячний контроль кожного представника банку на предмет порушень кодексу і проведення заохочень за викриття злочинних дій тощо.</p>	<p style="text-align: center;"><b>Поле СІЗ</b></p> <p>Удосконалення протоколів дій, вимог до поведінки і правил у питаннях запобігання шахрайства у різних відносинах: банк – клієнт, працівник – керівник, працівник – працівник тощо;</p> <p>Встановлення системи заохочень за викриття та попередження таких дій;</p> <p>Розширити обов'язки банку, як роботодавця у напрямі забезпечення соціально-економічної підтримки своїх працівників: встановлення плану обов'язкових заходів на поліпшення соціально-психологічного клімату, виплата матеріальних допомог/надбавок (наприклад, в умовах карантину) тощо.</p>
<p style="text-align: center;"><b>Слабкі сторони</b></p> <p>Не визначає норми поведінки щодо булінгу в трудових відносинах.</p>	<p style="text-align: center;"><b>Поле СІМ</b></p> <p>Розширити зміст кодексу поведінки (етики) працівників банку положеннями про запобігання булінгу серед працівників, керівників і управляючого банком.</p>	<p style="text-align: center;"><b>Поле СІЗ</b></p> <p>Розширити обов'язки банку, як роботодавця у напрямі забезпечення заходів на поліпшення корпоративної культури.</p>

Джерело: розроблено авторами за даними [12,13]

Очевидним є те, що кодекс поведінки працівників банку не орієнтовано на урахування практик підтримання колаборативних переговорів, різноманітності та інклюзії. Нажаль не знайшли віддзеркалення і потреби працівників у формуванні сприятливого соціально-психологічного клімату через установлення правил ділового спілкування в умовах карантинних обмежень. Зокрема, як зазначалося раніше, важливо оговорити і прийняти спільну позицію щодо формату моніторингу діяльності, потреби спостереження за діяльністю працівників, частоти комунікацій, каналів комунікацій, часових обмежень щодо реалізації професійних обов'язків персоналу, що працюють у дистанційному форматі. При цьому вважаємо за доцільне прийняти єдиний підхід до визначення «меж втручання у приватне життя». Для цього кожен працівник повинен усвідомлювати, що незважаючи на дистанційну форму роботи, те місце де відбувається його робота стає частиною (віртуальною) офісу компанії. Тому час роботи не може бути використано інакше ніж для реалізації покладених зобов'язань, але у неробочий час компанія не має права порушувати особистий простір працівника. Зрозуміло, що це дуже примарна межа, й для її візуалізації необхідно детально виписувати усі дії сторін соціально-трудова відносин (що майже неможливо у ситуації високої гетерогенності та непередбачуваності), а відтак, постає більш глобальне завдання – вироблення норм праці, новітніх трудових регламентів, що ураховують психолого-фізіологічні можливості людини і дозволять адекватно оцінювати потреби і затрати праці.

### **ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Запровадження пропозицій, представлених авторами, що ґрунтуються на узагальненні та опрацюванні великого масиву документів банків України та фахових наукових публікацій у цій царині, дозволять мінімізувати ризики втрати людського капіталу, дозволять забезпечити високий рівень кібербезпеки банків та сформують передумови для досягнення позитивного фінансового результату. Разом з тим, важливо пам'ятати, що запропоновані регламенти соціально-трудова відносин, у т.ч. щодо організації трудової діяльності, є формалізованими. Перспективами подальших досліджень у даному напрямку може бути методичні підходи до розробки та впровадження регламентів організації трудової діяльності в умовах пандемії в різних галузях економіки в Україні.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

- [1] Andrea Alexander, Aaron De Smet, Meredith Langstaff, and Dan Ravid. What employees are saying about the future of remote work. McKinsey. April 1, 2021. Вилучено з <https://www.mckinsey.com/business-functions/people-and-organizational-performance/our-insights/what-employees-are-saying-about-the-future-of-remote-work>.
- [2] McTaggart Valerie, McLaughlin Christopher. Remote Working the New Reality. *14-th Eislam Colloquium on organizational change and development. Outside in: organisational change and development in a globalized economy*: BRUSSELS - BELGIUM. Вилучено з [https://www.researchgate.net/publication/348314503\\_Title\\_Remote\\_Working\\_the\\_New\\_Reality](https://www.researchgate.net/publication/348314503_Title_Remote_Working_the_New_Reality).
- [3] Ferreira, R., Pereira, R., Bianchi, I.S., da Silva M.M. (2021). Decision, Factors for Remote Work Adoption: Advantages, Disadvantages, Driving Forces and Challenges. *J. Open Innov. Technol. Mark. Complex.* 7, 70. <https://doi.org/10.3390/joitmc7010070>.
- [4] Karen Cygal, Matt Gilliland, Ed Hannibal, Emily Stirling. Remout work: the road to the future. Transformation of the Global Workforce. Deloitte. Вилучено з <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-remote-work-the-road-to-the-future.pdf>.
- [5] Скорик О.О. (2018). Концептуальні основи регламентації праці. *Ефективна економіка*. №2. Вилучено з [http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/2\\_2018/56.pdf](http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/2_2018/56.pdf).
- [6] Данюк В.М., Вонберг Т.В., Даниленко О.А., ін. (2018). Праця і соціально-трудові відносини: словник-довідник / за ред. В.М. Данюка. Київ : КНЕУ, 451 с.
- [7] Звіт про прогрес АТ «ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ БАНК» за 2020 рік. Вилучено з [https://about.pumb.ua/content/cmsfile/ua/press\\_content\\_fuib%20cop%202020\\_ua.pdf](https://about.pumb.ua/content/cmsfile/ua/press_content_fuib%20cop%202020_ua.pdf).
- [8] Колективний договір між адміністрацією та трудовим колективом АТ «Ощадбанк», прийнятий загальними зборами представників трудового колективу АТ «Ощадбанк» 10 жовтня 2018 року.
- [9] Колективний договір між роботодавцем та Трудовим колективом АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК». Вилучено з [https://obolon.kyivcity.gov.ua/files/2020/4/2/Yniversal\\_bank.pdf](https://obolon.kyivcity.gov.ua/files/2020/4/2/Yniversal_bank.pdf).
- [10] Sandoval-Reyes Juan, Idrovo-Carlier Sandra, Duque-Oliva Edison Jair. (2021). Remote Work, Work Stress, and Work-Life during Pandemic Times: A Latin America Situation. *Int J Environ Res Public Health*. Jul; 18(13): 7069. 2021 Jul 2. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph18137069>.
- [11] МОП: Працівникам потрібен захист – і зараз, і після виходу з ізоляції. Офіційний сайт ЦК Профспілки працівників освіти і науки України. Вилучено з <https://pon.org.ua/novyny/7863-mop-pracvnikom-potrben-zahist-zaraz-pslya-vihodu-z-zolyacyi.html>.
- [12] Кодекс поведінки (етики) АТ «Ощадбанк». Вилучено з <https://www.oschadbank.ua/korporativna-etika-ta-komplaens>.
- [13] Кодекс поведінки (етики) АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК». Вилучено з <https://www.universalbank.com.ua/storage/app/media/docs/vitjagkpepovniy-1.pdf>.

УДК 330:004.738.5

Опубліковано 19 лютого 2022 року

# ECONOMIC AND ORGANIZATIONAL ISSUES OF RESTRUCTURIZATION OF ENTERPRISES WITHIN DIGITAL TRANSFORMATIONS

**MELNYK Leonid Hryhorovych** 

Doctor of Economic Sciences, Professor,  
Professor at the Department of Economics, Entrepreneurship and Business Administration  
*Sumy State University*

**DEHTYAROVA Iryna Borysivna** 

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor at the Department of Economics, Entrepreneurship and Business Administration  
*Sumy State University*

UKRAINE

**Abstract:** *The research analyses economic and organizational issues of restructurization of enterprises within digital transformations. It characterizes the composition and forms of socio-economic systems, which include tangible assets, information algorithms, and synergetic communications. The research determines vectors of restructuring of economic systems, the formation of prerequisites and appropriate disruptive technologies for the implementation of modern phase transition, quasi-viral nature of technological change, economic components of transformation processes, and digitization directions and components of restructuring of socio-economic systems. The research suggests tasks for solving critical socio-economic problems, including the prevention of the global environmental crisis.*

## INTRODUCTION.

Currently, humanity is going through a phase transition to a new social order during the three industrial revolutions (Industry 3.0, Industry 4.0, industry 5.0). Today we are witnessing an unprecedented reality that humanity is experiencing - a phase transition to a new social order, formed on new technological principles, new social relations, new social institutions, a new human essence, which can be called a digital society.

## THE MAIN PART.

Transformational restructuring is based on appropriate preconditions that change the content of three key factors that determine the composition and forms of socio-economic systems: tangible assets, information algorithms, and synergetic communications. The result is a qualitative change in the main components of social production: the production base, information principles of production and consumption, social relations, and communication links.

Thanks to the new principles of the functioning of the productive forces and the realization of industrial relations, it is possible to solve critical socio-economic problems, including the prevention of the global environmental crisis that threatens the existence of human civilization on Earth.

Such tasks primarily include:

- obtaining energy from renewable sources, which will not be associated with the formation of additional energy on the planet;
- production based on additive technologies, which is based on the principles of “adding the necessary substance” and not on “cutting off excess” (from extracted from the bowels of the earth substance), i.e., the method that dominates production today;
  - transition to closed cycles of resource use;
  - transition to the use in the production of materials that are organically perceived and processed by the ecosystems of the planet;
  - deconcentration of production systems and introduction of horizontal distributed networks of production and consumption of products;
  - intellectualization of industrial and domestic systems;
  - sustainable development of public life
  - transition to the improvement of life quality and personal development.

Prerequisites for solving these problems today are laid in the processes of transformational changes and restructuring of socio-economic systems to new principles of organization of production and social life at different levels of management.

Economy and business are the two critical areas of society that ensure production and consumption processes. Therefore, they entirely depend on the fundamental technologies of production of material resources and energy and essential economic principles and principles of enterprise organization.

### **1. Vectors of restructuring of economic systems.**

Like any physical process, socio-economic systems' phase transition (PhT) and corresponding restructuring require certain energy input. It is necessary

to transfer the system from one homeostatic level to another. Energy is expended even when the system moves to a lower level of new homeostatic status.

However, it should be noted that during the phase transition, part of the energy consumed can be compensated by its release during the dismantling of the old structure and connections of the system. However, energy consumption is not the only thing needed to implement PhT. It becomes clear if you dive deeper into the concept of system content.

Any system has a trialectic nature of its formation. This means that it is a material and energy object and an information entity, defining a certain information algorithm of mutual construction of parts of the system in space and the program of their development in time. The third natural principle is the synergetic phenomenon, which ensures the realization of the links between the interaction of individual parts of the system and the links of the system itself with the external environment.

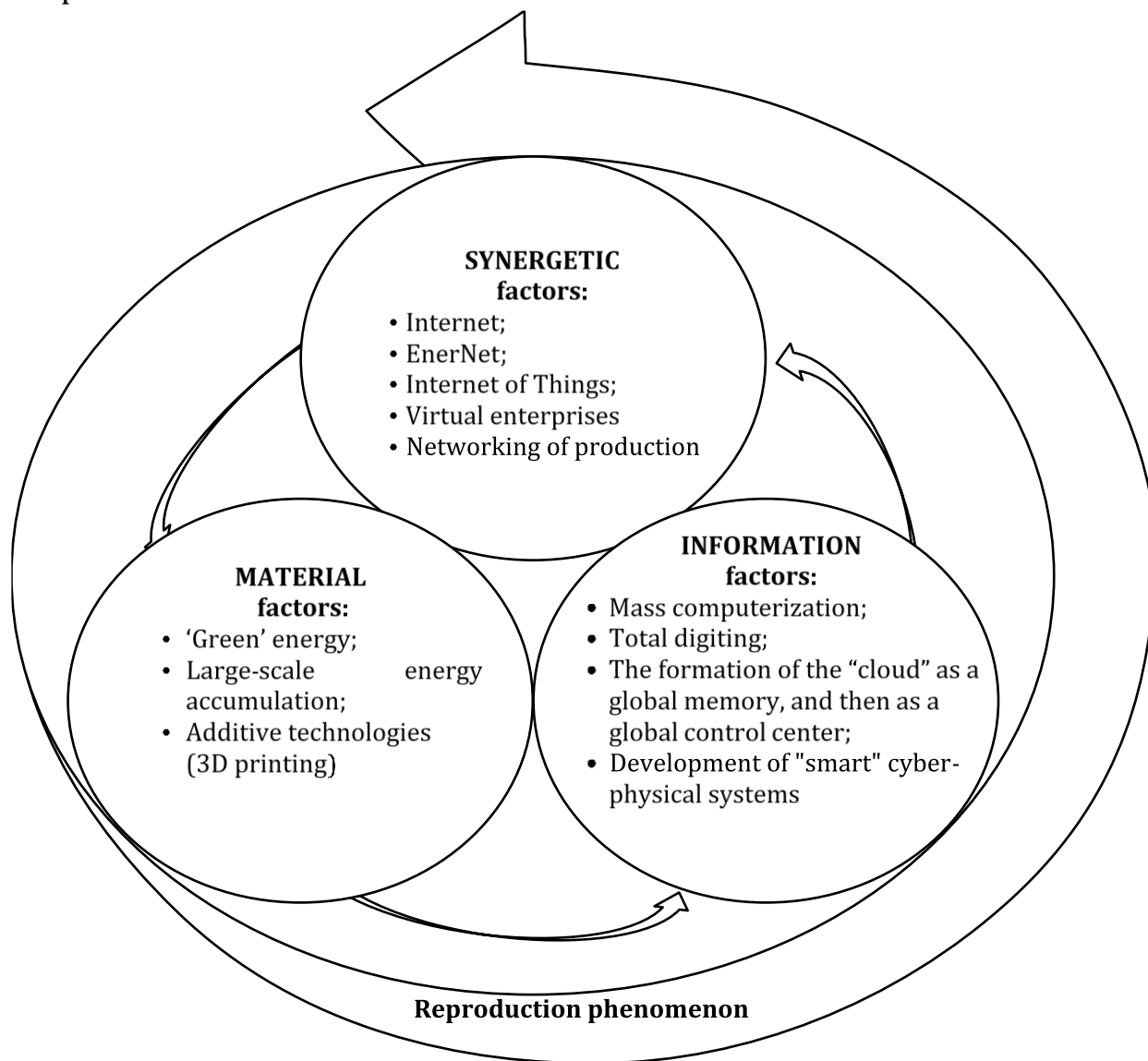
In the system's functioning processes, the mentioned natural principles perform different functions. The material-energy principle performs a force function, ensuring the realization of any movement (and, consequently, changes) within the system and its interaction with the external environment. The information principle directs the action of energy impulses and, therefore, ensures the purposefulness and efficiency of the processes. The synergetic principle unites the activities of individual parts of the system into a single whole, ensuring mutual coherence of subsystem actions and functions. It also provides the integration of this system as a subsystem part in the external environment.

Thus, the PhT of the system to its new level can occur only if all three principles that form the system's content are rebuilt. For example, if you want to increase the car's power, you need to install a more powerful engine. All the layout of the technical part of the machine (in particular, the fuel supply system) must be changed. In addition, it is necessary to change the system of interaction of individual components of the car, making the transition from one mode to another and much more.

When it comes to PhT in socio-economic systems, it is worth noting that the change of any critical components of their functioning to some extent determines the transformation of all spheres of society related to it.

Speaking about the preconditions for the modern phase transition, it is necessary to identify several key events (Fig. 1). In the group of material and

energy factors, the decisive role is beginning to be played by creating competitive alternative energy with a mass accumulation of energy; secondly, forming a fundamentally new production base based on additive technologies 3D printers.



**Fig. 1. Formation of prerequisites and appropriate disruptive technologies for the implementation of modern phase transition**

*[compiled by the authors]*

In the group of information factors, along with mass computerization, the most crucial role is played by: first, the creation of a single ("digital") basis for recording and transmitting information that provides communication: human to human, human to machine, and machine to machine; secondly, the formation of the "cloud", i.e., the global memory system, which is increasingly beginning to perform the functions of a kind of control center; third, the use of artificial

intelligence and “smart” cyber-physical systems (the “Internet of Things”). In the group of synergetic factors, the decisive influence is exerted by total networking of economic systems and social life based on the Internet; formation of horizontal production and consumer structures; the emergence of intercontinental virtual enterprises.

As already mentioned, the driving forces of the modern phase transition are modern industrial revolutions (Industry 3.0, Industry 4.0, industry 5.0).

The third industrial revolution is a phenomenon of radical qualitative transformation of socio-economic systems, characterized by the following processes: the transition to renewable energy and raw materials, mass introduction of additive technologies and network production systems, digital basis for recording and transmission of information, production and consumer structures and the corresponding solidarity forms of economic relations.

The fourth industrial revolution is the introduction of cyber-physical systems in the production and consumption processes of products. There are fully automated networks that can operate without direct human participation [1].

The fifth industrial revolution is a phenomenon of human adaptation to a cybergenic environment, which develops the personal basis of man, including based on synergetic integration of human cognitive abilities and artificial intelligence and human biological nature and technical means.

## **2. Quasi-viral nature of technological changes.**

Other signs evidence that this transition has already begun, particularly the colossal rate of change of certain indicators that characterize the technological state of socio-economic systems are presented in tables 1, 2.

*Table 1*

### **Changes (increase) in some indicators of the world economy for the period 2017-2021**

<b>Index</b>	<b>Index increase, %</b>
Solar energy production for the period	80
Production of wind energy for the period	62
Efficiency of solar panels	47
Total energy storage capacities	120
Sale of robots for the year	87
Sales of 3D printers for the year	102
Sales of electric cars for the year	112

*compiled by the authors from [7; 8; 9]*

Table 2

**Dynamics of the “green” economy of Ukraine for 2017-2021**

Index	Index increase in times
Renewable electricity production for the period	8
Changing the power of private solar panels (From 17 MW in 2017 to 1200 MW in 2021)	38
Changing the number of electric cars (From 3.7 thousand units in 2017 to 42 thousand units in 2021)	11

*compiled by the authors from [9; 10]*

**3. Economic component of transformation processes.**

Economic factors are crucial components of the changes taking place, which can be called avalanche-like processes without exaggeration. One of the most important tasks to be solved by the Third Industrial Revolution is to make the progressive conquests of science and technology (including those mentioned at the beginning of this section) as cheap as possible. It makes them available to a wide range of users. In particular, PC, mobile phone, Internet, Wi-Fi, GPS were to appear in the majority of the population. Only then could there be a qualitative disruptive to a new technological and social level, preceding the beginning of the phase transition.

The latter is significant because the very concept of “transition to new technologies” involves the theoretical feasibility of specific processes (changes) and the practical implementation of this phenomenon on a mass scale, considering economic and environmental constraints.

The operation of some hundreds or even thousands of expensive home automation devices (even with the help of the Internet) that only very wealthy families can afford, even with great desire, cannot be called a revolution. To be considered revolutionary, any phenomenon must become widely accessible to most members of society. In particular, to implement the Fourth Industrial Revolution, which means direct inter-machine communication, computers, Internet connections, mobile phones and technical devices themselves must become cheap enough (in any case for most producers and consumers).

Such changes are currently happening. To understand this, look at the data in Table 3. It contains some indicators that characterize the dynamics of reducing the cost of specific technical means or services (works) that ensure the implementation of the most critical production processes.

Table 3

**Decrease in the cost of technical means / implementation of a unit of work for the last 35 years**

Technical means / process	Multiplicity of change, times
Cost of one processor in a computer	10 000
Cost of one RFID tag	1 000
Cost of one conditional operation by an automatic device	1 000
Cost of one video device	500
Cost of one kWh of electricity production by solar panels	150

*compiled by the authors from [4; 5; 7; 9]*

However, even such astonishing figures must be taken only conditionally because the qualitative properties of modern technology and their counterparts 35 years ago cannot be compared in terms of functions performed, neither in terms of their complexity nor quality of action.

#### **4. Digitization and components of restructuring.**

Based on the analysis of several publications [1; 2; 3], the authors formulated the most important functions that these cyber-physical systems will have to perform without human intervention: exchange of information (a kind of “communication” with each other) in real-time; control of environmental parameters and their own; self-activation and stopping at specific information signals; self-tuning to optimal operating modes; projected (advanced, preventive) self-service systems; interaction with the goods produced by them (if we are talking about the production system); adaptation to new consumer needs; identification of equipment needed to produce the necessary goods or meet new needs; self-study of new methods of work.

Without setting ourselves the task of detailing the multifaceted phenomenon of Industry 4.0, which has already been done to a large extent in several publications [2; 4; 5], we will focus only on some issues that seem important from the point of view of understanding the mechanisms of development of socio-economic systems.

Highly efficient autonomous power sources (batteries, accumulators) have appeared, which have provided freedom of movement (change) of technical systems. It would be impossible to create autonomous vehicles, drones, and robots without them. At the same time, sensor systems of colossal accuracy and extremely high efficiency (minimum resource consumption) are

being created. The latter is extremely important for implementing cyber-physical systems on a large scale [4].

It is necessary to note another important detail. Processes that occur during 3rd and 4th industrial revolutions, in which individual economic entities and local communities form a new reality of the supra systemic level and this is a single global socio-economic system. The actions of cyber-physical systems formed during the 4rd industrial revolution will also be integrated into a single global system. A characteristic feature of metasystemic transitions (i.e. transformations, when systems combine to form a new supersystem level) is the formation of some “brain” centers that provide through the processing of information coordination of any form of movement. “Cloud”, i.e., the system of supercomputers, which form a global system of memory and information processing play a big role in the implementation of the phenomenon of “Industry 4.0”.

Creating cyber-physical systems during Industry 4.0 and ultimately the Internet of Things is a step towards building a circular economy. This is also facilitated by the digitalization of production processes and developing “cloud” technologies. Ideally, each product will have its label, which will carry information about the source of resources, production technology, the type of energy used for this purpose, and other data. This information is the basis for creating closed cycles of material use [6].

The European Community has initiated a study on another area of change. In several publications [7; 8; 9; 10], it is tentatively referred to as the Fifth Industrial Revolution (Industry 5.0). This direction involves the formation of a synergetic unity of man and cyber-physical systems. Here is how B. Rossi explains the essence of the Fifth Industrial Revolution: “It is aimed at achieving interaction between man and machine, the harmony of human mental work and cognitive computing systems. Man must return to industrial production in interaction with work ... This should provide, among other things, mass customization and personalization for consumers” [9].

## **CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS.**

Today, when humanity has entered a phase transition to a new socio-economic formation, the role of human capital has increased significantly. It is becoming increasingly clear that the success of economic systems is not determined by tangible assets (natural resources, means of production, financial resources), but by the quality of human capital. The content of human capital

transformations, which are dictated by the course of modern industrial revolutions (Industries 3.0; 4.0; 5.0), and which determine the contours of the future digital economy, are becoming increasingly important. The publication was prepared in the framework of the research project 0122U001232 “Restructuring of the national economy in the direction of digital transformations for sustainable development”, funded by the National Research Foundation of Ukraine.

## REFERENCES:

- [1] *Fourth Industrial Revolution* (2021). Retrieved from [http://en.m.wikipedia.org/wiki/Industry\\_4.0](http://en.m.wikipedia.org/wiki/Industry_4.0)
- [2] Schwab, K. (2022). *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum. Retrieved from <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab>
- [3] Назаров, Д. (2016). Четвёртая промышленная революция : Интернет вещей, циркулярная экономика и блокчейн Furfur. 27.01.2016. Retrieved from <http://www.furfur.me/furfur/changes/changes/216447-4-aya-promyshlennaya-revolyuetsiya>
- [4] Bloen, J., van Doorn, M., Duivesteyn, S., Excoffier, D., van Ommeren Maas, E (2014). *The Fourth Industrial Revolution Things to Tighten the Link Peltween IT and OT*. Groningen: Sogeti VINT.
- [5] Osorio de Vargas, M. (2015). *The Fourth Industrial Revolution Things to Tighten the Link Between IT and OT*. Sogeti VINT.
- [6] Dedicoat, C. (2016). *Circular economy: what it mean, how to get there*. World Economic Forum. 23.01.2016. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-importance-of-a-circular-economy/>
- [7] Østergaard, E.H. (2019). *Welcome to Industry 5.0. The “human touch” revolution is now underway Magazine “Quality”*. 08.05.2019. Retrieved from <https://www.qualitymag.com/articles/95450-welcome-to-industry-50>
- [8] Rada, M. (2018). *Industry 5.0 definition*. 21.01.2018. Retrieved from <https://medium.com/@michael.rada/industry-5-0-definition-6a2f9922dc48>
- [9] Rossi, B. (2018). *What will Industry 5.0 mean for manufacturing?* Raconteur. 07.03.2018 Retrieved from <https://www.raconteur.net/technology/manufacturing-gets-personal-industry-5-0>
- [10] Vollmer, M. (2018). *What is Industry 5.0?* LinkedIn. 23.08.2018. Retrieved from <https://www.linkedin.com/pulse/what-industry-50-dr-marcell-vollmer>

УДК 657

Опубліковано 19 лютого 2022 року

# БУХГАЛТЕРСЬКА ТА УПРАВЛІНСЬКА ЗВІТНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ІННОВАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ

**БЕНЬКО Микола Миколайович** 

доктор економічних наук, професор кафедри обліку та оподаткування  
Державний торговельно-економічний університет

**МОСКАЛЮК Ганна Олександрівна** 

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту  
Одеський національний економічний університет

УКРАЇНА

**Анотація:** *Робота присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів складання та подання бухгалтерської та управлінської звітності у глобалізаційних умовах та під впливом інноваційних технологій як результатів розгортання Industry 4.0. Проаналізовано стан української економіки у контексті інформаційних та глобалізаційних процесів та з'ясовано місце звітності у них. Розглянуто актуальні інноваційні технології, які доцільно використовувати при складанні, поданні та використанні бухгалтерської та управлінської звітності. Зроблено акцент на переваги від імплементації таких інноваційних технологій в управлінську та облікові системи. Досліджено інноваційні види звітності, які використовуються на міжнародному рівні. Проаналізовано причини низької активності керівників підприємств щодо впровадження інноваційних технологій та інноваційних форм звітності.*

## ВСТУП.

Розвиток сучасного бізнес-середовища відбувається під впливом розгортання Четвертої промислової революції та поширення її результатів, швидко та кардинально трансформуючи механізми діяльності та управління підприємствами, що фундаментально вплинуло на соціально-економічне зростання країни. Базовим елементом промислової революції виступила концепція «Індустрія 4.0», якою передбачено впровадження кіберфізичних систем у процеси

господарської діяльності, що дозволяють взаємодію фізичних та віртуальних процесів у глобальному інформаційному середовищі, а також формують систему управління та контролю за ними з метою ухвалення ефективних управлінських рішень. Сьогодні стратегічним викликом та одночасною можливістю для бізнесу стає всеохоплюючий процес цифровізації, який «виступає одним із головних чинників зростання світової економіки, оскільки завдяки їй не тільки підвищується продуктивність праці (пряма перевага), а й відбувається економія часу, створюються новий попит на нові товари і послуги, нова якість та цінність (непряма перевага) тощо» [1, с. 174]. Відтак, глобалізаційні процеси та цифровізація, які зумовлюють застосування суб'єктами господарювання потенціалу штучного інтелекту, Big Data, аналітику даних, хмарні технології, роботизацію, надали можливість аналізувати великі інформаційні масиви даних за короткий проміжок часу, що кардинально модифікує підходи до формування концептуальної основи теоретико-методологічного базису організації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Очевидно, що в умовах переходу до цифрових технологій та побудови цифрової економіки основним трендом та ресурсом інформатизованого економічного бізнес-середовища стає інформація, драйвером формування якої слугує система бухгалтерського обліку. Однак, сьогодні все більше дослідників стверджують про кризові процеси, які відбуваються у сучасному бухгалтерському обліку, які, за словами Кононенко Л.В., ґрунтуються на диграфічній парадигмі, зокрема актуальні теоретичні засади бухгалтерського обліку не відповідають вимогам глобалізованої та цифровізованої сучасності, що вимагає трансформації обліку за умов діджиталізації [2, с. 388]. Очевидно, що сьогодні генезис теорії та практики ведення бухгалтерського обліку безпосередньо залежить від високошвидкісних інформаційно-технологічних програмних продуктів, процесів цифровізації даних та їх оперативній передачі в онлайн-режим.

В основу дослідження покладено праці провідних вітчизняних та закордонних учених та практиків з бухгалтерського обліку та звітності у контексті процесів цифровізації та інформатизації економічних процесів. Актуалізуються проблеми глобальної трансформації системи

бухгалтерського обліку та формування його інноваційної парадигми в чинному економічному просторі відповідно до вимог та викликів Industry 4.0, з цією метою у роботі використовується системний підхід. Задля побудови методологічної логіки дослідження застосовуються діалектичний та емпіричний методи.

## ОСНОВНА ЧАСТИНА.

Бухгалтерський облік на підприємстві є багатофункціональною системою, однак, на нашу думку, фундаментальною функцією є інформаційна. Оскільки економічна цінність інформації, яку надає система бухгалтерського обліку, полягає у задоволенні потреб користувачів на рівні одного підприємства, що створює умови до соціально-економічного й наукового-технічного прогресу у глобальному сенсі. Погоджуємось з Р. Бруханським, що «бухгалтерський облік реактивний - він реагує на розвиток бізнесу та технологій» [3, с. 10].

Вплив цифровізації економіки позначається на потребі національної системи бухгалтерського обліку у відповідному релевантному розвитку. Глобалізаційна інтеграція до цифрового-середовища безпосередньо ґрунтується на наявному потенціалі бізнес-суб'єктів до готовності сприйняття інноваційного простору та його імперативних атрибутів. Очевидно, що цифрова готовність (*Forwardness*) є головною детермінантою, яка демонструє характер технічного, фінансового та майнового стану підприємства з метою імплементації інноваційних продуктів. Оцінюючи цифрову готовність бізнес-суб'єктів у відповідності з критеріями світового рейтингу цифрової конкурентоспроможності IMD (*WorldDigitalCompetitivenessRanking*) [4], їх можна ідентифікувати за трьома напрямками: «знання», «технології» та «готовність до майбутнього». Так, відповідно до Рейтингу глобальної цифрової конкурентоспроможності у 2021 р. Україна посіла 54 місце серед 63 можливих, покращивши свої позиції на 4 пункти у порівнянні з 2019 р., але тим не менш демонструючи критично низькі показники, зокрема за показником «відкритість майбутньому» та «технологічне середовище» - 58 місце, зауважимо, що останні місця у рейтингу посідають Колумбія, Монголія та Венесуела. Аналіз перерахованих компонентів

інформатизації бізнес-середовища з позиції теорії бухгалтерського обліку говорить про можливість їх вдосконалення шляхом імплементації принципу цифровізації до системи обліку на підприємстві з метою формування звітності для цілей зовнішніх користувачів, зокрема інвесторів, оскільки достовірна та відкрита інформація про фінансовий стан та рух грошових коштів дозволяють незалежним експертам ухвалювати економічні рішення. Наукове середовище також підтримує цю тезу, зокрема І. Спільник та М. Палюх підкреслюють, що «зазначені обставини створюють передумови для побудови такої системи бухгалтерського обліку, яка б відповідала запитам користувачів, містила інформацію про внутрішні бізнес-процеси і стан зовнішнього середовища, виражені у фінансових і нефінансових показниках, з врахуванням соціогуманітарних пріоритетів, передбачала застосування альтернативних облікових методів, нових об'єктів обліку, результати застосування інтегрованих видів обліку у режимі реального часу з використанням новітніх інформаційних технологій» [5, с. 195]. Трансформація ринкової економіки потребує внесення змін в систему бухгалтерського обліку. У 2017 р. підписано Закон «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо вдосконалення деяких положень», який є додатковим кроком щодо приведення норм національного законодавства з бухгалтерського обліку та звітності у відповідність до положень законодавства Європейського Союзу, що підвищить прозорість фінансової звітності та допоможе спростити документообіг сучасного підприємства. Відтак, господарські суб'єкти, які становлять суспільний інтерес і фінансова звітність яких підлягає обов'язковому аудиту, зобов'язані формувати та подавати фінансову звітність у відповідності міжнародними стандартами на підставі таксономії в єдиному електронному (цифровому) форматі.

Бухгалтерська та управлінська звітність – це інформаційний драйвер розвитку підприємства, вона призначена як для зовнішніх користувачів, так і для внутрішніх користувачів, однак на практиці не всі зацікавлені сторони можуть отримати дані фінансової звітності підприємства, оскільки чинним технологіям реалізації обліку та формування звітності

притаманні такі недоліки:

- ризики втрати та негативної модифікації інформації;
- розрізненість та низька якість даних;
- відсутність можливості автоматизованого формування обліково-аналітичної інформації з урахуванням часової вартості грошей;
- орієнтація на потребу чинної методики обліку;
- відсутність інтеграції у міжнародну систему обліку.

Цифровізація та глобалізація дозволяють застосовувати інклюзивний підхід до складання звітності, що, безумовно, є позитивним для організації, оскільки таким чином бізнес-суб'єкт зможе розвивати як фінансову діяльність шляхом залучення інвестицій, так і підвищувати рівень інтелектуального капіталу шляхом формування довіри у співробітників та росту їх мотивації до підвищення якісних показників діяльності компанії. Цифрова бухгалтерська та управлінська звітність, складання якої історично вважається найбільш трудомістким та відповідальним обліковим процесом, ідентифікується і фахівцями, і комп'ютеризованою системою, що значно скорочує ресурси (грошові та часові) на її формування та наліз. При цьому цифрова бухгалтерська та управлінська звітність включає формування звітів як загального призначення за стандартами МСФЗ, GAAP, ISFR, національними стандартами бухгалтерського обліку, так і може розроблятися всередині підприємства, зокрема для формування управлінських звітів.

Завданням бухгалтерської та управлінської звітності в умовах глобалізації та інформатизації стає забезпечення стейкхолдерів інформацією, яка є інструментом управління та джерелом даних для ухвалення управлінських рішень. Серед основних цілей можна виокремити наступні:

- 1) узагальнення даних щодо майнового стану, результатів господарської діяльності, поточне становище та стратегічні орієнтири розвитку бізнес-суб'єкта;
- 2) побудова сучасної управлінської системи на підприємстві;
- 3) формування джерел актуальної та достовірної інформації для стейкхолдерів, які ухвалюють управлінські рішення (власники, інвестори, кредитори, інші прямі та непрямі користувачі звітності);

4) інтеграція до системи обліку та управлінської системи підприємства технологій штучного інтелекту, BigData, системи розподіленого реєстру (блокчейн), хмарних та інших технологій, які надають можливість створення транспарентної звітності та інтеграції фінансових і нефінансових показників у звітності;

5) ідентифікація потенціалу можливостей та ризиків у сталому цифровому та глобалізаційному розвитку, враховуючи законодавчі норми, стандарти, концепції розвитку, урядові програми;

6) формування бази інвесторів та кредиторів для розвитку підприємства;

7) формування системи контрольних показників господарських засобів, зобов'язань та їх руху у ретроспективному, актуальному та прогнозному аналізі.

Модифікація обліково-аналітичної інформації в умовах глобалізації та цифровізації трансформує звітність шляхом інтеграції нових показників, які дають змогу проаналізувати як безпосередньо фінансову, так і нефінансову діяльність підприємства, зокрема корпоративну соціальну відповідальність, екологічну відповідальність бізнесу та елементи корпоративного управління. Формування такої інтегрованої звітності передбачає застосування клієнт орієнтованого підходу, якої забезпечує кастомізацію запитів користувачів звітності. Одночасно із тим інтерактивність бухгалтерської та управлінської звітності, яку надають інформаційні технології, дозволяє забезпечити цю персоніфікацію шляхом застосування відповідних інформаційних технологій, як блокчейн, хмарні сховища, мобільні застосунки. Очевидно, що інноваційні цифрові технології виступають потужним управлінським драйвером, позаяк надають керівникам можливість ухвалювати управлінські рішення, користуючись обробленою інформацією у реальному часі. Розглянемо детермінанти впливу цифровізації на бухгалтерську та управлінську звітність на рисунку 1.

Вітчизняна практика ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності носить регламентований характер, однак, в умовах інтеграції України до міжнародного економічного середовища, імплементація міжнародного досвіду як наслідок глобалізаційних тенденцій, зумовлює формування гнучкого обліку та складання звітності, користуючись результатами цифровізації.



**Рис. 1 Детермінанти впливу цифровізації на бухгалтерську та управлінську звітність**

*Джерело: власна розробка авторів*

Зважаючи на турбулентність зовнішнього середовища, яка проявилась некерованим фактором деструктивного впливу на розвиток бізнесу – пандемія COVID-19 та карантинні заходи, зумовлені нею, основа

формування бухгалтерської та управлінської звітності повинна будуватись на інноваційних технологіях Industry 4.0 [6; 7; 8; 9]:

1. RTA – реалізація потреби ведення бухгалтерського обліку в режимі реального часу, зважаючи на безперервність інформаційного потоку формування облікових даних і його дискретність, а також вплив зовнішнього інформаційного середовища (наприклад, зміна курсу валют) на моменти складання бухгалтерської звітності, що необхідно для коректного віднесення інформаційних даних до звітних періодів з метою дотримання принципу «відповідності».

2. EDI – електронний обмін даними від первинного до звітного документу, використовує стандартизований формат для документів, які можна передавати, читати та обробляти в електронному вигляді.

3. XBRL (eXtensibleBusinessReportingMarkupLanguage) – цифрова мова фінансової, управлінської та податкової звітності з різних сфер бізнесу. XBRL є відкритим стандартом обміну діловою інформацією. У європейських і американських компаніях даний стандарт є загальновизнаним стандартом для подання фінансової звітності за МСФЗ і GAAP США в електронному вигляді, відтак на сьогодні XBRL офіційно рекомендований Радою з МСФЗ з метою електронного складання звітності за МСФЗ.

Даний формат цифрової звітності використовують задля подання обов'язкової звітності до державних контролюючих органів, а також публікації звітності на веб-сайтах підприємств та іншим зацікавленим сторонам. Цифровий вигляд подання звітності дозволяє: оперативно та автоматично формувати звіти, у тому числі консолідований звіт; підвищити якість інформації, що надається; здійснювати доступний пошук звітної інформації у мережі Інтернет; обробляти та аналізувати показники звітності; зниження витрат на обробку та аналіз показників звітності; зниження технічних та рахункових помилок у звітності, однак фундаментальною перевагою у глобалізаційному вимірі є єдиний стандартний формат, зрозумілий зацікавленим користувачам різних країн.

Також, варто оцінити переваги імплементації бухгалтерської та управлінської звітності у цифровому вигляді з точки зору формування інтелектуального потенціалу працівників обліково-аналітичного апарату підприємства, оскільки «цифрова фінансова звітність звільняє як професійних бухгалтерів, які створюють ці звіти, так і фінансових

аналітиків та регуляторів, які використовують інформацію з цих звітів, від таких завдань, як оцінка доброякісності інформації за суттю та забезпечення формальних об'єктивних аспектів, таких як логічна та математична узгодженість показників звіту, що дозволить професійним бухгалтерам і користувачам зосередити увагу на судженнях та інших суб'єктивних аспектах, які не можуть бути автоматизованими» [7, с. 116]. Очевидно, що у фахівця з обліку вивільнюється час для зосередження уваги на професійних судженнях щодо облікової інформації. Одночасно із тим актуальна професія бухгалтера трансформується відповідно ж вимог сьогодення – сучасний бухгалтер повинен володіти цифровими компетенціями, вміти використовувати інноваційні інформаційні технології, а отже – мати високий рівень адаптивності до мінливих умов бізнес-середовища.

4. Cloudtechnologies (хмарні технології) для обчислень, хмарні бухгалтерські операції. Технології «хмарних» обчислень покликані вирішувати наступні завдання у контексті операцій з бухгалтерською та управлінською звітністю: «забезпечення можливості роботи з файлами на кількох пристроях : їх редагування без перенесення з одного пристрою на інший, без необхідності піклуватися про сумісність програмного забезпечення; забезпечення можливості групової роботи з файлами; вирішення проблеми обмеженого об'єму жорсткого диска комп'ютера або флешкарти та технічних обмежень пристроїв для здійснення відповідних обчислень; питання використання ліцензованого програмного забезпечення» [10, с. 42].

5. ArtificialIntelligence(англ, штучний інтелект) – модернізація математичного моделювання за допомогою сучасних технологічних інновацій. Ціль імплементації штучного інтелекту до процесів формування та використання бухгалтерської та управлінської звітності у створенні програм, які можуть самостійно аналізувати дані, ухвалювати управлінські рішення, створювати концепції та навчання на основі заданих правил, без застосування додаткового програмування. За допомогою застосування статистичних методів та економетричних моделей, штучний інтелект може побудувати прогнози та сценарії розвитку подій, трансформувати та узагальнити масив неструктурованих даних на корисну інформацію, скоригувати свої дії з урахуванням мінливих умов господарювання.

6. BigData – використання в розрахунках для підвищення

ефективності, точності та швидкості. Дозволяє формувати високу швидкість обробки даних та оперативність формування звітних показників за необмежено широким набором групувальних ознак та факторних критеріїв. Підвищена точність та практично необмежені можливості аналітичної обробки даних.

7. Блокчейн – поліфункціональна та багаторівнева інформаційна технологія, призначена для надійного обліку активів, систематизації та ефективного контролю. Блокчейн сприяє формуванню середовища, в якому стейкхолдери підприємства можуть отримати та оцінити однозначну інформацію, при цьому штучний інтелект надає можливість скласти управлінську звітність, яка сфокусована на досягнення тактичних та стратегічних цілей бізнес-суб'єкта, деталізованих до плану розвитку, така звітність може формуватися за різними формами у залежності від аналітичної ознаки (інтереси стейкхолдерів, рівні та види ризику). Технологія блокчейн дозволяє локалізувати інформаційні дані для зберігання у системі з метою надання безпечного доступу до неї аудиторам та контрагентам. Записи в блокчейні надають можливість підвищити рівень прозорості інформації та долати шахрайські дії з інформацією. Завдяки впровадженню блокчейну в облікові процедури вирішуються наступні завдання:

- 1) збір, угруповання і впорядкування інформаційних потоків;
- 2) швидкий доступ та видача інформації;
- 3) скорочення інтервалу між отриманням інформації та її занесенням в базу даних;
- 4) зниження ризиків виникнення помилок в обліку та в процесах прийняття рішень, що дозволяє підприємству уникати перекручення інформації в бухгалтерському обліку;
- 5) інтеграція всіх рівнів обліку для створення єдиної інформаційної бази;
- 6) автоматичне формування звітів;
- 7) забезпечення ефективного оперативного контролю [11, с.111].

8. Система Workflow – система автоматизації бізнес-процесів (повна або часткова), що передбачає обмін інформацією між учасниками бізнес-процесів для забезпечення необхідної узгодженості їх дій відповідно до встановлених техніко-технологічних та організаційних вимог. Дана система відповідає за документообіг на підприємстві, починаючи від стандартних первинних документів і закінчуючи кінцевими маршрутами та звітними та аналітичними версіями використовуваної документації.

9. М'яка цифрова інфраструктура (інфраструктура ідентичності та довіри, інфраструктура відкритих даних, інфраструктура сумісності, інфраструктура електронних рахунків та транзакцій, інфраструктура електронної комерції та взаємодія бізнесу у мережі Інтернет). Інтерактивність звітності дозволяє користувачеві отримувати релевантні дані одномоментно з обов'язковим доповненням аналітичної складової. Цифрові технології дозволяють це, коли запит необхідних актуальних, достовірних відомостей на вирішення поставлених завдань виробляється миттєво.

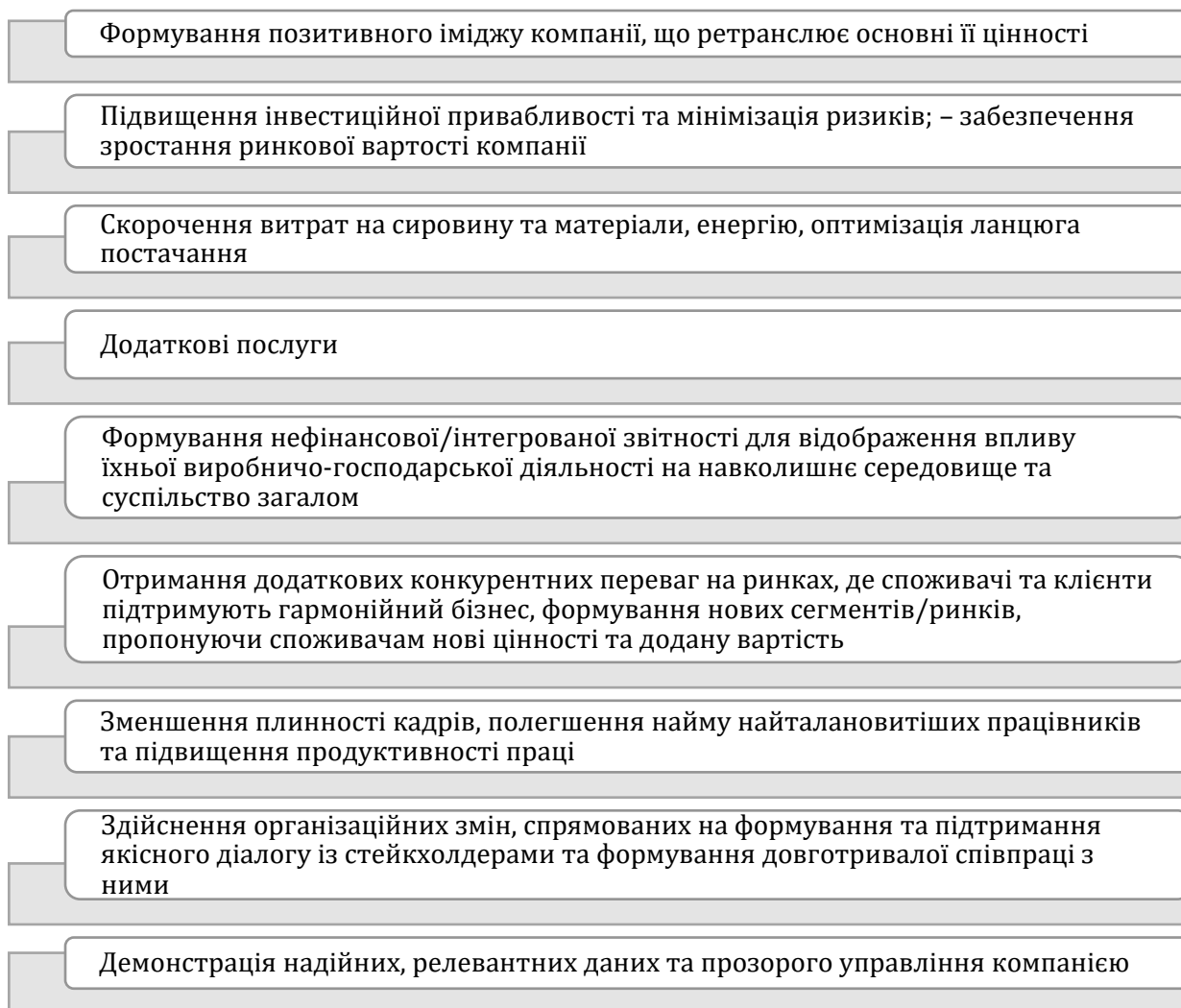
Окрім зазначених інноваційних технологій, з метою формування та подання бухгалтерської та управлінської звітності також «можна впроваджувати технології близької дії, безконтактної ідентифікації інформації, наприклад карткові, біометричні технології, технології штрихового кодування, радіочастотної ідентифікації, мовленнєвого введення даних, машинного зору, зокрема QR-кодів та пристроїв для їх зчитування» [6, с. 135].

Окремо підкреслимо, що інтеграція до бухгалтерської звітності управлінських елементів, як нефінансові показники, є відповіддю на виклики часу, позаяк сьогодні бізнес-суб'єкт не окрема одиниця, мета якого – виключно отримання прибутку, а безпосередній учасник соціально-економічного середовища, який власне вибудовує його, а тому несе відповідальність за свою фінансово-господарську діяльність, яка носить прямий вплив на економіку країни та суспільство загалом. Міжнародна економічна спільнота підтверджує цю тезу, позаяк у закордонній практиці публікація нефінансової звітності як одного з ключових елементів корпоративної відповідальності великих економічних суб'єктів країн БРІК, Латинської Америки та Азіатсько-Тихоокеанського регіону з року в рік зростає. В Україні ж складання та подання нефінансових звітів залишається прерогативою великих підприємств та представників міжнародних компаній. Це очевидно, оскільки відповідно до Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», Звіт про управління, тобто «документ, що містить фінансову та нефінансову інформацію, яка характеризує стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики і невизначеності його діяльності»[12], зобов'язані подавати великі підприємства, тобто балансова вартість активів яких становить більше 20 мільйонів євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) складає

більше 40 мільйонів євро; а середня кількість працівників - понад 250 осіб. Мікропідприємства та малі підприємства, звільняються від подання звіту про управління, а середні підприємства мають право не відображати у ньому нефінансову інформацію. Відповідно до даних Державної служби статистики, на початок 2021 р. в Україні працювало 373822 господарських суб'єктів., з яких мікро- та малі підприємства складають 95,2%, середні – 4,7%, а великі – лише 0,1% (512 одиниць) [13]. Очевидно, що українська система подання звітності ще не готова до глобалізаційних та інтеграційних процесів.

Окремо слід зазначити, що у контексті адаптації ідей гармонійного розвитку для потреб бізнес-середовища позитивною новацією стала Глобальна ініціатива зі звітності (Globalreportinginitiative (GRI)) [14], мета якої – глобалізаційна (на рівні країни) та інтеграційна (на рівні підприємства) підтримка цілей сталого розвитку, що пов'язані з заходами захисту прав людини, соціально-економічного розвитку добробуту, відповідального управління та заходами, спрямованими на боротьбу з кліматичними змінами, завдяки розробленим стандартам формування управлінської звітності – The GRI SustainabilityReportingStandards (GRI Standards). Однак, серед українських підприємств практика подання звітів GRI не набула поширення, зокрема лише одна компанія з 2018 р. по 2020 р. подавала управлінський звіт GRI -це сільськогосподарське підприємство Astarta–KyivAgri- IndustrialHolding, у 2019 р. до цієї ініціативи доєдналось KernelHolding S.A., також агрокомпанія, однак у 2020 р. її звіт вже не було опубліковано. Отже, українські підприємства досі демонструють апатію до нововведень, що, безумовно викликає уповільнення розвитку цифрової економіки країни та її низькі позиції у міжнародному економічному середовищі. Підкреслимо, що підприємства і країн Європейського Союзу, і США мають регулярну практику подання звітів із гармонійного розвитку, яку, на жаль, українські бізнес-суб'єкти досі не імплементувати у свою діяльність. Проведені дослідження дозволяють окреслити мотиви, які спонукають закордонні підприємства брати активну участь у глобалізаційній розбудові системи управлінської звітності у контексті сталого розвитку (рис. 2).

Інтеграція бізнесу до цифрової економіки вимагає гнучкого та оперативного реагування у турбулентних умовах, до чого вітчизняні підприємства ще не готові.



**Рис. 2 Мотиви імплементації заходів глобалізаційної розбудови системи управлінської звітності**

*Джерело: побудовано на основі [15]*

Проведені дослідження з метою ідентифікації поведінки суб'єкта господарювання в період цифрової трансформації у контексті формування бухгалтерської та управлінської звітності засвідчують негативні тенденції українських бізнес-суб'єктів до імплементації інноваційних технологій в облік (таблиця 1). Дані SWOT-аналізу демонструють широкий спектр можливостей для бізнес-суб'єктів впровадження інноваційних технологій до системи бухгалтерської та управлінської звітності, одночасно із тим, враховуючи активність українських дослідників, будується досить потужний науковий потенціал для імплементації нововведень. Однак, варто наголосити на існуючих проблемах та загрозах імплементації інноваційних технологій до системи бухгалтерської та управлінської звітності, які концентруються у стратегічних областях – інституційній та інтелектуальній.

Таблиця 1

**SWOT- аналіз поведінки суб'єкта господарювання в період  
цифрової трансформації у контексті формування бухгалтерської  
та управлінської звітності**

<b>Сильні сторони</b>	<b>Слабкі сторони</b>
<p>1. Наявність потужного наукового потенціалу;</p> <p>2. Можливість дистанційного формату праці;</p> <p>3. Зростання продуктивності праці та підвищення якості роботи та організації робочого місця;</p> <p>4. Спрощення транзакцій;</p> <p>5. Доступність навчання та перекваліфікації співробітників.</p>	<p>1. Неузгодженість нормативно-законодавчої бази;</p> <p>2. Відсутність гармонізованого законодавства з питань захисту інтелектуальної власності;</p> <p>3. Низький рівень інфраструктурної підтримки та стимулювання інформаційної трансформації</p> <p>4. Низька швидкість та недостатнє покриття Інтернету;</p> <p>5. Необхідність трансформації економічної поведінки, філософії ведення бізнесу та корпоративного мислення;</p> <p>6. Відсутність вільних грошових коштів для інвестування в інноваційні технології</p> <p>7. Недостатній рівень розвитку цифрових компетенції фахівців</p> <p>8. Ментальна та інтелектуальна неготовність колективу до освоєння інформаційних технологій</p> <p>9. Недостатня кількість висококваліфікованих фахівців в області інформаційних технологій.</p>
<b>Можливості</b>	<b>Загрози</b>
<p>1. Впровадження результативних важелів управління та контролю;</p> <p>2. Повноцінний перехід на електронний документообіг</p> <p>3. Формування інвестиційного потенціалу, залучення міжнародних проектів, використання результатів науково-дослідних робіт</p> <p>4. Диверсифікація видів діяльності та розширення асортименту товарів та послуг;</p> <p>5. Імплементация нових бізнес-моделей</p> <p>6. Можливість здійснення ЗЕД та розширення потенціалу приєднання до міжнародних ланцюгів доданої вартості</p> <p>7. Розробка та застосування власних інноваційних технологій;</p> <p>8. Підвищення креативності економічних видів діяльності та бізнес-процесів;</p> <p>9. Поява нових видів професій на підприємстві, як IT-бухгалтер.</p>	<p>1. Скорочення робочих місць;</p> <p>2. Підвищення цифрової нерівності та зниження цифрової інклюзії;</p> <p>3. Конкуренція зі штучним інтелектом;</p> <p>4. Поява власних інформаційних технологій у конкурентів;</p> <p>5. Підвищення рівня кіберзлочинності.</p> <p>6. Порушення меж приватного життя.</p>

*Джерело: побудовано авторами самостійно*

Так, відповідно до даних Державної служби статистики, у 2021 р. доступ до мережі Інтернет мали 86,6% підприємств [16], що лише на 0,2% вище за 2019 р., при цьому власний-веб-сайт створило тільки 35,3% і з 2019 р. цей показник не змінився. Очевидно, що підприємства власне не мають площини для публікації звітності в мережі Інтернет, що безумно є дестабілізуючим фактором для розвитку інвестиційного потенціалу, а також можливостей для проведення аналізу діяльності галузі з метою ухвалення управлінських рішень. Що стосується імплементації інноваційних технологій до системи формування та подання фінансової звітності, які були розглянуті нами вище, варто відзначити, що аналіз великих даних у 2021 р. проводило лише 12,7% [17], що на 0,8% більше за 2019 р. Частка кількості підприємств, що купують послуги хмарних обчислень у 2021 р. становила 10,2% [17], що на 0,1% менше порівняно з 2019 р. При цьому співвідношення кількості підприємств, що надсилали рахунки-фактури в електронній формі/паперовому вигляді становить 32,3%/74,4%, що безумовно не є позитивним аспектом, враховуючи глобальні тенденції та досягнення Industry 4.0. Однак, вважаємо, наведені дані є досить логічними, враховуючи, що частка кількості підприємств, які мають найманих фахівців у сфері ІКТ, у загальній кількості підприємств становила 21,7% [17], що на 0,1% більше у порівнянні з 2019 р.

Сьогодні для сталого розвитку суб'єктів господарювання стратегічно важливим є зміна інтелектуального та ментального сприйняття інноваційних технологій, позаяк вперше проведене в історії України аналітичне дослідження «Цифрова грамотність населення України» [18] засвідчило критично низький базовий рівень цифрових навичок громадян країни, окремо зазначимо, що ще у 2011 році ООН проголосила вільний доступ до Інтернету як фундаментальне цифрове право людини. Відтак, більше половини українців (53%) мають цифрові навички нижче базового рівня, а 15,1% взагалі ними не володіють. На жаль, лише 47% опитуваних зацікавлені у підвищенні свого рівня володіння цифровими навичками при тому, що 34% жителів країни стали жертвами інтернет-шахрайства. Таким чином, імплементація сучасних інноваційних технологій до системи бухгалтерської та управлінської звітності, насамперед, залежить від людського фактору – проактивної позиції керівників підприємств та працівників, при цьому стратегічно важливим є формування спеціалізованих урядових програм на

національному та регіональних рівнях з метою підвищення цифрового інтелекту та запобіганню скороченню робочих місць.

Окремо у контексті імплементації інноваційних технологій до системи бухгалтерської та управлінської звітності, слід наголосити на необхідності формування процесу забезпечення інформації від кіберзлочинності: складання сфальсифікованої звітності; видалення даних; крадіжка даних/інформації, її копіювання та розповсюдження; несанкціоноване розкриття даних, що становлять комерційну таємницю; роздрукування та розповсюдження інформації сторонніми особами, що становить загрозу конкурентоспроможності та діловій репутації підприємства. Запобіганню та вирішенню проблем кібератак на підприємство сприятиме комплексний підхід, який складається з організаційних заходів – обмеження доступу до облікових даних за допомогою персоніфікованого паролю, підвищення фахового рівня працівника та його відповідальності у застосуванні інноваційних технологій; а також технічні заходи - попередження навмисного пошкодження облікової інформації за допомогою спеціально спровокованих порушень працездатності технічних засобів або програмного забезпечення.

### **ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Таким чином, онтологія бухгалтерської та управлінської звітності в умовах глобалізації та цифровізації відзначається широким переліком інноваційних технологій, рекомендованих до імплементації в облікову діяльність, зокрема реалізація потреби ведення бухгалтерського обліку в режимі реального часу; електронний обмін даними від первинного до звітного документу; застосування XBRL – стандарту обміну діловою інформацією; хмарні технології; штучний інтелект, аналіз великих даних; технологія блокчейн; система Workflow та м'яка цифрова інфраструктура. Застосування інноваційних технологій має масштабний накопичувальний соціально-економічний ефект від зниження витрат підприємства до формування потужного інтелектуального потенціалу бізнес-суб'єкта. Однак, недостатній рівень проактивності керівників та працівників внаслідок низки демотивуючих причин, уповільнюють динамічний розвиток інноваційних технологій в системі формування звітності, що вимагає комплексної підтримки державних органів влади, так і зацікавлених у розвитку бізнес-суб'єкта осіб.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

- [1] Шевчук, І. Б., Депутат, Б. Я., Тарасенко, О. Є. (2019) Цифровізація та її вплив на економіку України: переваги, виклики, загрози й ризики. *Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»*. (2). 173-177.
- [2] Кононенко, Л. В. Digital-інновації в обліку: проблеми та перспективи. Облік, аналіз, аудит та оподаткування: сучасна парадигма в інформаційного суспільства : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 115-річчю «Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана» (с. 388-390). 09-10 грудня, 2021. Київ : КНЕУ.
- [3] Бруханський, Р., Спільник І. (2020) Цифровий облік: поняття, витоки та актуальний дискурс. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. (3-4). 7-20.
- [4] The IMD WorldDigitalCompetitivenessRanking 2021 results (2021). IMD WorldCompetitivenessCenter. Вилучено з: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/>
- [5] Спільник, І., Палюх М. Система обліку і звітності в умовах цифрових трансформацій *Вектори розвитку науки і бізнесу в глобальному середовищі: тренди та перспективи : матеріали Національної науково-практичної конференції (194-197) 7 листопада, 2019. Тернопіль : ТНЕУ.*
- [6] Височан, О. С., Грицеляк У. І. (2020) Передумови та проблеми цифрової трансформації обліково-комунікаційного процесу. *Науковий погляд: економіка та управління*. (69). 132 – 138
- [7] Спільник, І.В., Палюх, М.С. Цифровий формат фінансової звітності: сутність, переваги, перспективи. *Цифрова економіка: тренди та перспективи : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (115–117) 25 жовтня, 2018. Тернопіль, 2018.*
- [8] Цегельник, Н. І., Василенко Т.М. Використання digital технологій в бухгалтерському обліку. Облік, аналіз, аудит та оподаткування: сучасна парадигма в умовах сталого розвитку : *матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-й річниці створення кафедри аудиту (458–460). 10 грудня 2020. Київ: КНЕУ.*
- [9] Шишкова, Н. Л. (2019) Перспективи іт-модернізації бухгалтерського обліку: актуалізація теорії і практики. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. (3).146-159
- [10] Любимов, М.О, Кулик, В.А. (2019) Можливості, загрози та перспективи використання «хмарних» технологій в бухгалтерському обліку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. (2 (93). 40-46
- [11] Бігун, В. Перспективи впровадження блокчейну. *Сучасні тенденції розвитку обліку, аналізу, аудиту та оподаткування : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (с. 110-112). 17 грудня, 2017. Луцьк.*
- [12] *Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: (Закон України) № 996-XIV (1999)* Вилучено з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996>
- [13] Кількість діючих підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2020 році (2020). Вилучено з <http://www.ukrstat.gov.ua>
- [14] GlobalReportingInitiative (2021). Вилучено з: <https://www.globalreporting.org/Pages/default.aspx>
- [15] Харчук, В.Ю. (2020) Аналізування міжнародних стандартів із гармонійного розвитку. *Держава та регіони*. (117). 111-117/
- [16] Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах: використання мережі інтернет, послуг хмарних обчислень, робототехніки (2021). Вилучено з <http://www.ukrstat.gov.ua>
- [17] Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах: електронна торгівля, аналіз "великих даних", фахівці та навички у сфері ікт, використання 3d-друку (2021). Вилучено з <http://www.ukrstat.gov.ua>
- [18] Цифрова грамотність населення України. (2019). Міністерство цифрової трансформації України. Вилучено з: [https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/585-cifrova\\_gramotnist\\_naselenna\\_ukraini\\_2019\\_compressed.pdf](https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/585-cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2019_compressed.pdf)

УДК 336.2

Опубліковано 30 березня 2022 року

# ПОДАТКОВА ЗВІТНІСТЬ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: НОВАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ

**РОМАШКО Ольга Миколаївна**

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування  
Державний торговельно-економічний університет

**ШАПОВАЛОВА Алла Павлівна**

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування  
Державний торговельно-економічний університет

УКРАЇНА

**Анотація:** *З кожним роком цифрові технології все глибше та глибше проникають у життя кожного члена суспільства. Позитивний ефект від їх застосування спричинює безперервне зростання рівня їх використання. Сфера оподаткування не є виключенням, адже вона виступає однією із найскладніших напрямків економічної діяльності держави. Особливо це актуально для платників податків, які систематично стикаються із вимогою подання звітів до контролюючих органів. Відтак, у межах наукової роботи, ми дослідили сутність податкової звітності, визначили елементи, які до неї входять. Проаналізували напрямки використання цифрових технологій під час підготовки та подання податкової звітності шляхом аналізу програм для автоматизації обліку та програмного забезпечення для подання звітів до податкової служби. Визначили позитивні та негативні сторони наявних на вітчизняному ринку продуктів цифровізації. Розглянули особливості та переваги використання Електронного кабінету платника податків. Встановили, які новації очікуються у сфері електронної подачі податкової звітності та окреслили подальші перспективи їх впровадження.*

## ВСТУП.

Кінцевим етапом облікового процесу на підприємстві є формування документу, який містить в собі узагальнену систему показників, які показують результати діяльності суб'єкта за певний проміжок часу. До таких документів відноситься бухгалтерська (фінансова та управлінська), статистична та податкова звітність. І якщо формування статистичної та управлінської звітності за допомогою сучасних цифрових засобів вже ситуація звична та поширена, тотальне подання

податкової звітності в електронному вигляді в Україні продовжує розвиватися.

З іншого боку, в умовах постійного внесення законодавчих змін у податковій сфері та адмініструванні податків недовіра між представниками бізнесу та державою зростає. Це, в свою чергу, впливає на зростання обсягів економічних правопорушень, тінізацію економіки, збільшення фактів прояву корупції, що потребує своєчасного контролю з боку податкових органів щодо повноти сплати податкових зобов'язань. Податкова звітність в цьому процесі виступає базою, на основі якої формуються відомості щодо податкових зобов'язань платників податків, і, як наслідок, податкова звітність слугує підставою для подальшої податкової перевірки останніх та виявлення фактів можливого порушення ними податкового законодавства.

Необхідність систематичного формування та подання звітності до відповідних органів контролю, в умовах відсутності цифрових технологій, спричиняла виникнення проблеми значних втрат часу на виконання всіх бюрократичних процедур. Якщо проаналізувати весь комплекс звітів, які повинні подавати суб'єкти господарювання-платники податків за підсумками місяця, кварталу чи року, стає очевидною необхідність значного спрощення процесу взаємодії між ними та державою. На допомогу в цьому випадку приходять цифровізація, яка дозволяє подавати звіти, за умови наявності електронного цифрового підпису, за лічені хвилини і з будь-якої точки світу. На початку послуга електронного подання податкової звітності була лише на платній основі шляхом використання спеціалізованих програм. Проте, поширення цифровізації у всі сфери суспільного життя, включаючи органи державного управління, спричинили виникнення у 2015 році Електронного кабінету платника податків, у якому ця послуга вже надавалась безкоштовно. З того часу розпочався принципово новий етап розвитку цифрових технологій в оподаткуванні, який характеризується динамічністю змін та постійним виникненням все нових питань, які потребують вирішення.

Динамічність процесів у сфері автоматизації процесу подання електронної звітності викликають інтерес багатьох дослідників та науковців у сфері оподаткування. Зокрема, Владіміров В. досліджував, як підприємцю подати звіт в податкову через електронний кабінет платника податків [1]. Лега О. та Черненко К. [2] розглядали особливості подання податкової звітності шляхом використання спеціалізованих

цифрових сервісів, а Волот І. і Єрмоленко Б. вивчали автоматизацію процедур складання податкових звітів [3]. Окрім того, тема подання звітності з використанням засобів цифровізації є широко поширеною на порталі Державної податкової служби та ряді інших інтернет-джерел [4-6].

Проте, незважаючи на значний ступінь вивчення тематики дослідження, постійне внесення змін у процес подання податкової звітності засобами цифровізації формують поле для проведення подальших досліджень. Відтак, метою дослідження виступає розкриття особливостей подання податкових звітів із використанням цифрових технологій крізь призму вивчення новацій та проблем, якими цей процес супроводжується.

Основою для формування теоретичної частини роботи виступають праці провідних вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків з бухгалтерського обліку у контексті відображення залучення до виконання всіх необхідних процедур по підготовці та подачі податкової звітності засобами цифровізації та інформатизації. Для виконання цілі дослідження під час опрацювання наявних матеріалів використано методи аналізу, синтезу, систематизації та порівняння.

## **ОСНОВНА ЧАСТИНА.**

Цифрові технології з кожним роком набувають все більшого застосування у всіх сферах суспільного життя. Це означає, що в найближчому майбутньому неможливо буде відділити цифрову економіку від нецифрової. Об'єктивно, що сфера оподаткування, яка є одним із основних джерел розвитку економіки країни, повинна піддаватись цифровізації в першу чергу. Для представлення необхідності використання сучасних технологій під час формування та подання податкової звітності розпочнемо із визначення етимології даного поняття.

Ключовим нормативно-правовим актом, яким регулюються практично всі питання сфери оподаткування є Податковий кодекс України (ПКУ) [7]. Проте, незважаючи на те, що з моменту його прийняття пройшло вже більше 10 років, визначення податкової звітності в ньому досі не наведено. Хоча саме словосполучення «податкова звітність» в ньому згадується досить часто. Більше того, у кодексі навіть наведено окрему главу «Податкова звітність» у розділі під назвою «Адміністрування податків, зборів та платежів» [8].

Єдиним документом, у якому на законодавчому рівні визначається сутність податкової звітності виступає наказ Державної податкової служби України № 516, виданий 14 червня 2012 року «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо приймання та комп'ютерної обробки податкової звітності платників податків в органах ДПС України». Відповідно до даного наказу під податковою звітністю розуміються документи, які згідно з ПКУ, подаються платниками податків до податкових органів і на підставі яких відбувається нарахування та сплата податкових платежів (податків, зборів) [9].

При цьому до документів, які підпадають під визначення податкової звітності включають наступні: податкові декларації (податок на прибуток, податок на додану вартість, акцизний податок, декларація платника єдиного податку (ЄП)), розрахунки за податками, податкові повідомлення, розрахункові відомості, звіти (об'єднана звітність з податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), військового збору (ВЗ) та єдиного соціального внеску (ЄСВ)), довідки, реєстри для обліку доходів та витрат та інші документи, на основі яких відбувається визначення бази оподаткування, об'єкта оподаткування, розрахунок податків, зборів та обов'язкових платежів.

У науковій літературі також відсутнє однозначне тлумачення податкової звітності. Зокрема, Букало Н.А. зазначає, що податкова звітність виступає заключною стадією процесу виконання податкових обов'язків перед державою, і передбачає послідовність дій платника по обчисленню податкових зобов'язань та поданні документів до відповідного контролюючого органу [10].

В свою чергу, Карпенко Н.Г. розглядає податкову звітність як сукупність спільних дій платника податків та державної податкової служби по складанню та поданню до контролюючого органу документів у формі, визначеній законодавством. Такі документи містять відомості про результат діяльності суб'єкта господарювання, його майновий стан і виступають фіксаторами нарахованих податків, які в подальшому підлягають сплаті до бюджету відповідного рівня [11].

З іншого боку, Лега О. під податковою звітністю визначає документ, який подається платником податків, до якого включаються податкові декларації по всіх податках, які сплачує суб'єкт та розрахунки до них.

Таким чином, можемо підсумувати, що переважна більшість вчених під податковою звітністю розуміють сукупність документів, які подаються платниками податків до податкових органів у терміни,

визначені законодавством і на підставі яких відбувається нарахування та сплата податків, зборів та обов'язкових платежів.

Загалом, документи, які підпадають під визначення податкової звітності можна умовно поділити на наступні три групи (рис. 1):

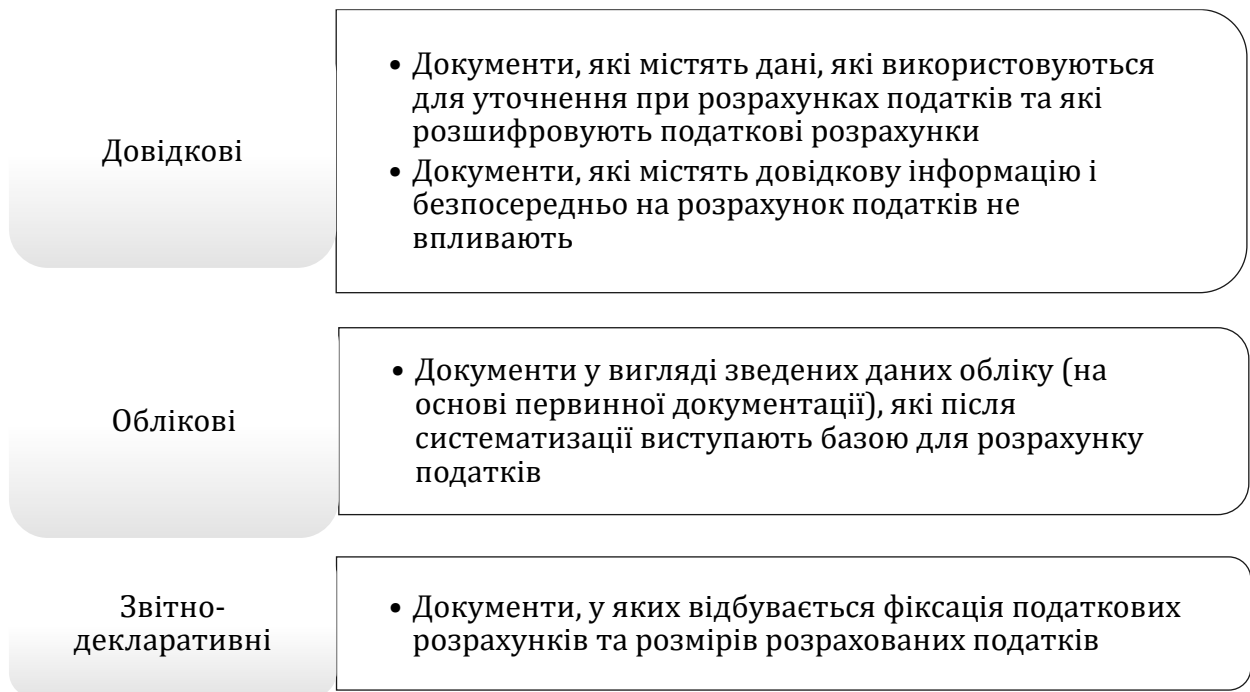


Рис 1. **Склад податкової звітності**  
*[авторська розробка]*

За кожний звітний період (місяць, квартал, півріччя, 9 місяців, рік) платники податків зобов'язані формувати та подавати звітність у розрізі відповідних податків, сплата яких накладається на суб'єкта господарювання відповідно до ПКУ. При цьому кожному податку притаманна своя, специфічна звітність. Виключення становить новація останніх років, коли було об'єднано звітність із ПДФО, ВЗ та ЄСВ, а також ЄП та ЄСВ. Відтак, проведемо узагальнення прикладів довідкової, облікової та звітно-декларативної інформації крізь призму розподілу їх за видами податків (рис. 2).

Що стосується довідкових документів, на них цифровізація впливає лише шляхом спрощення доступу платників податків до актуальної інформації, яка враховує всі новації податкового законодавства. Це значно спрощує життя суб'єктам господарювання, так як вони отримують доступ до даних в режимі реального часу, що відкидає необхідність придбання тон паперових довідників та роз'яснень. Більше того, як показує досвід новації

в податковій сфері вносяться мало не щодня, і лише з використанням цифрових технологій можна оперативно їх відслідковувати.



**Рис. 2. Представлення довідкової, облікової та звітно-декларативної інформації у розрізі основних податків**

*[авторська розробка на основі 7]*

Відомо, що базою для формування податкової звітності виступають дані про господарську діяльність підприємств, установ та організацій, які отримуються шляхом опрацювання первинної документації. В свою чергу, опрацювання даних про господарську діяльність та обробка первинних документів відбувається у межах облікового процесу на підприємстві. З моменту поширення цифрових технологій у практику ведення бухгалтерського обліку відбулись і суттєві перетворення у порядку формування податкової звітності. Розглянемо ці взаємозв'язки більш детально.

Протягом тривалого часу всі бухгалтерські операції опрацьовувались в ручному режимі. Відповідно й систематизація даних для формування податкової звітності відбувалась вручну. Поширення автоматизованих програм бухгалтерського обліку значно спростили цей процес, передавши рутинні операції штучному інтелекту. Так, у сучасних умовах на бухгалтера покладений обов'язок лише вносити дані у програму шляхом опрацювання видаткових накладних, актів виконаних робіт, банківських виписок та інших документів, пов'язаних із діяльністю суб'єкта господарювання. В подальшому, на основі внесених даних відбувається списання наявних матеріальних цінностей на витрати, зокрема через формування виробничих звітів, виконання помісячних регламентованих операцій (нарахування заробітної плати, амортизації, визначення прибутків, розрахунок собівартості, тощо). Виконання всіх цих дій у одній площині дозволяє практично повністю підготувати податкову звітність у автоматичному режимі. Для цілей використання бухгалтерських програм під час підготовки облікових документів, як складової податкової звітності, на вітчизняному ринку пропонується широкий спектр програмних продуктів. Розглянемо основні з них, визначивши ключові переваги та недоліки бухгалтерських програм (табл. 1).

Таблиця 1

**Переваги та недоліки ключових автоматизованих програм для ведення бухгалтерського обліку, які поширені на вітчизняному ринку**

Програмний продукт	Переваги	Недоліки
Парус	Одна з перших програм на вітчизняному ринку, тому використовується багатьма компаніями, зокрема бюджетними. Простий і зрозумілий інтерфейс, легка в обслуговування.	Недостатньо оперативно оновлюється і часто не встигає за оновленнями законодавства. У таких умовах бухгалтери змушені використовувати ручні операції або вести облік поза межами системи.

Продовження табл. 1

Програмний продукт	Переваги	Недоліки
Програмні продукти BAS (від компанії 1С)	Є одним із найпопулярніших серед бухгалтерських програм на українському ринку. Серед переваг низька ціна базового програмного продукту та простота підтримки, а також наявність великої кількості бухгалтерів та програмістів з досвідом роботи з цим продуктом. Розширені можливості формування регламентованої звітності.	Необхідність витрат коштів на підключення додаткових користувачів у програму, залучення зовнішніх спеціалістів для оновлення програми, неможливість вивантажити деякі регламентовані звіти для подальшого завантаження їх у зовнішні програми для відправки до контролюючих органів.
Моя справа	Наявна власна база нормативних актів, бланків і форм, щотижнева розсилка новинних дайджестів підприємствам, можливість отримання он-лайн консультації у фахівців. Є пробний безкоштовний період використання.	Універсальність програми, яка не враховує специфічні потреби окремих користувачів.
Інфо-бухгалтер	Найширший функціонал, простота освоєння, можливість ведення всіх видів бухгалтерського обліку підприємства.	Висока вартість річного оновлення.
Турбо-бухгалтер	Весь обліковий процес ведеться в єдиній інформаційній базі, гнучкий і швидкий процес роботи із податковою звітністю. Немає збоїв у роботі навіть при значному завантаженні.	Програма є складною в освоєнні, а тому не підходить новачкам.
Best	Поділ програми на прикладні функціональні блоки: фінанси, логістика, виробництво, персонал. Можливість спільного доступу декількох працівників до одного блоку.	Затримки із виходом оновлення (що для потреб формування податкової звітності є вкрай негативним), а також відсутність можливості програмного внесення змін у стандартний функціонал.
Галактика	Універсальність програми, легкий для освоєння інтерфейс.	Збої в режимі роботи у разі обробки великих об'ємів даних. Затримки в оновленні програми.

[авторська розробка]

Наведений перелік програмного забезпечення для автоматизації обліку не є вичерпним і може бути значно розширений шляхом

включення програм, які хоча й використовуються в Україні, проте значної популярності так і не набули. Зокрема, до таких програм відносяться X-DOOR, GrossBee XXI, MASTER: Бухгалтерія, OpenERP та інші. Вибір з-поміж наявних продуктів відбувається з урахуванням індивідуальних потреб суб'єкта господарювання та його фінансових можливостей. Можливість заповнення регламентованих звітів реалізована практично у кожній із них. Після формування податкової звітності настає етап її подання. При цьому платник податку може це зробити одним із трьох способів: особисто у контролюючому органі, надіславши звіт поштою або подавши звіт у електронному режимі. І якщо десятиліття назад переважав перший спосіб, у теперішній час практично всі платники роблять це в електронній формі. Ключовим рушієм у цьому процесі власне й виступила цифровізація.

При цьому існують спеціалізовані сервіси для подання звітності, які адаптуються під бухгалтерську програму, для подальшого надсилання звіту в автоматичному режимі, або ж працюють автономно, без прив'язки до облікового програмного забезпечення. Відтак, розглянемо ключові сервіси для подання податкових звітів в Україні шляхом аналізу їх переваг та недоліків (табл. 2).

Таблиця 2

**Переваги та недоліки програмного забезпечення  
для подання податкової звітності**

Програмне забезпечення	Переваги	Недоліки
Єдине вікно подання електронної звітності	Надає можливість формувати та підписувати звітність, реєструвати податкові накладні (ПН) безкоштовно.	Незручний інтерфейс, значні затримки з оновленням, не налаштована підтримки програмного забезпечення, відсутність можливості отримувати податкові накладні, зареєстровані контрагентами, складність налаштування.
Сота	Зручний та легкий у використанні інтерфейс, автоматичне створення нових контрагентів під час зтягування податкових накладних, можливість перенесення даних з інших програм, автоматичне заповнення картки підприємства.	Відсутність мережевої версії програми, неповний архів бланків звітності, не працює механізм заповнення всіх реквізитів контрагента під час імпорту ПН, немає механізму обміну ПН, адаптованість лише під операційну систему (ОС) Windows.

## Продовження табл. 2

Програмне забезпечення	Переваги	Недоліки
Тахер	Зручний сервіс для ведення великої кількості фізичних осіб-підприємців (ФОП), висока швидкість роботи, є нагадування про сплату податків.	Сервер підходить лише ФОП, які не використовують найману працю, мінімальна кількість довідників, немає можливості подати звіти в управління статистики.
M.E.Doc IS	Повноцінно реалізована функція забезпечення документообігу, реєстрація та обмін ПН, можливість працювати з безліччю профілів різних компаній, є мережева версія. Всі поля у податкових звітах розраховуються автоматично, так як і реквізити підприємства у титульній частині звіту.	Значна завантаженість програмного забезпечення через велику кількість користувачів, необхідність працювати лише в ОС Windows. При цьому ОС також потрібно систематично оновлювати, інакше оновлення самого програмного забезпечення автоматично відбудеться не буде. Необхідність придбання ліцензії.
Арт-Звіт	Передбачено роботу з філіями, складання консолідованої звітності, створення профілів безлічі компаній, а також одночасна робота з декількома підприємствами. Можна працювати одночасно з декількома звітами.	Містить обмежений перелік звітів, незручний інтерфейс, відсутня мережевий варіант програмного забезпечення, а також погано налагоджений ланцюг відстеження поданих звітів.
Портал дія	Загальнодоступність додатку для платника та відсутність плати за використання. Простота заповнення звітів, можливість оперативно відстежити стан обробки податкової звітності.	Можливість подання звітів лише ФОП 1-3 групи, які не мають найманих працівників та не є платниками ПДВ та не перебувають у процесі припинення діяльності. Через новизну сервісу постійні збої в роботі.
Приват24	Безкоштовне програмне забезпечення, за допомогою якого можна відправити звіти до контролюючих органів. Реквізити, встановлення звітних періодів та розрахунок полів відбуваються автоматично. Реалізована функція імпорту звітів з інших програм, є служба підтримки.	Призначене лише для клієнтів Приватбанку. Відсутність всіх необхідних форм звітів, затримки з їх оновленням.

Продовження табл. 2

Програмне забезпечення	Переваги	Недоліки
FredoЗвіт	Дозволяє подавати до контролюючих органів податкову звітність, а також реєструвати ПН. Перевіряє правильність та коректність заповнення документів.	Добре налагоджена синхронізація лише з програмою для ведення автоматизованого обліку BAS бухгалтерія. Затримки з оновленням, нестандартний інтерфейс. Відсутній реєстр виданих та отриманих ПН.
ReporTax	Телеграм-бот для сплати податків та подання звітності, доступний у будь-якому смартфоні. Призначений для ФОП. Нагадує про борги, дозволяє вести облік доходів та витрат безпосередньо в Telegram.	Вузький функціонал через роботу в месенджері Telegram, можливість використання лише ФОП, не платниками ПДВ, і без найманих працівників.
iFin	Дозволяє подавати платнику весь перелік обов'язкової звітності, реєструвати ПН, проводити камеральну перевірку звітів.	Складність інтеграції з бухгалтерською програмою з якої вивантажуються звіти (особливо це критично для звітів по заробітній платі).

[авторська розробка на основі 1;2;13;14;15]

Окрім вищеперерахованого програмного забезпечення, під час розгляду особливостей подання податкової звітності в умовах цифровізації, на окрему увагу заслуговує такий сервіс як Електронний кабінет платника податків. Це пов'язано із тим, що саме його створення у 2015 році стало відправною точкою тотального переходу платників податків (особливо ФОП) на подання звітності он-лайн.

Серед його переваг виділяють можливість оперативно подавати практично всі форми звітів та проводити листування з податковим органом з приводу будь-яких питань, що стосуються діяльності платника податків. Квитанції про подання звіту чи його відхилення приходять на поштову скриньку, вбудовану у програмне забезпечення. Через електронний кабінет можна відстежити всі прийняті звіти з моменту реєстрації платника податків. Окрім того, сервіс дозволяє оперативно відстежувати штрафні санкції, які накладаються податковими органами за порушення податкового законодавства, у тому числі в частині подання звітності. Це дозволяє уникнути накопичення заборгованості та проводити її своєчасне погашення.

Поруч із цим, у кабінеті платника податків реалізовано також податковий календар, доступ до інформації про облікові дані платника податків, пошук інформації в реєстрах податкової, подання заяв та запитів, тощо [16].

Щодо недоліків даного сервісу виділяють систематичні збої в роботі, затримки із оновленням форм звітності, відсутність автоматичного перенесення підсумків із додатків у головну частину звіту. Досить часто користувачі скаржаться на масштабні збої з поданням звітів саме після внесення оновлень у типових формах. А з урахуванням того, що зміни у податкову звітність вносяться постійно це негативно впливає на процес роботи у даному сервісі. З іншого боку, негативним фактором є неможливість скопіювати звіт у разі його відхилення разом з усіма додатками. Це актуально для об'єднаної звітності з ПДФО, ВЗ та ЄСВ, коли під час копіювання звіту всі три додатки по кожному податку заповнюються інформацією з одного з місяців. При цьому «еталонний» місяць обирається випадково. Таким чином, після копіювання у два із трьох додатків потрібно вносити всю числову інформацію заново, а це при наявності значної кількості найманих працівників вимагає великих витрат часу. Вартість програмного забезпечення для подання звітів у податкову коливається від 0 і до декількох тисяч. Все залежить від специфіки діяльності суб'єкта господарювання та кількості звітів, які він повинен подавати за підсумками кожного звітного періоду. Для ФОП, як правило, достатньо функціоналу безкоштовних програм, а для юридичних осіб витрати на додаткове програмне забезпечення зазвичай є не суттєвими у розрізі їх грошового обороту. Саме тому, податкова звітність у паперовому вигляді крок за кроком залишається у минулому. Це підтверджується й дослідженням самої податкової служби.

Зокрема, як повідомляє Головне управління Державної податкової служби в Івано-Франківській області, за час дії карантинних обмежень, пов'язаних із поширенням коронавірусної інфекції, кількість поданих в електронному вигляді звітів зросла до 87% (загальне зростання склало 20%) [17]. Окрім того, заступник начальника Головного управління Державної податкової служби України у Львівській області Лазорко Ігор, під час свого інтерв'ю зазначав, що кількість відвідувачів Центрів обслуговування платників податків зменшується. У той же час, частка поданої податкової звітності в електронному вигляді щоразу зростає. Так, за п'ять місяців 2021 року частка декларацій, поданих в

електронному вигляді платниками-юридичними особами у Львівській області складає 96,5% (6 місце по Україні), а ФОП – 92% (1 місце) в загальній кількості поданих податкових декларацій [18].

Для подання звітності в електронній формі платнику податків в обов'язковому порядку необхідно отримати електронний сертифікат (електронний цифровий підпис) із будь-якого акредитованого в Україні центру сертифікації ключів (АЦСК). Всього в Україні їх налічується 24. Електронний сертифікат – це електронні дані, які покликані забезпечити цілісність документів та ідентифікувати особу. При цьому він може зберігатись у вигляді MobileID, підпису на ID-картці, на токени або іншому захищеному носії інформації. Документи, засвідчені цифровим підписом мають однакову юридичну силу із підписаними паперовими документами.

Безкоштовно електронний цифровий підпис (ЕЦП) можна отримати через Інформаційно-довідковий департамент ДПС або Міністерства внутрішніх справ, а також у Приватбанку. Останніми роками мобільні оператори почали надавати послугу заміни SIM-картки на картку із вбудованим цифровим підписом. У всіх інших АЦСК видача ЕЦП відбувається на платній основі. В режимі реального часу отримати ЕЦП можна лише за допомогою сервісу Приватбанку. Видається сертифікат терміном на 2 роки.

До 2022 року в Україні не було встановлено порядок використання ЕЦП та сертифікатів встановленого формату. Проте, згідно із Постановою Кабінету міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо забезпечення можливості використання удосконалених електронних підписів і печаток, які базуються на кваліфікованих сертифікатах відкритих ключів» №193 від 3 березня 2020 року, напочатку цього року всі платники, які використовували сертифікати, повинні перейти на токени [19]. Більше того, з 5 березня 2022 року, будь-який звіт чи інший документ підписаний ЕЦП без переходу на токен буде відхилений податковою службою.

Принциповою відмінністю між ЕЦП та вдосконаленим ЕЦП є місце зберігання особистого ключа. Якщо в першому випадку це може бути будь-який носій, то в другому лише засіб кваліфікованого електронного підпису чи печатки (токен). Це потрібно для захисту кваліфікованого електронного підпису від несанкціонованого доступу з боку третіх осіб. Всі ЕЦП не збережені на захищених носіях автоматично перестають діяти [20].

Проте, наприкінці лютого урядом було відтерміновано перехід на токени до 31 березня 2022 року.

### **ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Підсумовуючи вищенаведене, можна впевнено стверджувати, що цифрові технології зараз є невід’ємним елементом процесу формування та подання податкової звітності. Кожен платник податку усвідомлює, що цифрові технології це джерело економії часу, оперативної роботи, а також повноцінного врахування всіх новацій податкової сфери. При цьому, найбільше цифровізація впливає на облікову та звітно-декларативну податкову звітність. Це пов’язано із збільшенням ступеня використання автоматизованих бухгалтерських програм та ПЗ для подачі податкової звітності в електронній формі. Зокрема, заповнення податкової звітності з використанням досягнень цифровізації дозволяє підвищити точність визначення податкових зобов’язань за меншу кількість часу. При цьому, бухгалтерська програма зводить практично нанівець ймовірність допущення механічних помилок та упущень, що також є великим плюсом для платника податку, адже відкидає потребу подавати уточнюючі звіти.

Особливо яскраво роль цифрових технологій у оподаткуванні, зокрема й при поданні звітності, відобразилась на фоні карантинних обмежень, пов’язаних із поширенням корона вірусної інфекції, коли платники не мали змоги безпосередньо звернутись до територіального відділення ДПС. Це стало додатковим поштовхом до зростання рівня використання електронних сервісів при організації відносин між платниками та податковою. Відтак, закономірно, що кількість платників, які подають податкову звітність в електронній формі продовжує зростати. Зараз ми стоїмо на порозі ще одної новації, яка передбачає заміну наявних ЕЦП на вдосконалені, які зберігаються на захищених носіях інформації (токенах). Такі дії, пов’язані із поширенням кіберзлочинів та покликані захистити вітчизняних платників податків від несанкціонованого доступу третіх осіб. На момент дослідження тотальна заміна ЕЦП була відтермінована. Чи буде реалізовано новацію на практиці залишається питанням відкритим, адже платники податків ще не повною мірою оговтались від обов’язкового ведення операцій через реєстратори розрахункових операцій, як на порозі ще одне нововведення.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

- [1] Владіміров В. (2021). Як підприємцю подати звіт в податкову онлайн через кабінет платника податків. *Кагарлик.city*. Вилучено з <https://kagarlyk.city/articles/138706/yak-pidpriyemtsyu-podatki-zvit-v-podatkovu-onlajn-cherez-kabinet-platnika-podatkiv>.
- [2] Лега О. & Черненко К. (2020). Звітність у системі податкових розрахунків. *Причорноморські економічні студії*, (59-2), 154-158.
- [3] Волот І. & Єрмоленко Б. (2019). Імплементція інновацій обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сучасного бізнесу. *Тези доповідей II Міжнародної науково-практичної Інтернет конференції* (с. 194-195). 18 квітня, 2019, Харків, Україна: ХДУХТ.
- [4] Електронна звітність. *Державна податкова служба України*. (2021). Вилучено з <https://tax.gov.ua/elektronna-zvitnist/>.
- [5] Як здати звіт в податкову в електронному вигляді в Україні. (2021). *Актив Софт*. Вилучено з <https://aktiv.ua/ua/materials/articles/kak-sdat-otchet-v-nalogovuyu>.
- [6] Податкова звітність ФОП онлайн. (2021). *ERPFoss*. Вилучено з <https://erp.foss.ua/podatкова-zvitnist-fop-onlajn-za-doromogoyu-programi/>.
- [7] Податковий кодекс України. №2755-УІ. (2010). Вилучено з <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
- [8] Йолтуховська О.Ю. (2018). Змістовний аспект поняття «податкова звітність». *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Удосконалення обліку, контролю, аудиту, аналізу та оподаткування в сучасних умовах інтеграційних процесів у світовій економіці»* (с. 309-311). 18-19 квітня, 2018, Ужгород, Україна: ДВН «Ужгородський національний університет».
- [9] *Про затвердження Методичних рекомендацій щодо приймання та комп'ютерної обробки податкової звітності платників податків в органах ДПС України* (Наказ Державної податкової служби України). №516. (2012). Вилучено з <http://profiwins.com.ua/uk/letters-andorders/gna/3161-516.html>.
- [10] Букало Н.А. (2016). Складання та подання податкової звітності підприємств з податку на прибуток. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*, (4-46), 192-195.
- [11] Карпенко Н.Г. (2016). Основні вимоги формування податкової звітності бюджетними установами. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*, (1-2), 55-57.
- [12] Лега О.В. (2013). Податкова звітність: еволюція визначення. *Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка»*, (3-41), 300-303.
- [13] *Подання звітності в Е-вигляді: запитання-відповіді*. (2021). Вилучено з <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100028693-podannya-zvitnosti-v-e-viglyadi-zapitannya-vidpovidi>.
- [14] Он-лайн податкова звітність. (2020). Вилучено з <https://sme.gov.ua/onlajn-podatкова-zvitnist/>.
- [15] *Як подати звіт в податкову в електронному вигляді в 2021 році в Україні*. (2021). Вилучено з <https://aktiv.ua/ua/materials/articles/kak-sdat-otchet-v-nalogovuyu>.
- [16] *Про переваги «електронного кабінету» та звітності онлайн*. (2021). Вилучено з <https://shostka-rada.gov.ua/pro-perevagy-elektronnogo-kabinetu-ta-zvitnosti-onlajn/>.
- [17] *За час дії карантину кількість поданих податкових звітів в електронному вигляді зросла до 87%*. (2020). Вилучено з <https://if.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/417796.html>.
- [18] *Як проходить цифровізація в податкових органах, про електронні сервіси та єдиний рахунок під час інтерв'ю із заступником начальника ГУ ДПС у Львівській області Ігорем Лазорко*. (2021). Вилучено з <https://lv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/475969.html>.
- [19] *Про реалізацію експериментального проекту щодо забезпечення можливості використання удосконалених електронних підписів і печаток, які базуються на кваліфікованих сертифікатах відкритих ключів* (Постанова Кабінету міністрів України). №193. (2020). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-2020-п#Text>.
- [20] Русанова Г. (2022). Увага! З 5 березня для е-підпису треба використовувати тільки токени. *Дебет-Кредит*. Вилучено з <https://news.dtki.ua/accounting/automation/75007>.

# ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ ТА ОБЛІКУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ТА ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЮ ВИПЛАТ В УМОВАХ КАРАНТИНУ

**КУДЛАЄВА Наталія Вікторівна** 

канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту  
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

**СКРИПНИК Світлана Валентинівна** 

д-р екон. наук, доцент, професор кафедри обліку і оподаткування  
Херсонський державний аграрно-економічний університет

УКРАЇНА

**Анотація:** *Заробітна плата виступає ключовим джерелом доходів громадян, основою їх фінансової стабільності та забезпечення необхідного рівня благополуччя. Відтак, закономірно, що будь-які процеси, які впливають на оплату праці, особливо в частині її зменшення, формують потребу негайного прийняття заходів по відновленню усталених балансів. Карантин, запроваджений по всьому світу через поширення коронавірусної інфекції COVID-19 став значним ударом по економіці не лише України, а й усіх країн світу. Відтак, на законодавчому рівні започаткувався процес внесення змін у порядок оплати працівників для формування стабільного джерела фінансування їхніх життєвих потреб, а також підтримки роботодавців для захисту їх від закриття діяльності. З метою встановлення особливостей нарахування та обліку заробітної плати та пов'язаних з нею виплат в умовах карантину нами встановлено сутність та складові заробітної плати. Визначено, що на час карантину із структури заробітної плати виключаються додаткові та заохочувальні виплати. Досліджено варіанти оплати праці працівникам у разі прийняття рішення роботодавцями про продовження діяльності в умовах карантину, а саме: введення простою із оплатою 2/3 тарифної ставки працівника, переведення працівників у відпустку без збереження заробітної плати, на неповний робочий час або на віддалену (надомну) роботу. Встановлено особливості нарахування та обліку заробітної плати в кожному із описаних варіантів. Проаналізовано вплив карантинних обмежень на рівень безробіття, середню та мінімальну заробітну плату, а також середню заробітну плату в розрізі галузей економіки.*

## ВСТУП.

Початок 2020 року ознаменувався стрімкими темпами поширення епідемії коронавірусної інфекції COVID-19, яка за лічені тижні переросла у світову пандемію. Ці процеси мали негативний вплив на світову та вітчизняну економічну систему. Проте, найбільшого удару зазнали саме ринки праці. У таких умовах для усіх суб'єктів цього ринку постала необхідність виробити нові механізми поведінки, які б максимально відповідали потребам та сприяли захисту інтересів і держави, і роботодавців, і, насамперед, працівників. Відтак, було змінено порядок нарахування та оплати праці, розрахунок платежів, пов'язаних із заробітною платнею, врегульовано порядок надання відпустки за власний рахунок, процедуру звільнення працівників у період карантину. У принципово нових умовах діяльності суб'єктів, відбулося поширення й нових форм найму. Значної популярності набуває дистанційна робота.

Перетворення звичного механізму взаємодії між працівниками, роботодавцями та державою у період карантину закономірно вплинула на зміни у звичному порядку обліку заробітної плати. Загалом, вважається, що облік оплати праці є одним із найважливіших та складних. Цей облік займає одне із центральних місць у всій обліковій системі підприємства, оскільки вимагає обробки значної кількості точних та громіздких даних з приводу чисельності робітників, їх зміни, витрат робочого часу, наявних спеціалізованих категорій співробітників, тощо. Запровадження карантину поставило на порядок денний розробки особливостей нарахування та обліку неповного робочого часу, безстрокової відпустки без збереження заробітної плати, оплати дистанційної роботи, вимушених простоїв, тощо.

Поруч із цим, можливості суб'єктів господарювання, окрім тих, які задіяні у роботі критичних об'єктів інфраструктури, щодо оплати праці також зазнали значного впливу з боку карантинних обмежень. Так, частина із роботодавців були вимушені обмежити або призупинити свою діяльність, що вплинуло і на питання оплати праці. А з урахування того факту, що заробітна платня є ключовим джерелом доходів для переважної більшості населення країни, гостро постала необхідність послабити саме податковий тиск на роботодавців для забезпечення умов їх виживання у критичних умовах. Враховуючи той факт, що карантинні обмеження є складовою діяльності всіх економічних суб'єктів вже протягом двох років, а також те, що система нарахування та обліку

заробітної плати разом із пов'язаними з нею виплатами зазнала значних трансформацій за цей період, можемо впевнено задекларувати актуальність даного наукового дослідження.

Питання оплати праці та розрахунків пов'язаних із нею виплат є фокусом дослідження багатьох науковців протягом всього періоду існування цієї категорії. Це пов'язано як і зі складністю її розрахунку, так і з постійними змінами, якими супроводжується процес її нарахування. Більше того, саме в питаннях нарахування та оплати праці пов'язано найбільше протиріч та суперечностей на законодавчому рівні. Через систематичне внесення новацій до порядку оплати праці, виникнення нових категорій та форм найму, питання нарахування та оплата праці ніколи не втрачають своєї актуальності, особливо у наукових колах. Зокрема, Головачко В.М. & Олексів В.П. досліджували порядок нарахування, оподаткування та виплати заробітної плати в період карантину[1]. Чернецька О.В. вивчала вплив карантинних заходів на облікове забезпечення діяльності суб'єктів підприємництва [2], а Шот А.П. & Мосолова Ю.О. розглядали український ринок праці в умовах COVID-19 та облікові аспекти оплати праці [3]. Онищенко В. & Прокопчук І. провели дослідження щодо особливостей нарахування заробітної плати у 2022 році [4]. Окрім того, питанням особливостей виплати зарплати в умовах карантину присвячувала своє дослідження Купчик Т. [5]. Порядок виведення працівників на роботу під час карантину висвітлював Носіков О. [6]. Проте, незважаючи на значний ступінь вивчення тематики дослідження, той факт, що карантин і досі триває, формує поле для подальших розвідок. Відтак, метою дослідження виступає вивчення особливостей нарахування та обліку заробітної плати, в умовах карантину, а також визначення ефективності антикризових заходів держави для підтримки бізнесу в карантинних умовах крізь призму дослідження рівня безробіття та середньої заробітної плати в країні.

В основі написання роботи лежать праці провідних вітчизняних науковців, аналітиків та практиків з бухгалтерського обліку у контексті розкриття особливостей розрахунку заробітної платні та похідних виплат (лікарняних, відпускних, декретних, преміальних) під час карантину, а також відображення результатів розрахунку в обліку. Для виконання цілі дослідження під час опрацювання наявних матеріалів використано методи аналізу, синтезу, систематизації, порівняння та графічний метод.

## ОСНОВНА ЧАСТИНА.

Запровадження карантинних обмежень, пов'язаних із поширенням коронавірусної інфекції охопило практично весь цивілізований світ і здається не існує сфери, на яку б він не вплинув. Поруч із сферою охорони здоров'я, нищівний удар від COVID-19 був завданий і економіці, так як вона не могла нормально функціонувати в умовах тотальних обмежень.

У цій ситуації було три варіанти розвитку подій:

1) повне припинення діяльності через неможливість здійснювати роботу (пов'язане із повною відсутністю попиту на результат діяльності, неможливість працівникам дістатись до місця роботи через зупинку громадського транспорту та запровадження обмеження на пересування громадян, тощо);

2) наявність попиту та умов для забезпечення робочого процесу, проте не можливість це зробити через необхідність скорочувати власна витрати;

3) звичайна діяльність суб'єктів господарювання, на яку карантинні обмеження практично ніяким чином не вплинули.

Якщо діяльність підприємства підпадала під перші два варіанти це неухильно впливало на оплату праці працівників, а отже на рівень їх благополуччя.

В офіційному роз'ясненні Державної служби України з питань праці, описано порядок дій підприємств у разі прийняття рішення про припинення діяльності, а також на випадок продовження робочого процесу. Зокрема, якщо підприємство приймає рішення про зупинку діяльності на час карантину можливі наступні варіанти дій: надання працівникам відпустки без збереження заробітної плати, надання основних та додаткових відпусток, введення простою.

Для всебічного розуміння впливу карантинних обмежень на оплату праці пропонуємо розпочати із встановлення самої сутності заробітної плати та її складових. Відповідно до Закону України (ЗУ) «Про оплату праці» під заробітною платою розуміється «винагорода, виражена, як правило, у грошовому еквіваленті, яку роботодавець (підприємство) сплачує працівнику за виконану роботу» [7].

Глухова С.В. та Зотова А.А. дещо уточнюють запропоноване визначення, додаючи, що заробітна платня являє собою «сукупність винагород у грошовому чи натуральному вираженні, які отримані

працівником за фактично виконану роботу, а також за проміжки, які входять до складу робочого часу»[8]. Як бачимо дане визначення є дещо ширшим, так як враховую виплати у натуральній формі, а також розширює часові межі оплати. Проте, не кожна виплата від роботодавця працівнику підпадає під визначення заробітної платні. Елементи, які формують сутність даної категорії відобразимо на рис. 1.

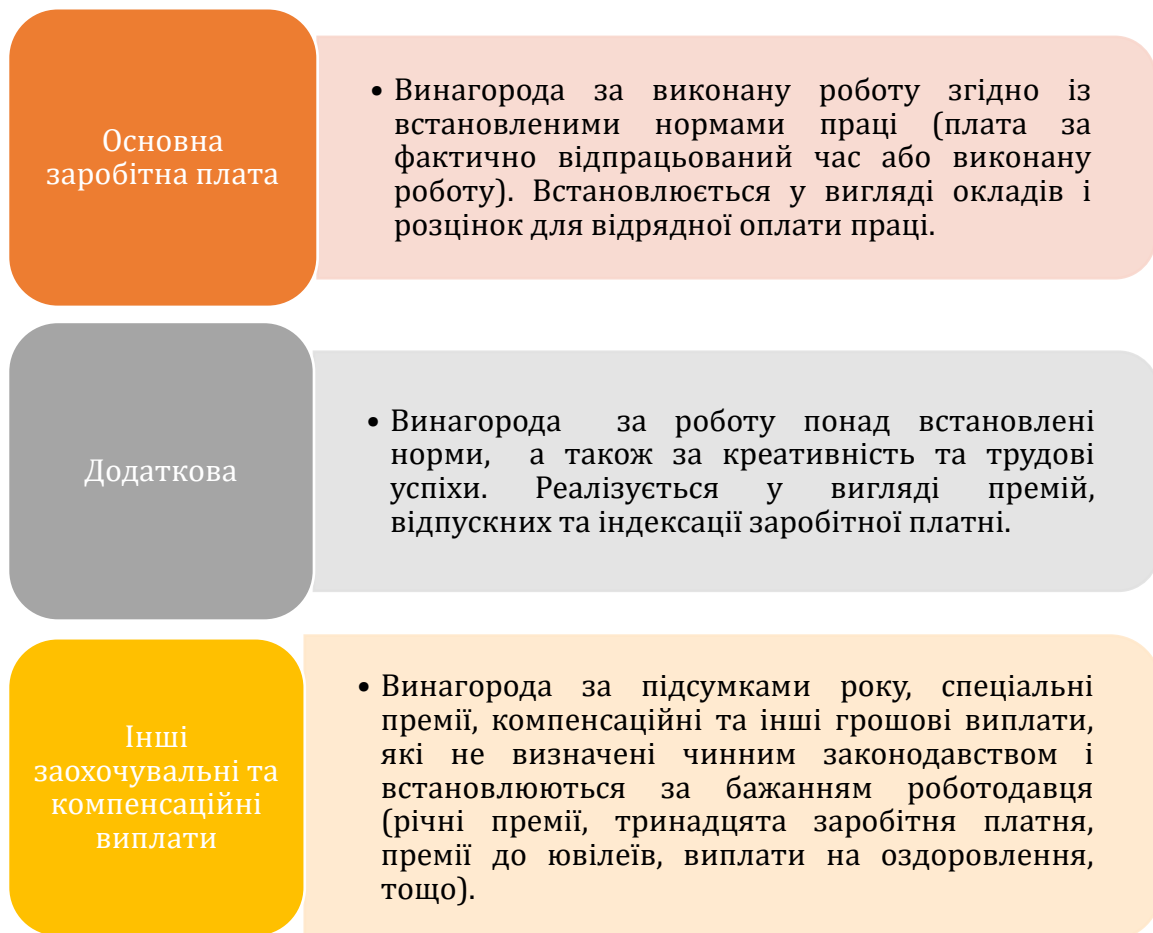


Рис. 1. Складові елементи заробітної плати

*[авторська розробка на основі 7]*

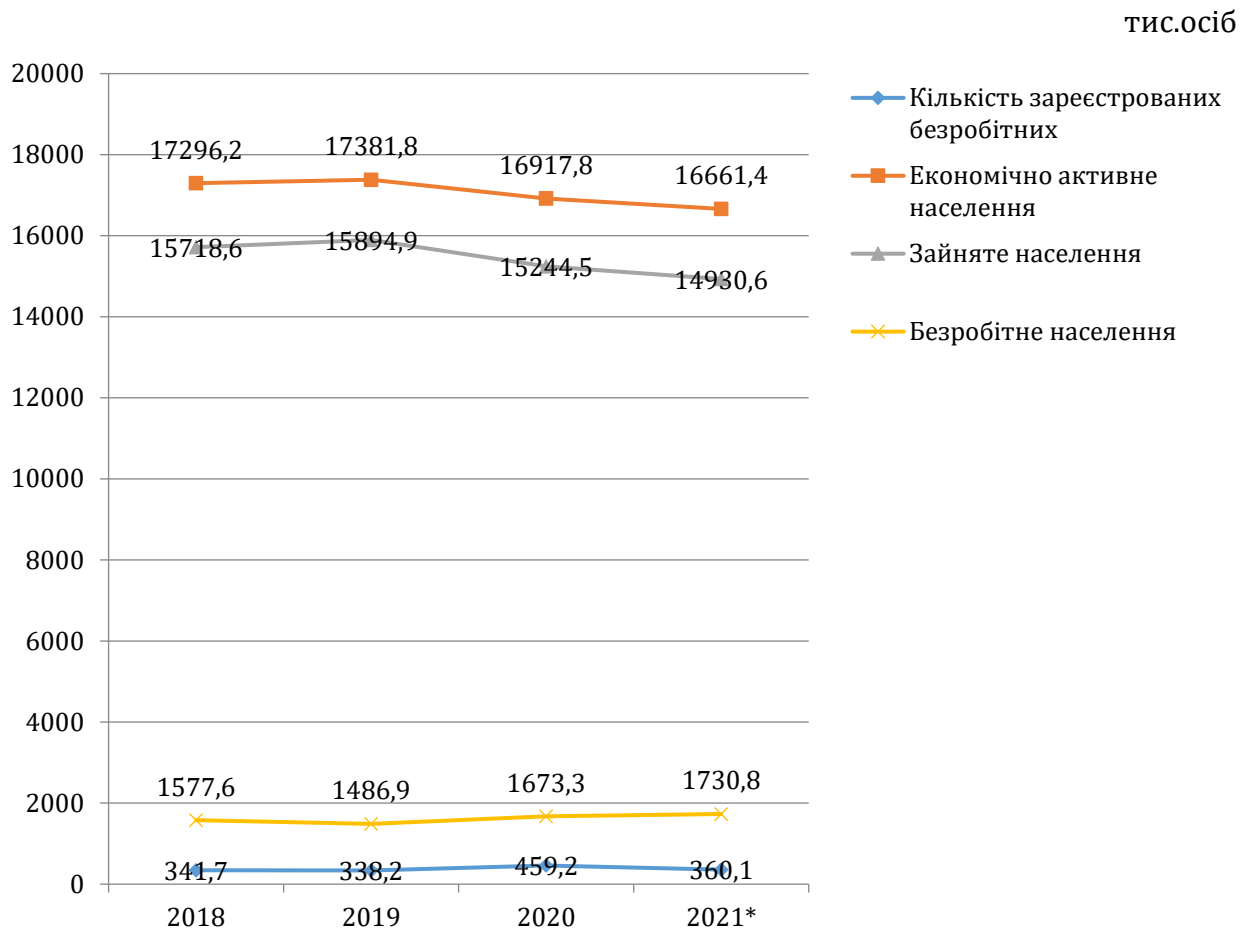
Найбільшою мірою карантинні обмеження торкнулись додаткових та інших заохочувальних та компенсаційних виплат, адже в умовах коли підприємства та інші суб'єкти економіки повністю припиняли або обмежували свою діяльність поставали питання виплати основної заробітної плати як такої, не враховуючи додаткові виплати. У цій ситуації уряд вирішив допомогти працівникам, які не мають змоги дістатися до свого робочого місця. Такі зміни передбачені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих

на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) [9]. Даним законом було проведено внесення зміни до Кодексу законів про працю (КЗпП), де було прирівняно карантин до простою не з вини робітника, а отже законодавчо закріплено вимогу для роботодавців виплатити працівникам не нижче 2/3 їх тарифної ставки. Проте вплив від прийняття даного закону оцінюється досить двояко. З одного боку, безперечний позитивний вплив для працівників, які хоча б частково будуть забезпечені грошовими виплатами, а з іншого боку не підйомний тягар для роботодавців, які й так опинились у складних умовах. На вирішення цієї проблеми державою було надано роботодавцям право звернутися за допомогою по частковому безробіттю його працівників на період дії карантинних обмежень, але не залежно від можливості реалізації цього права, обов'язок по виплаті 2/3 окладу залишається. При цьому допомога від держави надається у розмірі не більше мінімальної заробітної плати і лише працівникам, які не мають оформлених пенсійних виплат. Працюючим пенсіонерам роботодавець зобов'язаний провести виплату виключно за рахунок власних коштів. Окрім того, додатковою умовою для отримання виплат є звернення по них не пізніше 30 календарних днів з дня, коли виробництво було зупинено.

В той же час, навіть коли 2/3 окладу не досягають розміру законодавчо визначеної мінімальної заробітної плати, обов'язок по сплаті мінімального розміру єдиного соціального внеску (ЄСВ) залишається [10]. Більше того, суми сплаченого ЄСВ роботодавцю не повертаються.

Для працівників держустанов вищесказане означає, що у випадку неможливості дістатися до робочого місця, вони в обов'язковому порядку отримуватимуть 2/3 тарифної ставки, проте без доплат та премій [11]. Таким чином, в умовах карантину у більшості випадків працівники повністю позбавляються 2 та 3 складової заробітної плати і отримують лише основу її частину, та й ту не в повному обсязі.

Така ситуація неухильно впливає на стан ринку праці та процеси, які у ньому відбуваються. Зокрема, неможливість частини роботодавців забезпечити виплати своїм працівникам змушує їх звільняти найманих працівників. Відтак, відстежимо динаміку зміни кількості безробітних в Україні за 2018-2021 роки (рис. 2).



\*вказано середнє значення за 9 місяців 2021 року

**Рис. 2. Динаміка показників зайнятості населення за 2018-2021 роки**  
[авторська розробка на основі 12]

Таким чином, із рис. 2 отримуємо інформацію, про те, що протягом 2018-2021 років в Україні відстежувалась тенденція до зниження кількості економічно активного та зайнятого населення, що в свою чергу супроводжувалось зростанням кількості безробітних. При цьому, найбільше безробітних було зареєстровано у 2020 році – 459,2 тис.осіб.

Проте, згідно даних Міністерства фінансів України у відсотковому вираженні найвищий рівень безробіття спостерігається у 2021 році – 10,4%, а найменший, на окресленому часовому проміжку, – у 2019 році (8,6%). У 2017 та 2020 роках рівень безробіття складав 9,9 % [12]. Отже, можемо сформулювати висновки, що під впливом карантинних обмежень почалась активна фаза звільнення працівників, яка продовжувалась включно до 2021 року. Окрім того, на зростання рівня безробіття також вплинуло зниження обсягів економічно активного населення, спричиненого зростанням смертності громадян через коронавірусну

інфекцію.

На виконання вимог Постанови Кабінету Міністрів України (КМУ) № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11 березня 2020 р. [13] та Постанови КМУ № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 20 травня 2020 року [14] було внесено зміни до облікового забезпечення діяльності суб'єктів бізнесу. Основними напрямками прийняття змін були: кадровий облік, облік робочого часу та порядок заповнення та подання звітності щодо виплат, які пов'язані із оплатою праці. Ключові напрямки внесення змін викладено у ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 540, який набув чинності 17 березня 2020 року [15].

Найбільш економічно вигідним для самого роботодавця, звичайно ж, є вибір такого варіанту роботи в умовах карантину, як надання відпустки за власний рахунок. Її надання відбувається виключно на підставі заяви працівника, написаної ним за власним бажанням. Трудовим законодавством не передбачено можливість примусу працівників до переведення на відпустку без збереження заробітної плати. Окрім того, у відпустки може бути відправлена лише частина працівників підприємства. Переведення усіх працівників у відпустки є порушенням трудового законодавства і тягне за собою адміністративну, а деколи і кримінальну відповідальність [3, с. 183].

Діючим законодавством про відпустки було передбачено можливість надання працівнику відпустку без збереження заробітної плати терміном до 14 календарних днів на рік. Проте, прикінцевими положеннями ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» було внесено зміни до ЗУ «Про відпустки», які передбачали те, що відпустка без збереження заробітної плати на період карантину не включається у загальний 14-ти денний термін і обліковується окремо. При цьому в Табелі робочого часу проставляється відмітка, що працівник перебуває у відпустці без збереження. У випадку перебування у такій відпустці повний місяць ніякі доходи працівнику не нараховуються, а отже й немає необхідності сплачувати за них податки.

Якщо ж працівник перебував у відпустці без збереження не повний робочий місяць, а лише, наприклад, половину, то вимоги оплати ЄСВ на рівні мінімального соціального внеску зберігається, не залежно від розміру доходу, який працівник отримав. Отже в обліку, такому працівнику проводиться донарахування суми ЄСВ і з подальшим відображенням такої операції в Додатку 1 Об'єднаної звітності з податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та ЄСВ. В свою чергу ПДФО та військовий збір будуть сплачені пропорційно до отриманого доходу, що для роботодавця є позитивним, адже дозволяє дещо зняти навантаження на фонд оплати праці.

У той же час, якщо працівник перебував у відпустці без збереження заробітної плати і наступив страховий випадок по втраті працездатності, такий лікарняний не оплачується. На нашу думку, доцільніше було б зробити уточнення: якщо тимчасова непрацездатність спричинена вірусом COVID-19, то вона підлягає оплаті, а у всіх інших випадках – ні.

Більше продумано законодавцями порядок оплати відпустки по вагітності та пологах, якщо працівник у відпустці без збереження заробітної плати. Так, при розрахунку середнього одноденного доходу працівника повинні виключатися всі дні перебування працівниці у такій відпустці. Тобто, одноденний заробіток обчислюватиметься шляхом ділення доходу за останні 12 місяців на календарну кількість днів перебування у трудових відносинах з роботодавцем за мінусом кількості днів відпустки без збереження заробітної плати (1). Ця формула виглядає наступним чином:

$$x = \frac{d}{t-v} \quad (1)$$

де:

*x* – сума середньої одноденної зарплати;

*d* – сума нарахованої заробітної плати за останні 12 місяців;

*t* – кількість календарних днів перебування у трудових відносинах;

*v* – кількість календарних днів у відпустці без збереження заробітної плати.

Таким чином, збереження інтересів працівника при виході у відпустку по вагітності та пологах в умовах карантину повністю забезпечене державою.

Окрім того, діючим законодавством передбачено можливість надання працівнику невикористаної основної щорічної або додаткової

відпустки на весь період дії карантинних обмежень або частково. Надання такої відпустки відбувається виключно за згодою сторін шляхом оформлення відповідного наказу. При цьому у таблиць обліку робочого часу вносяться відповідні помітки, а на основі нарахованої суми відпускних бухгалтером відбувається розрахунок та сплата відповідних податків – ПДФО, військового збору (ВЗ) та ЄСВ.

КЗпП України, зокрема ст. 115, визначено, що заробітна платня виплачується працівникам на регулярній основі у строки визначені колективним договором або іншим нормативним актом роботодавця. Строки виплати складають не рідше двох разів на місяць, через часовий проміжок, який не перевищує шістнадцять календарних днів, а також не пізніше ніж через 7 днів після закінчення періоду, за який проводиться виплата [16].

На період карантину допускається недотримання законодавства щодо термінів виплати працівникам сум відпускних, проте на практиці це послаблення не реалізовується і за порушення порядку виплати доходу працівникам роботодавець може бути притягнутий до відповідальності.

Одним із варіантів продовження роботи під час карантину є запровадження неповного робочого часу на підприємстві. При цьому ініціатива про його встановлення може йти як від роботодавця, так і від працівника. Неповний робочий час може реалізовуватись в наступних варіантах: скорочений робочий день, зменшений робочий тиждень і поєднання двох варіантів. Про неповний робочий час робиться відповідна помітка в таблиці, а розрахунок заробітної плати відбувається пропорційно відпрацьованому часу (погодинна ставка) або за виконану роботу (відрядна оплата). Важливим є той факт, що не залежно від кількості відпрацьованих годин за місяць, вимога сплати мінімального розміру ЄСВ також зберігається (як і у випадку перебування у відпустці за власний рахунок не повний місяць).

Запровадження карантинних обмежень вивели на принципово новий рівень дистанційну та надомну роботу. Розглянемо сутність кожної із них.

Надомна робота – це форма організації робочого процесу, за якої робота виконується працівником за місцем його проживання або іншому місці, яке характеризується наявністю закріпленої зони, спеціалізованих

засобів необхідних для повноцінного виконання робочих обов'язків[16].

Дистанційна робота – робота, яка виконується найманим працівником поза приміщенням та територією роботодавця шляхом використання спеціалізованих інформаційно-технологічних засобів [16].

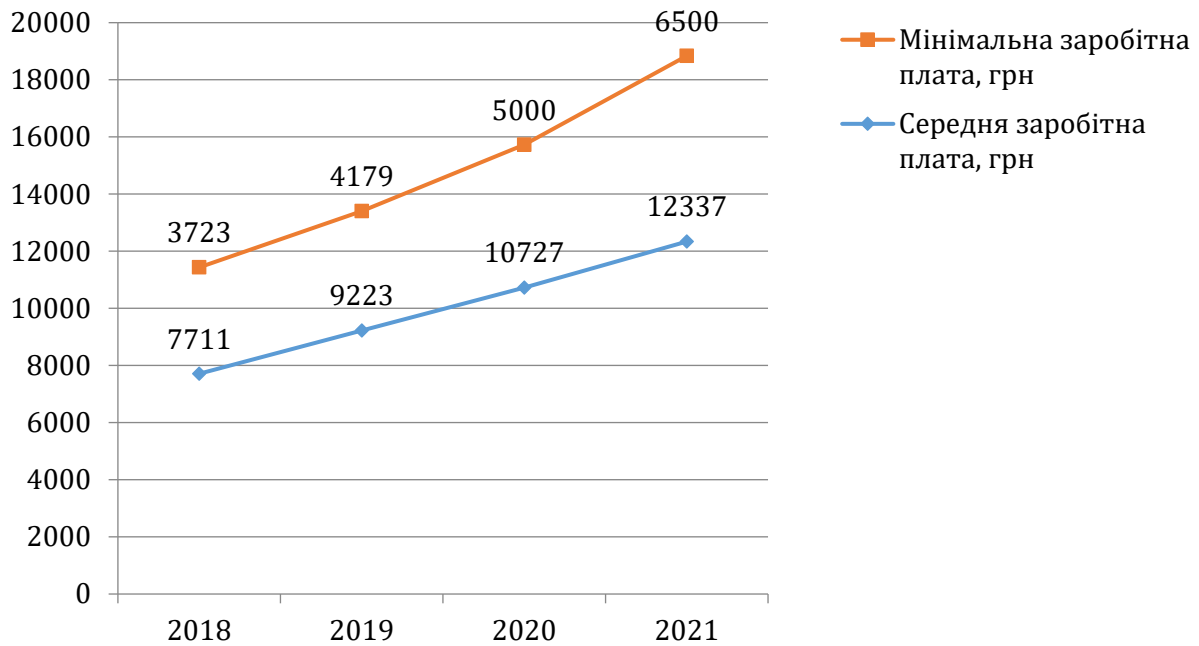
Переведення працівника на виконання надомної або дистанційної роботи відбувається шляхом подання відповідної заяви. Факт переведення на віддалену роботу не повинен впливати на заниження заробітної плати. При цьому в переважній більшості випадків віддалена праця підлягає оплаті за відрядною системою. Оподаткування такої зарплатні відбувається у загальному порядку із нарахуванням ПДФО, ВЗ та ЄСВ. За згодою сторін відбувається вибір методів обліку виконаної роботи. При цьому зберігається вимога роботи 40 годин на тиждень та необхідність виплати заробітної плати двічі на місяць [17].

Окрім того, за використання своїх інструментів для потреб підприємства працівник має право на отримання компенсації за їх знос. Розмір і порядок її виплати також визначається в договірному порядку.

Використання віддаленої роботи передбачає і оплату тимчасової непрацездатності у звичайному порядку при умові наявності належним чином оформленого листка непрацездатності. Для того, щоб вчасно дізнаватися про відкриття лікарняного, доцільно внести до трудового договору вимогу щодо строку протягом якого працівник повинен повідомити роботодавця про факт непрацездатності[17].

Дистанційна та надомна робота є дієвим інструментом продовження роботи в карантинних умовах, адже дозволяє повністю зберегти всі права працівників та забезпечити повноцінне виконання робочих обов'язків без фізичної присутності на робочому місці. Це економить час на переміщення на роботу, що в умовах карантину вкрай важливо і дозволяє не порушувати проти епідеміологічні вимоги. При цьому працівники не втрачають основне джерело доходів, а держава продовжує отримувати відрахування у вигляді податкових платежів.

Використання механізмів введення простою, вихід працівника у відпустку без збереження заробітної плати, робота у неповний робочий час неухильно впливає на обсяги оплати праці в країні. Відтак, для оцінки ступень впливу карантинних обмежень на рівень оплати праці проаналізуємо розмір середньої заробітної плати та мінімальної заробітної плати за 2018-2021 роки (рис. 3).



**Рис. 3. Динаміка зміни мінімальної та середньої заробітної плати за 2018-2021 роки**

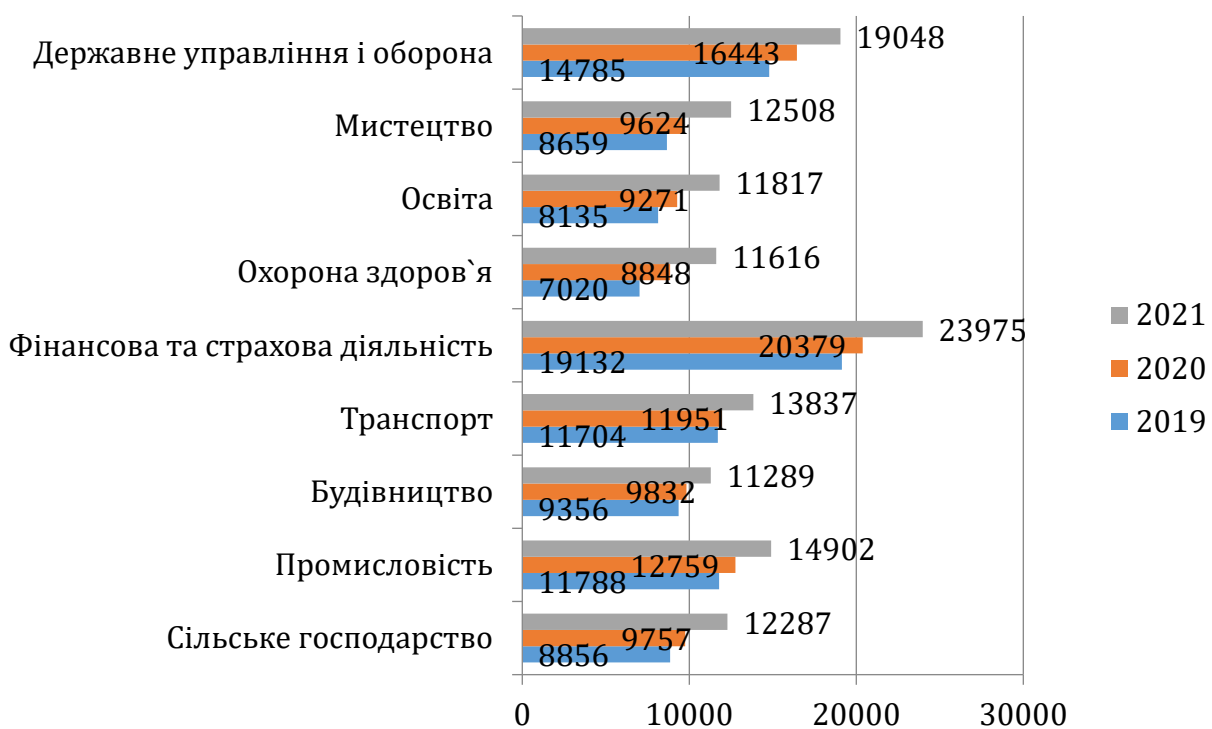
*[авторська розробка на основі 18-19]*

Отже, із рис. 3. можемо побачити, що темпи зростання мінімальної заробітної плати перевищували темпи зростання середньої заробітної плати у період з 2019 по 2021 рік. При цьому з 2018 року по 2019 зростання відбувалось паралельно і з однаковим темпом. Згідно даних Міністерства фінансів України, у січні 2022 року середня заробітна платня складала 14577,0 грн. Окрім того, планується, що у жовтні 2022 року мінімальна заробітна плата зросте до 6700,0 грн. Тобто планується, що у 2022 року темпи зростання мінімальної заробітної плати сповільняться, а темпи зростання середньої зберігатимуть стійку тенденцію до зростання.

У контексті оцінки впливу карантинних обмежень на економіку країни і на її громадян зокрема, доцільно проаналізувати динаміку зміни індексу інфляції за досліджуваний період. Згідно даних на сайті Міністерства фінансів України [20] за період з 2018 по 2021 рік найбільше значення індексу інфляції відстежувалось у 2018 році – на рівні 109,8% та у 2021 році – 110%. У період з 2018 по 2019 рік значення індексу коливалось у межах 104-105% [20]. Це свідчить про те, що попри збільшення державою номінальної заробітної плати фактичного знецінення коштів не відбувалось. Таку ситуацію можна пов'язати із відсутністю постійного надходження грошових коштів в економіку

України через припиненням діяльності великої кількості суб'єктів бізнесу. Зменшення грошей в обороті дозволили зберегти ціни на більшість товарів на період карантину, що є позитивним, адже в умовах недоотримання працівниками заробітних плат зростання цін на товари могли значно знизити рівень їхнього благополуччя.

При цьому, деякі галузі в період карантину продовжували активно розвиватись, що відобразилось у зростанні середньої заробітної плати працівників цих галузей. Відтак, дослідимо динаміку зміни середньої заробітної плати в розрізі галузей економіки за 2018-2021 роки на основі рис. 4.



**Рис. 4. Динаміка зміни середньої заробітної плати в розрізі галузей економіки за 2018-2021 роки**

*[авторська розробка на основі 21]*

Із даних, наведених на рисунку, можемо побачити, що сповільнення темпів зростання середньої заробітної плати відбувалось у період із 2019 по 2020 рік. Найменше зросла середня заробітна плата у транспортній галузі та будівництві. Така тенденція відстежується протягом всього терміну дослідження. У всіх інших галузях темпи зростання були практично на одному рівні. Проте, вже у 2021 році відбувся стрибок росту середньої заробітної плати. Найбільше зростання відстежується у фінансовій та страховій діяльності – з 20379,0 грн. до 23975,0 грн. та

державному управлінні і обороні – з 16443,0 до 19048,0 грн. У всіх інших галузях середня заробітна плата зросла приблизно на 2000,0 грн. Тенденція до зростання середньої заробітної плати у 2021 році свідчить про поступове відродження економіки країни після тривалого карантину.

### **ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Підсумовуючи проведене дослідження можемо сформулювати висновки, що процедура нарахування заробітної плати та пов'язаних із нею виплат, в умовах неможливості повноцінно провадити свою діяльність у зв'язку із карантинними обмеженнями, зазнала значних змін. Так, частина суб'єктів господарювання була змушена запровадити простій, в умовах якого працівникам виплачувалось лише 2/3 заробітної плати. Проте, попри заходи держави по компенсації частини виплаченої заробітної плати роботодавцям, кількість зайнятого населення продовжувала зменшуватись, поруч із зростанням рівня безробіття. Окрім того, карантинні обмеження вплинули на додаткові та заохочувальні виплати, які виплачувати працівникам переважно припинили.

Ще одним варіантом для суб'єктів господарювання продовжувати свою діяльність є надання працівникам відпустки без збереження заробітної плати. Ключовою умовою є те, що така відпустка надається виключно за бажанням працівника. У випадку перебування працівників у відпустці без збереження ніякий дохід не нараховується (якщо відпустка триває повний місяць), а отже і податки не сплачуються. Якщо ж працівник вийде хоча б один день на роботу, для роботодавця виникне зобов'язання сплатити за такого працівника мінімальний розмір ЄСВ. Законодавством до кінця не врегульовані питання оплати тимчасової непрацездатності працівників, які перебувають у відпустці без збереження. Виключенням слугує відпустка по вагітності та пологах, при розрахунку якої дні перебування у відпустці без збереження оплати віднімаються від загальної кількості календарних днів.

Окрім того, працівники можуть працювати в умовах неповного робочого часу, що за механізмом оплати схоже із відпусткою без збереження. Так, працівнику нараховується заробітна плата пропорційно відпрацьованим годинам або виконаній роботі. При цьому також

зберігається вимога оплати мінімального розміру ЄСВ, а ПДФО та ВЗ розраховуються по стандартній процедурі.

Частина суб'єктів господарювання прийняли рішення про впровадження у своїй діяльності відділеної роботи. Оплата за неї проводиться у загальному порядку, як і за стаціонарну роботу. Деталі обліку робочого часу та компенсації працівнику витрат на організацію роботи обговорюються додатково.

У роботі, нами проведено аналіз зміни середньої та мінімальної заробітної плати, а також середньої заробітної плати в розрізі галузей економіки. Відтак, встановлено, що карантинні обмеження у 2020 році вплинули на сповільнення темпів зростання середньої зарплати. Мінімальна заробітна плата, в свою чергу, зростала із стабільною динамікою протягом 2018–2021 років. У 2021 році відстежується інтенсифікація процесів зростання середньої заробітної плати у розрізі галузей економіки, що дозволяє сформулювати висновки про відновлення економіки після карантину.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Олексів В.П. & Головачко В.М. (2021). Нарахування, оподаткування та виплата заробітної плати в період карантину. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Управління соціально-економічними трансформаціями господарських процесів: реалії і виклики»* (с. 151-153). 6-7 квітня, 2021, Мукачево, Україна: МДУ.
- [2] Чернецька О.В. (2020). Вплив карантинних заходів на облікове забезпечення діяльності суб'єктів підприємництва. *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством»* (с. 173-176). 31 березня, 2020, Полтава, Україна.
- [3] Шот А.П. & Мосолова Ю.О. (2020). Український ринок праці в умовах COVID-19 та облікові аспекти оплати праці. *Молодий вчений*, (12-88), 179-185.
- [4] Онищенко В. & Прокопчук І. Нарахування зарплати 2022. *Головбух*. Вилучено з <https://www.golovbukh.ua/article/7257-narahuvannya-zarobtno-plati>.
- [5] Купчик Т. (2020). Як виплачувати зарплату під час карантину. *Головбух*. Вилучено з <https://www.golovbukh.ua/article/8319-yak-viplachuvati-zarplatu-pd-chas-karantinu>.
- [6] Носіков О. (2020). Виводимо працівників на роботу під час карантину. *Головбух*, (14-1). Вилучено з <https://i.factor.ua/ukr/journals/ot/2020/july/issue-14/1/article-109804.html>.
- [7] *Про оплату праці* (Закон України). № 108/95. (1995). Вилучено з [https://ukrlogos.in.ua/documents/apa\\_style\\_ua.pdf](https://ukrlogos.in.ua/documents/apa_style_ua.pdf).
- [8] Глухова С.В. & Зотова А.А. (2016). Підходи до сутності заробітної плати. *Молодий вчений*, (12.1-40), 698-700.
- [9] *Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)* (Закон України). № 540-IX. (2020). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text>.
- [10] Чи сплачується ЄСВ та чи зараховується до трудового стажу період простою під час карантину. (2022). Вилучено з <https://profprensa.com/news/chi-splachuietsia-iesv-ta-chi>

- zarakhovuietsia-do-strakhovogo-stazhu-period-prostoiu-pid-chas-karantinu.
- [11] *Українцям на карантині залишать 2/3 окладу.* (2020). Вилучено з <https://buhgalter.com.ua/news/trudovi-vidnosini/ukrayintsyam-na-karantini-zalishat-2-3-okladu/>.
- [12] *Рівень безробіття в Україні.* (2021). Вилучено з <https://index.minfin.com.ua/labour/unemploy/2021/>
- [13] *Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої корона вірусом SARS-CoV-2.* (Постанова Кабінету Міністрів України). №211. (2020). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п#Text>.
- [14] *Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.* (Постанова Кабінету Міністрів України). №392. (2020). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-п#n192>.
- [15] *Про внесення змін до деяких законодавчих актів спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19).* (Закон України). №540. (2020). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text>.
- [16] *Кодекс законів про працю України.* №322-08. (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
- [17] Петрусенко І. Карантин не пускає на роботу: 4 варіанти для роботодавця. *Головбух Агро*, (6). Вилучено з <https://agro.mcfra.ua/804606>.
- [18] *Середня заробітна плата.* (2022). Вилучено з <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2022/>.
- [19] *Мінімальна зарплата в Україні* (2022). Вилучено з <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>.
- [20] *Індекс інфляції 2022 в Україні.* (2022). Вилучено з <https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/>.
- [21] *Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами діяльності.* (2022). Вилучено з [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpshp/arh\\_szp\\_ed\\_u.html](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpshp/arh_szp_ed_u.html)

# ОСОБЛИВОСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У ПРОЦЕСІ ПОГЛИБЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

**ПРОЦИК Ірина Степанівна** 

канд. екон. наук, доцент,  
доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва  
Національний університет «Львівська політехніка»

**КАРА Наталія Ігорівна** 

канд. екон. наук, доцент,  
доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва  
Національний університет «Львівська політехніка»

УКРАЇНА

**Анотація:** У статті розглянуто особливості та проблеми якості надання соціальних послуг у процесі поглиблення міжнародних економічних відносин між Україною та іноземними країнами, зокрема Польщею. Метою дослідження є визначення особливостей підвищення якості соціальних послуг у процесі поглиблення міжнародних економічних відносин вітчизняних та іноземних підприємств. Запропоновано визначення сутності поняття «соціальна послуга», класифікацію видів соціальних послуг, зокрема виділено прості соціальні послуги, комплексні соціальні послуги, комплексні спеціалізовані і допоміжні соціальні послуги. Розглянуто основні форми та структуру надання соціальних послуг в Україні та Польщі. Також розглянуто базові зовнішні та внутрішні фактори процесу управління якістю соціальних послуг. Запропоновано з метою підвищення якості соціальних послуг застосовувати процедуру моніторингу та оцінювання якості соціальних послуг (індикаторів оцінки), що надають надавачі послуг громаді відповідно до державних стандартів надання соціальних послуг; забезпечення періодичності проведення моніторингу та оцінювання якості соціальних послуг у громаді. Виокремлено рівні моніторингу, зокрема: рівень надання окремої соціальної послуги (можливо виділення окремих аспектів соціальних послуг); рівень організації, яка надає соціальні послуги (територіального центру); рівень області; центральний рівень. Запропоновано методичку, орієнтовану на оцінку якості та ефективності соціальних послуг, яка складається в трьох основних компонент: оцінка якості та ефективності соціальних послуг споживачами, оцінка ефективності функціонування системи надання соціальних послуг працівниками, які безпосередньо надають соціальні послуги, оцінка якості та достатності ресурсного забезпечення надання соціальних послуг.

## **ВСТУП.**

Сучасний етап розвитку України як незалежної та соціальної держави відбувається в умовах суспільної та економічної кризи, що спонукає органи державного управління до пошуку шляхів оптимізації соціальних видатків, осучаснення та підвищення ефективності системи надання соціальних послуг як важливої складової соціального захисту населення. Сьогодні із врахуванням зовнішніх загроз існує нагальна потреба в економії, раціональному використанні бюджетних коштів шляхом розроблення та впровадження ефективних і дієвих механізмів державного управління соціальними послугами. Зокрема, під соціальними послугами розуміють допомогу, піклування і турботу, яких потребує чимало українців. Серед них літні й хворі, дорослі й неповнолітні з інвалідністю, родини, що потрапили у несприятливі життєві умови через війну зокрема. У 2020 році набув чинності Закон України «Про соціальні послуги».

Спектр соціальних проблем, теоретично-прикладні аспекти розроблення та реалізації соціальної політики в Україні розкрито в роботах Галицького О.М., Гришова Р.В., Богданова С., Горемікіна Ю.В., Грищенко І., Олійник В., Давидюк О.О., Дубич К.В., Колосовської І., Кравченко М. та багатьох інших вітчизняних та закордонних науковців. Тому метою даного дослідження є визначення особливостей та проблем підвищення якості соціальних послуг у процесі поглиблення міжнародних економічних відносин вітчизняних та іноземних підприємств. У контексті дослідження актуальним є питання вивчення досвіду застосування інструментів і механізмів державного управління соціальними послугами, який напрацьовано в Євросоюзі, зокрема, Польщі.

## **ОСНОВНА ЧАСТИНА.**

У кожної людини чи родини можуть трапитися прикрі обставини, які погіршують якість життя, позбавляють здоров'я, заважають нормальному розвитку та діяльності. Часто їх не виходить подолати самостійно. Ці обставини можуть бути зумовлені такими чинниками, як невиліковна хвороба, інвалідність, безробіття, похилий вік чи шкода, завдана конфліктом та тимчасовою окупацією. В українському законодавстві це називається складними життєвими обставинами. У

свою чергу, соціальні послуги – це дії, які спрямовані на подолання таких складних життєвих обставин (соціальна підтримка), мінімізацію їх наслідків (соціальне обслуговування) та на профілактику (соціальна профілактика).

Термін «послуга» трактується, як дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому або діяльність підприємств, організацій та окремих осіб, виконувана для задоволення чиїх-небудь потреб [1]. В економічному енциклопедичному словнику поняття «послуга» витлумачується, як особлива споживча вартість процесу праці, виражена в корисному ефекті, що задовольняє потреби людини, колективу і суспільства [7]. Послуги – це певні блага, які є у формі діяльності та спрямовані на задоволення потреб населення. Також під соціальними послугами розуміють сукупність заходів, що спільно формуються та вживаються органами державної влади, фізичними особами та не державними організаціями, спрямованих на пом'якшення або подолання складних життєвих обставин, соціального становища окремих осіб чи груп населення та повернення їх до повноцінної життєдіяльності [3].

Соціальні послуги бувають простими, котрі не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги, наприклад, консультування чи представництво інтересів. Комплексні соціальні послуги передбачають постійну або систематичну допомогу (як-от соціальний супровід чи соціальна інтеграція), а спеціалізовані - надаються певній категорії осіб (наприклад, біженцям чи ВІЛ-інфікованим особам). Також існують допоміжні соціальні послуги, що надаються у натуральному вигляді: продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, одяг, взуття тощо.

Закон України "Про соціальні послуги" визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах [5]. Зокрема, соціальні послуги надаються для досягнення таких цілей:

- 1) профілактика складних життєвих обставин;
- 2) подолання складних життєвих обставин;
- 3) мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин.

Типи соціальних послуг наведені в табл. 1.

Таблиця 1

## Типи соціальних послуг

Прості соціальні послуги	Комплексні соціальні послуги	Комплексні спеціалізовані соціальні послуги	Допоміжні соціальні послуги
не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо)	передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо)	надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим)	надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) та технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою)

взято з [3,5]

Соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на:

1) соціальну профілактику - запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;

2) соціальну підтримку - сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин;

3) соціальне обслуговування - мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

Соціальні послуги залежно від місця надання поділяються на послуги, що надаються:

1) за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг (вдома);

2) у приміщенні надавача соціальних послуг:- стаціонарно - в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувача соціальної послуги із забезпеченням харчуванням та умовами для проживання;- напівстаціонарно - протягом визначеного часу доби з умовами для нічного або денного перебування;

3) за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці.

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації. Соціальне обслуговування здійснюється:

1) за місцем проживання особи (вдома);

2) за місцем проживання (перебування) дитини у сім'ях громадян, які відповідно до договору надають послуги щодо утримання та виховання дитини (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, сім'ї патронатних вихователів);

3) у стаціонарних інтернатних установах та закладах;

4) у реабілітаційних установах та закладах;

5) в установах та закладах денного перебування;

6) в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;

7) у територіальних центрах надання соціальних послуг;

8) в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Широке різноманіття соціальних послуг дає змогу структурувати їх не лише за видами, а й за напрямками адресування: послуги в сфері освіти і науки; послуги у соціально-побутовій сфері, послуги у медичній та лікувально-оздоровчій сфері; послуги у сфері особистісної соціальної та професійної адаптації.

Матеріальне забезпечення та соціальні послуги включають:

- допомогу по тимчасовій непрацездатності;

- допомогу по вагітності та пологах;

- допомогу громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

- допомогу на поховання;
- оплату лікування в реабілітаційному відділенні санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань.

Структура системи надання соціальних послуг залишається громіздкою та досі характеризується високим рівнем централізації владних повноважень щодо здійснення управління нею (рис. 1) [3,8].

Мета – забезпечення повного соціального захисту населення	Уповноважені органи у сфері надання соціальних послуг	- суб'єкти державного сектора; - суб'єкти комунального сектора; - суб'єкти недержавного сектора	Результат – охоплення населення якісними соціальними послугами
	Ключові принципи надання соціальних послуг	- адресності та індивідуального підходу; - доступності та відкритості; - добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг; - гуманності; - комплексності; - максимальної ефективності використання бюджетних коштів; - соціальної справедливості; - законності та конфіденційності; - дотримання державних стандартів, етичних норм і правил.	
	Механізм державного управління системою соціальних послуг	- нормативно-правовий; - організаційний; - інформаційний; - фінансовий; - кадровий; - освітньо науково-прикладний.	
	Форми надання соціальних послуг	- матеріальна допомога; - соціальне обслуговування.	
	Основні види соціальних послуг, що надаються суб'єктами державного, комунального та недержавного секторів	- соціально-побутові послуги; - психологічні послуги; - соціально-педагогічні послуги; - соціально-медичні послуги; - соціально-економічні послуги; - юридичні послуги; - послуги з працевлаштування; - інформаційні послуги.	
	Основні джерела фінансування соціальних послуг	- кошти державного та місцевих бюджетів; - спеціальні фонди; - кошти підприємств, установ та організацій; - плата за соціальні послуги; - благодійна допомога коштом одержувачів послуг.	
	Отримувачі соціальних послуг	Особи, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах.	

Рис. 1. Структура системи надання соціальних послуг України

Страхові витрати на медичну та соціальну допомогу становили 1,9%-2,06% в загальній структурі витрат з темпом росту в 2018 році на рівні 140,02%, а у 2019 році 102,59% та темпом приросту 28,58% та 2,52% відповідно та включають:

- допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

- витрати на лікування на виробництві та їх медичну реабілітацію, на санаторно-курортне лікування, та технічні та інші засоби реабілітації, на зубопротезування, на очне протезування, придбання окулярів і контактних лінз, на слухові апарати, на лікарські засоби та вироби медичного призначення. На додаткове харчування, на професійне навчання або перекваліфікацію за індивідуальними програмами реабілітації потерпілих та інші витрати, на спеціальний медичний догляд, на постійний сторонній догляд, на побутове обслуговування, на придбання спеціальних засобів пересування (візки);

- компенсацію витрат на бензин, ремонті технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування інвалідів;

- витрати, пов'язані з забезпеченням інвалідів автомобілями [3].

З метою здійснення аналізу видатків, які використовуються під час розрахунку вартості соціальної послуги необхідно розглянути оптимальну структуру вартості соціальної послуги, яка складається з трьох елементів:

- оплата праці;
- основні прямі витрати;
- непрямі витрати.

Перед плануванням бюджету необхідно скласти орієнтовний перелік витрат та необхідних ресурсів для надання даної соціальної послуги:

1. Люди: штатні працівники + експерти + консультанти + контакти з іншими організаціями в мультидисциплінарному співробітництві (винагорода та оподаткування за цивільними договорами);

2. Оплата праці: заробітна плата + податки та обов'язкові платежі;

3. Приміщення: оплата оренди + комунальні платежі;

4. Транспортні витрати: оплата проїзду соціальних працівників + службовий транспорт для перевезення;

5. Обладнання: витратні матеріали, інвентар.

Стосовно соціальних послуг у Польщі діє система адресної грошової допомоги, визначення кола осіб, які претендують на грошові допомоги, призначення і виплата цих допомог є монополією державних органів. Підготовка відповідного законодавства і розробка довготермінових програм у соціальній сфері здійснюється органами державного управління, хоча до цього залучаються і неурядові інституції. З іншого боку, вважається, що бюрократичні інститути державного сектора не є настільки успішними в ситуаціях, які вимагають швидкої адаптації до різних умов, а також наданні соціальних послуг різним групам населення, насамперед у наданні тимчасових послуг чи здійсненні недовготривалих проектів. Тому цим займаються неурядові організації, які ефективно виконують завдання, що дають мінімальний прибуток і вимагають усебічного підходу до вирішення проблеми обмеженого кола клієнтів. На сьогодні в Польщі розвивається і третій, корпоративний сектор, метою якого є отримання прибутку від надання соціальних послуг. Як правило, у Польщі різні центри для підтримки соціально незахищених громадян створюються саме неурядовими інституціями, що співпрацюють з органами місцевої влади в питаннях надання соціальної допомоги таким громадянам. Ці організації працюють із певною категорією осіб, надаючи їм психологічну, соціальну, юридичну та в окремих випадках матеріальну допомогу. Органи громадської адміністрації можуть замовляти громадським організаціям виконання громадських завдань разом із наданням дотацій на фінансування їх реалізації, або вони можуть підтримувати такі завдання, разом із наданням дотацій на дофінансування їхньої реалізації [4].

Польська концепція соціальної політики передбачає створення системи багаторівневої соціальної діяльності за допомогою відродження місцевої самоврядності, базованої на суспільній ініціативі, що активізує сім'ю і особистість, добровільні організації, групи взаємодопомоги. Згідно з новою моделлю соціальної політики у Польщі, саме ці інституції є партнерами як державної адміністрації, так і місцевого самоврядування у забезпеченні та розподілі засобів для діяльності організацій, що надають суспільні послуги. Партнерство державних і громадських організацій орієнтовано на підвищення рівня соціального обслуговування та вирішення місцевих соціальних проблем [9].

До базових зовнішніх факторів, що впливають на процес управління якістю соціальних послуг, слід віднести такі як: нормативно-правове

забезпечення; соціальна політика; економічні фактори (умови ринку, конкуренція, економічний розвиток та ін.); технологічні фактори (сучасні технології, інновації та ін.); демографічний (чисельність, старіння, смертність населення та ін.).

До базових внутрішніх факторів процесу управління якістю соціальних послуг слід віднести: фінансування; матеріально-технічне забезпечення; кадрове забезпечення; інформаційно-аналітичне забезпечення.

Важливими складовими підвищення якості соціальних послуг є: визначення цілей, завдань; планування; розроблення стратегій щодо надання таких послуг та їх реалізація; здійснення моніторингу, оцінки та внутрішнього контролю за якістю таких послуг; постійне удосконалення аспектів надання соціальних послуг.

Показники якості соціальних послуг мають характеризувати [3]: рівень задоволеності отримувачів; досягнення результату надання послуги, корисний ефект від послуги для отримувача; доступність (територіальна, фінансова, процедурна та ін.); відповідність потребам; індивідуальний підхід; безпека та здоров'я отримувачів; правдивість, повнота, зрозумілість, зміст і доступність інформації; рівень залучення/включення та можливість вибору для отримувачів. Оцінка та контроль якості соціальних послуг здійснюється за такими основними критеріями: відповідність потребам отримувачів; повнота, своєчасність та якість надання таких послуг, відповідно до вимог нормативних документів та стандартів якості; результативність надання послуг (ступінь вирішення матеріальних і нематеріальних проблем отримувачів таких послуг, підвищення їхнього фізичного, морально-психологічного стану, вирішення побутових, правових та інших проблем у результаті взаємодії тощо); рівень досягнення нормативних показників якості. Порядок проведення контролю якості соціальних послуг має бути закріплений у відповідних правилах. Фактори, що впливають на якість надання соціальних послуг підлягають контролю:

- укомплектованість установи належною кількістю фахівців, з відповідним рівнем кваліфікації та досвіду роботи;

- процедури навчання, умови організації праці, підтримки та мотивації персоналу установи;

- інфраструктура (параметри приміщення, відповідність його вимогам санітарного та пожежного нагляду тощо) та технічне оснащення

підприємства (архітектурна доступність, типові та спеціальні прилади, обладнання, апаратура тощо);

– наявність і стан ведення документації;

– максимальна спрощеність і прозорість процедур надання таких послуг, які визначені в правилах, порядку їх надання, доступність і відкритість інформації про таку послугу, установу;

– наявність системи внутрішнього та зовнішнього контролю за діяльністю установи, управління якістю соціальних послуг.

Говорячи про європейські країни, які дбають про якісне забезпечення осіб з інвалідністю працею, важко залишити поза увагою Польщу. Адже з моменту вступу до ЄС в цій державі зуміли суттєво підвищити показник працевлаштування серед цієї категорії громадян.

Республіка Польща розпочала дбати про права громадян з інвалідністю задовго до вступу в ЄС. Ще в 1997 році був підписаний закон про професійну та соціальну реабілітацію та працевлаштування людей з інвалідністю. Окрім іншого, законом встановлена система квот для працевлаштування людей з інвалідністю в компаніях приватного та державного сектора, штат яких складає більше 25 працівників. Принаймні, 6% штату таких компаній мають становити люди з інвалідністю.

В країні існують закони, що забороняють пряму або непрямую дискримінацію по відношенню до осіб з інвалідністю, починаючи зі стадії відбору співробітників і працевлаштування і закінчуючи процедурою звільнення з займаної посади. Люди з інвалідністю, які зіткнулися з дискримінацією по відношенню до себе, мають можливість вимагати відшкодування заподіяної моральної шкоди та упущеної економічної вигоди.

Після вступу до ЄС охоплення польських громадян з інвалідністю працею почало зростати з кожним роком. В 2007 році рівень економічної активності людей з інвалідністю працездатного віку становив 22,6%, в 2009 році – 24,6%, а в 2011 році – 26,3%. В 2013 році цей показник зріс до 27,3%. І хоча він є нижчим, ніж в інших розвинених країнах Європи, позитивна динаміка спостерігається і до сьогодні. Можна стверджувати, що Польща впевнено вибудовує дієвий європейський механізм забезпечення людей з інвалідністю працею.

Не можна не згадати цікаву практику соціального підприємництва, яка набула свого поширення в Польщі зі вступом до ЄС. З 2003 року в

країні почали активно створювати соціальні кооперативи, що спеціалізуються на забезпеченні робочими місцями інвалідів та тривало безробітних. На початок 2007 року в Польщі було зареєстровано 106 соціальних кооперативів з працевлаштуванням 500 осіб. В 2011 – вже 320 соціальних кооперативів, а в 2014 – 1221 кооператив з робочими місцями, що відповідають потребам людей з інвалідністю [4, 6].

В 2004 році муніципалітет Варшави організував збір та вивезення сміття з житлових будинків в рамках проекту екологічної організації «ЕКОН». Збором займалися люди з обмеженими можливостями. Всього змогли працевлаштуватися майже 400 осіб з інвалідністю, з них 174 жінки і 18 людей з психічними захворюваннями (за іншими даними працевлаштуватися змогли 900 осіб). Зібране сміття приймало переробне підприємство, що також пішло на користь екології міста.

Вже в березні 2017 року Польський Державний Фонд реабілітації осіб із інвалідністю запустив три програми для працевлаштування людей із обмеженими можливостями. Ці програми називаються «Випускник», «Робота – інтеграція» та «Стабільне працевлаштування». Перша програма розрахована на людей з вищою освітою. Друга ставить на меті допомогти людям з інвалідністю знайти власне місце на ринку праці. Остання програма дасть можливість таким людям працювати в державній адміністрації. За допомогою цих трьох програм планують працевлаштувати щонайменше 5000 осіб [4].

Зміни у віковій структурі населення, а саме його старіння, зумовлюють збільшення контингенту ймовірних отримувачів соціальних послуг. Також до збільшення цього контингенту призводить і надзвичайно складна ситуація на сході України. Сучасний стан системи надання соціальних послуг не може повністю задовольнити потреби, які постійно зростають. Щоб задовольнити ці потреби необхідно покращити якість соціальних послуг, модернізувати механізми їх фінансування, розширити коло можливих надавачів соціальних послуг. В країні не ведеться ретельний аналіз попиту і пропозицій соціальних послуг, системи контролю після їх надання конкретній особі, а також зворотного зв'язку від клієнта у вигляді оцінювання ним якості отриманих послуг зумовлює в цілому їх невисоку якість у процесі поглиблення міжнародної співпраці.

Саме тому варто державі для виконання зазначених завдань застосувати таких інструментів управління, як моніторинг та

оцінювання соціальних послуг. Моніторинг та оцінювання широко застосовуються європейськими країнами, такими як Італія, Польща, Велика Британія та Північна Ірландія.

Для вирішення цієї проблеми необхідно здійснити розроблення та запровадження процедури проведення моніторингу й оцінювання якості соціальних послуг (індикаторів оцінки), що надають надавачі послуг громаді відповідно до державних стандартів надання соціальних послуг; забезпечення періодичності (раз на рік) проведення моніторингу та оцінювання якості соціальних послуг у громаді.

Модель моніторингу та оцінювання соціальних послуг повинна складатися з суб'єкта, який здійснює моніторинг та оцінювання, об'єкта, який відстежується і оцінюється, цілей, оціночних параметрів (критеріїв), методологічної бази, схеми та порядку інформаційного забезпечення процесів моніторингу та оцінювання. Об'єктом моніторингу та оцінювання є діяльність з надання населенню соціальних послуг. Водночас суб'єкт моніторингу та оцінювання соціальних послуг регламентований їх цілями.

Моніторинг може бути локальним, спрямованим на розгляд певного вузького явища, спеціальним або досліджувати широкий спектр явищ і процесів. Відповідно до цілей моніторингу він може бути: інформаційним – спрямованим на структурування, накопичення і розповсюдження інформації; проблемно орієнтованим – спрямованим на з'ясування закономірностей у процесах соціальної роботи з населенням щодо тих проблем, які вже виявлені та перебувають у центрі уваги управління; пошуковим – спрямованим на виявлення нових проблем і загроз у сфері надання соціальних послуг.

Для здійснення моніторингу і оцінювання соціальних послуг запропоновано методика, орієнтовану на оцінку якості та ефективності соціальних послуг. Методика: оцінювання соціальних послуг складається в трьох основних компонент: оцінка якості та ефективності соціальних послуг споживачами, оцінка ефективності функціонування системи надання соціальних послуг працівниками, які безпосередньо надають соціальні послуги, оцінка якості та достатності ресурсного забезпечення надання соціальних послуг. Фактично мова йде про експертне оцінювання, яке полягає в тому, що дослідник шляхом інтерв'ювання, анкетування, експертних спонукає носія інформації до усвідомлення, структурування та формалізації своїх знань [2].

Для оцінювання системи надання соціальних послуг виділяють рівні моніторингу: рівень надання окремої соціальної послуги (можливо виділення окремих аспектів соціальних послуг); рівень організації, яка надає соціальні послуги (територіального центру); рівень області; центральний рівень (рис.2) [2].



Рис. 2. Загальна схема моніторингу та оцінювання соціальних послуг

Оцінювання соціальних послуг містить множинні результати надання соціальних послуг. З точки зору соціологічної науки і користувачі соціальних послуг, і працівники, що надають соціальні послуги, є суб'єктами експертного оцінювання, носіями інформації щодо оцінки соціальних послуг. Споживачі формують споживацьку оцінку, а працівники даної сфери, які безпосередньо надають соціальні послуги, репрезентують своє фахове бачення проблеми.

Оцінка з боку користувачів дозволяє визначити орієнтири подальшого розвитку організації, визначити попит на конкретні її види, і найголовніше – визначити ступінь задоволення потреб клієнта.

Одним із найпоширеніших методів експертного оцінювання є анкетування. У дослідженні для визначення думки респондентів в анкеті

для всіх запитань визначено п'ятирівневу шкалу відповідей, яка є збалансованою відносно середньої точки, тобто має рівне число точок, які розташовані вище і нижче середньої. За цією шкалою у даному дослідженні оцінка здійснюється за такими індикаторами: час чекання на послугу; територіальна доступність; професійний рівень надання послуги; фінансова доступність; ступінь задоволення потреб клієнта [2].

Для оцінювання ресурсного забезпечення надання соціальних послуг використовують такі показники: кількість фінансових ресурсів, які вкладаються в ту чи іншу послугу (вартість послуги без накладних витрат); кількість кадрових ресурсів, які вкладаються в ту чи іншу послугу; кількість матеріальних ресурсів, які вкладаються в ту чи іншу послугу; повна вартість послуги (наприклад, повна вартість послуги в перерахунку на одного клієнта); повна вартість кінцевого результату (наприклад, витрати на одного клієнта, у якого відбулися очікувані позитивні зміни, обмежене застосування, оскільки інколи зміни досить важко відстежити).

У ході вибору респондентів серед спеціалістів, що надають соціальні послуги, найбільш переконливим критерієм для участі залучення експерта до оцінювання послуг є його досвід роботи. Бажано обирати експертів з досвідом роботи п'ять років і більше, оскільки значний досвід роботи сприяє тому, що експерт краще починає розуміти потреби клієнтів та орієнтуватись у ситуації, що склалась у сфері надання соціальних послуг.

Для оцінювання ресурсного забезпечення надання соціальних послуг використовують такі показники: кількість фінансових ресурсів, які вкладаються в ту чи іншу послугу (вартість послуги без накладних витрат); кількість кадрових ресурсів, які вкладаються в ту чи іншу послугу; кількість матеріальних ресурсів, які вкладаються в ту чи іншу послугу; повна вартість послуги (наприклад, повна вартість послуги в перерахунку на одного клієнта); повна вартість кінцевого результату (наприклад, витрати на одного клієнта, у якого відбулися очікувані позитивні зміни, обмежене застосування, оскільки інколи зміни досить важко відстежити).

Варто зауважити, що в європейській практиці, зокрема, на польських підприємствах оцінювання соціальних послуг здійснюється на регулярній основі та має чітко визначену періодичність проведення. Тому запропоновану методику рекомендуємо розглядати як частину

моніторингу соціальних послуг за умови регулярності таких досліджень.

Основними принципами, які визначають сутність моніторингу, є його цілеспрямованість, безперервність (або повторюваність), узгодженість дій його суб'єктів.

Створення в Україні державної інфраструктури моніторингу даних для оцінювання надання соціальних послуг за якісними показниками дасть змогу провадити єдину соціальну політику та координувати зусилля різних рівнів управління системи надання соціальних послуг, інших зацікавлених відомств, а також органів місцевого самоврядування, бізнесових структур.

Другою проблемою є низький рівень кадрового забезпечення сфери надання соціальних послуг та рівня кваліфікації працівників, що надають послуги зумовлює низку якості надаваних підприємством послуг у процесі поглиблення міжнародної співпраці.

Необхідно розробити та затвердити програму підвищення кваліфікації та навчання фахівців соціальної сфери. Варто врахувати досвід іноземних підприємств в європейських країнах, особливо Польський досвід реабілітації та працевлаштування людей з інвалідністю, які дбають про якісне забезпечення осіб з інвалідністю працею, реабілітацією та відновленням. Позитивним було б закордонне стажування та навчання в сусідній Польщі на підприємствах аналогічного профілю діяльності, переймання їх передового досвіду в даній галузі.

Третьою проблемою є відсутність єдиного підходу щодо фінансування стаціонарних закладів, які надають соціальні послуги в Україні, а також незначні обсяги бюджетного фінансування, недосконалість механізму трансфертів фінансових ресурсів держави на рівень територіальної громади зумовлюють невисоку якість соціальних послуг, надаваних підприємством, зокрема й у процесі поглиблення міжнародної співпраці.

Сучасна система соціальних послуг потребує дієвого фінансово-економічного механізму, зокрема доцільно забезпечити [6]:

- розроблення механізмів закупівлі соціальних послуг у недержавних суб'єктів за рахунок бюджетних коштів;
- аналізування фактичних витрат установ соціального захисту з метою визначення доцільності існування мережі таких установ на місцевому рівні, виходячи зі співвідношення попиту та пропозиції на

соціальні послуги;

- перехід від безсистемних виплат до адресної допомоги та соціальних послуг, які відповідають потребам конкретної людини та сім'ї;

- визначення та закріплення переліку мінімального обсягу (нормативу) соціальних послуг, які гарантуються на безоплатній основі особам та сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах.

Багато недержавних організацій мають досвід залучення додаткової фінансової та технічної допомоги з боку міжнародних донорів та організацій, приватного бізнесу, мають адаптовані новітні технології соціальної роботи і підготовлені людські ресурси. Нині більшість центрів соціальних служб не співпрацюють або неефективно залучають ресурси недержавного сектора на місцях. Іншою причиною недостатнього залучення недержавних організацій є відсутність механізму ліцензування щодо надання соціальних послуг з боку державних органів виконавчої влади.

Для ефективності реформування необхідно діяти у наступних напрямках:

- в рамках державної стратегії переходу від утримання закладів соціального обслуговування до фінансування соціальних послуг та з метою забезпечення якості соціальних послуг потрібно створити механізми залучення до надання соціальних послуг широкого кола зацікавлених осіб. Зокрема, необхідно створити можливості для надання безкоштовних послуг за рахунок фінансування з бюджету навіть для приватних установ. Бюджетне фінансування має виділятися на конкурсній основі, а з переможцем слід укласти контракт на надання послуг за рахунок бюджету;

- вирішення проблеми фінансового забезпечення соціальних закладів можна досягти шляхом залучення альтернативних (недержавних) джерел фінансування, а також запровадження для закладів стимулів ефективного використання бюджетних та власних коштів. Одним із таких стимулів може стати формульний підхід до розподілу коштів з обласного бюджету, для чого необхідно розробити методику розрахунку вартості соціальних послуг.

Четвертою проблемою є низький рівень методичного забезпечення процесу управління якістю соціальних послуг, обумовлений відсутністю державних стандартів якості соціальних послуг зумовлює їх невисоку

якість, зокрема й у процесі поглиблення міжнародної співпраці.

З метою вирішення цієї проблеми необхідне:

- розроблення та затвердження на законодавчому рівні державних стандартів забезпечення громадян соціальними послугами в громаді, зокрема: соціально-побутових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, інших соціальних послуг;

- розроблення та затвердження фінансових нормативів вартості соціальних послуг.

- запровадження системи соціального контрактування – практики застосування гарантійних документів, які забезпечують надання однаково якісних, доступних і кваліфікованих послуг з боку державних, громадських, приватних постачальників з дотриманням необхідних норм обслуговування шляхом укладання між центральними або місцевими органами самоврядування та постачальниками послуг «соціального контракту».

Організаційно-функціональний механізм функціонування сучасної системи соціальних послуг потребує:

- організувати ефективну систему обліку потенційних одержувачів різних видів соціальних послуг, тобто створити єдиний реєстр осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- впровадити державні стандарти соціальних послуг і їх якості та розробити і запровадити індикатори якості соціальних послуг;

- розробити критерії визначення потреби у послугах та оцінювання спроможності суб'єктів надавати якісні соціальні послуги шляхом впровадження ліцензування та соціального замовлення, державної стандартизації, а також через регламентацію інспекційно-наглядової діяльності надання соціальних послуг;

- створити модель ліцензування державних установ, громадських організацій та приватних структур, що надають послуги населенню;

- здійснити заходи щодо забезпечення прозорого залучення неурядових організацій до надання соціальних послуг громадянам за рахунок державного та місцевих бюджетів;

- удосконалити управління державними видатками на соціальні послуги з метою їх раціонального використання;

- децентралізувати управління та підсилити роль місцевого самоврядування щодо визначення потреби, планування, фінансування та організації надання соціальних послуг;

- визначити пріоритетні завдання у системі соціальних послуг, спрямованих на децентралізацію згідно з принципами Європейської соціальної хартії;
- внести кардинальні зміни в інфраструктуру державних закладів, які надають соціальні послуги, тобто змінити баланс стаціонарних та альтернативних послуг;
- вдосконалювати існуючі та створювати нові види соціальних послуг;
- продовжити активну роботу з розробки стандартів різних соціальних послуг, залучаючи фахівців не тільки Мінсоцполітики та інших профільних міністерств і відомств, але й недержавні громадські організації, зацікавлених осіб та іноземних спеціалістів;
- створити для надавачів соціальних послуг усіх форм власності рівні умови;
- розробити сучасну систему моніторингу й оцінки якості наданих соціальних послуг та ефективності роботи соціальних служб.

## **ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Здійснення ефективної соціальної політики як однієї з найважливіших функцій будь-якої держави залежить від багатьох чинників і має ґрунтуватись на принципах системності; адресності; соціальної справедливості; ефективності; фінансової обґрунтованості рішень, що ухвалюються. Існуюча вітчизняна система соціального захисту характеризується низкою суттєвих недоліків, серед яких доцільно вказати на недосконалість системи державної соціальної допомоги; несправедливість розподілу державних соціальних трансфертів, низьку адресність при наданні соціальної підтримки та орієнтацію на екстенсивне охоплення нею населення, нерозвиненість системи соціального страхування; неефективність фінансового забезпечення заходів державного соціального захисту тощо.

Аналіз досвіду зарубіжних країн свідчить, що системи соціального захисту є найважливішою сферою практичного застосування солідарної відповідальності в державах. Розглянувши соціальний захист Польщі, варто зазначити, що соціальна політика сучасної держави повинна орієнтуватись не лише на підтримку наявного рівня соціальних гарантій і створення механізмів соціального захисту окремих найбільш уразливих соціальних груп, а й на реалізацію довготривалих програм щодо кардинальної зміни основ системи соціального захисту, підвищення її ефективності.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

- [1] Бусел, В.Т., Василега-Дерибас, М.Д., & Дмитрієв, О.В. (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. (5-те вид.). В.Т.Бусел (ред.). Київ: ВТФ «Перун».
- [2] Горемикіна, Ю.В. (2016). Моніторинг і оцінювання якості та ефективності соціальних послуг: прикладний аспект. *Демографія та соціальна економіка*, (3), 120-132.
- [3] Дубич, К.В., (2015). Сучасна система надання соціальних послуг України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, (3). Вилучено з : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=821>.
- [4] Дубіш, О. (2020). Невиконане домашнє завдання: що не так у відносинах України та Польщі. *Європейська правда*. Вилучено з <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/06/25/7111493/>.
- [5] *Про соціальні послуги* (Закон України). N 2671-VIII. (2019). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.
- [6] Мищак І.М., & Казарян Г.Г. (2018). Особливості інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення осіб з обмеженими фізичними можливостями. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, (4), 78 - 85.
- [7] Мочерний, С.В. (ред.). (2006). *Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. (Т. 2)*; Львів: Світ.
- [8] Попок, А., & Греба, Р. (2016). Система соціальних послуг в Україні: структурно-функціональний вимір. *Науковий вісник "Демократичне самоврядування"*, (16/17). Вилучено з [http://lvivacademy.com/vidavnitstvo\\_1/visnyk16/fail/Popok,Greba.pdf](http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk16/fail/Popok,Greba.pdf).
- [9] Ярова, Л. (2012). Система соціального захисту у країнах Центральної і Східної Європи. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*. (1), 122-126.

УДК 354.1

Опубліковано 18 червня 2022 року

# THE SPACE INDUSTRY AS THE DRIVING FORCE OF THE ECONOMY AND THE BASIS OF NATIONAL SECURITY

**KOSHOVA Svitlana** 

Candidate of Science in Public Administration,  
Associate Professor of the Department of Healthcare Management and Public Administration  
*Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv*

UKRAINE

**Abstract:** *This article is devoted to the formation of a fundamentally new understanding of Global Security. Space security issues determine the need for joint efforts of all participants in world politics and International relations to develop relevant universally recognized 'International Law and Principles'. Aerospace technologies allow to ensure national security, promote the development of scientific and technical, socio-economic progress. Thus, successful participation in space exploration is of strategic importance for states. It is noted that the efficiency of the use of outer space in the commercial plan, for example, in the world markets of space vehicles, information technology. This attracts not only new states to the space industry, but also private assets with their investment mobility. Domestic theory and official documents do not operate on the concept of "space economy". The paper develops theoretical ideas about the phenomenon of space economy. It is concluded that the idea of the role of the space economy (space transformation), which transforms, is becoming more widespread in the international context. The peculiarities of space economy as a branch of management are revealed, including it is shown that: space activity is an integral element of the new technological system; the formation of a comprehensive strategy for space activities is part of a deep structural modernization of the entire political and economic mechanism; space activities bring synergetic economic effects, which in their positive effects can significantly exceed the direct economic benefits; space activities are today a necessary condition for preserving national sovereignty. The need for a more comprehensive detailed study of changes in general political processes under the influence of 'Space Security' is of paramount importance in the twenty first century, which led to the relevance of the chosen topic.*

## INTRODUCTION.

There is rapid development of the Space Industry in all participating countries. This, in turn, determines the use of aerospace technology in various areas of public administration. In highly developed countries, public policies

prioritize the study, development and use of outer space to address security and other socio-economic challenges.

Existing problems in Ukraine regarding the functioning of the Space Industry may lead to the destruction of national and economic security of the country as a whole. The realities of the space industry are characterized by dynamic changes in internal and external conditions. States are more or less trying to occupy a niche in the global space industry, as today it is one of the fastest growing markets. Space technologies guarantee technological, scientific, military, political and economic superiority, enable remote sensing of the Earth, prevent emergencies, increase the efficiency of exploration and extraction of natural resources, introduce innovative practices in agriculture, provide communication and navigation, environmental protection and climate change monitoring.

Even the short-term viability of this industry affects the economy and security of the country as a whole. Significant amounts of metals, high-precision measuring equipment and specialists are always needed to develop new rockets and equipment materials. That is, both mechanical engineering and metallurgy actually suffer, and such an economic parameter as unemployment, on the contrary, increases in percentage terms. Highly qualified engineers, communicators, specialists in telecommunications and electronic systems are forced to look for jobs outside the profession.

The increase in the number of participants in space activities, in turn, leads to new problems and threats in this area, both to the space security of each state individually and to global security as a whole. Therefore, in the XXI century, a fundamentally new understanding of global security is formed, where the problems of space security determine the need for joint efforts of all actors in world politics and international relations to develop relevant universally recognized international law and principles. Emphasis is placed on the classification of features of different approaches to space security in political theory. Nevertheless, the first is of paramount importance in the 21st century, according to which the system of national security is based on the concept of space security and the use of space resources in various spheres of the economy and defense.

### **Analysis of recent research and publications.**

Theoretical principles of the role of the space industry in general were considered by the author on the basis of the work of scholars of international law, international and space law, administrative law, public administration and

administration of other branches of law, namely:

The importance of space research and development as drivers of growth of scientific and technological potential and national economies noted MO Psyuk in [1].

All over the world, aerospace technologies and peaceful space exploration ensure the effective development of national economies, strengthen national security, defense and, in general, the strategic competitiveness of the country. mechanisms of state regulation of the space industry, their impact on national security, says SP Koshova [2-3].

I. Kostenko in [4] notes that the lack of awareness of the authorities about the importance of the development of the space industry leads to the containment of state regulation at the appropriate level.

The militarization of space, as well as the need to improve the rules of international space law, can guarantee national security for all countries. However, according to L. Martsenyuk [5], it is advisable to immediately form a sanctions policy against states that are aimed at dominance in space and show military aggression to ensure the security of all countries.

**Purpose of the research.** The purpose of the study is to identify the importance of space activities for economic development and security of the state.

## **THEORETICAL PRINCIPLES OF ANALYSIS OF TECHNICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT.**

Despite the existence of different approaches to 'Space Security', (the use of which determines the development of general political processes) space has become a new Global region of world politics.

The successful implementation of space policy by the State largely determines not only its development and security, but also its role and political influence in the 'International Arena' as a whole.

All over the world, aerospace technologies and peaceful space exploration ensure the effective development of national economies, strengthen national security, defense and, in general, the country's strategic competitiveness. Ukraine belongs to a small list of countries in the world that belong to space, develops and produces launch vehicles, rocket and space systems, launches into orbit a variety of satellites, including on behalf of other countries. However, having inherited a significant part of the aerospace potential from

the Soviet Union, our country does not use it quite rationally and efficiently. The main reasons include: lack of own spaceports, lack of financial resources, termination of cooperation with the Russian Federation due to the military-political conflict in eastern Ukraine, which negatively affected the logistics of the industry and the need to find new suppliers and buyers. An effective tool for solving these problems is the commercialization of the space industry in which it is important to find its rational boundaries in view of its strategic nature for national security and the realization of geopolitical interests of Ukraine [2].

The current challenges of society due to the rapid development of technology and the rapidity of processes taking place in the aerospace markets, require decisive and consistent steps based on real opportunities and understanding of their own priorities.

The development of a strategy for future space activities involves, first of all, an unbiased assessment of the current state of the industry and the identification of the most acute problems that have arisen over the past 20 years due to various objective and subjective reasons.

In this regard, there is a desire of States to achieve space advantage for convergence into one of the factors of their world leadership. It is possible to identify the transition from the confrontation between "East and West" to the confrontation between "North and South", associated with the active involvement in space activities of developing countries such as China, India, Brazil, Iran and others. Their success in implementing their space programs will continue to influence both the formation of the global space agenda and the development of world processes in general [1]. All over the world, aerospace technologies and peaceful space exploration ensure the effective development of national economies, strengthen national security, defense and, in general, the country's strategic competitiveness. Ukraine belongs to a small list of countries in the world that belong to space, develops and produces launch vehicles, rocket and space systems, launches into orbit a variety of satellites, including on behalf of other countries. However, having inherited a significant part of the aerospace potential from the Soviet Union, our country does not use it quite rationally and efficiently. The main reasons include: lack of own spaceports, lack of financial resources, termination of cooperation with the Russian Federation due to the military-political conflict in eastern Ukraine, which negatively affected the logistics of the industry and the need to find new suppliers and buyers. An effective tool for solving these problems is the

commercialization of the space industry in which it is important to find its rational boundaries in view of its strategic nature for national security and the realization of geopolitical interests of Ukraine [2].

The current challenges of society due to the rapid development of technology and the rapidity of processes taking place in the aerospace markets, require decisive and consistent steps based on real opportunities and understanding of their own priorities. Building such steps in line with a well-thought-out space strategy is associated with difficulties of a fundamental nature, which is associated with the lack of a clear industrial and innovation policy of the state. However, delays in implementing change pose a real threat to the rapid collapse of space activities as such and cause new and unexpected problems in the political, social and security spheres. The assessment of the situation shows that these problems are systemic in nature, and the current model of Ukraine's space activities is in a state of stagnation. Some initiatives and appointments do not improve the situation, as to overcome these problems requires systematic and coordinated measures [1]. In order to solve such an urgent problem, we consider it expedient to introduce a modern model of space activities and define it as an integral part of the national development strategy of the country. It is the proposed strategy that must meet societal needs and move away from historically established trends. It will be appropriate to substantiate the main approaches of state policy in the field of space activities, to determine its directions, goals, tasks, priorities, key competencies of space activities, problems and ways to overcome them. In addition, it is necessary to develop regulations that will regulate and implement systemic measures according to a single plan and solve all pressing problems in this area to bring it to the European level.

Theoretical ideas about the space economy as a whole system have not yet developed. However, practitioners speak of it as a real phenomenon, especially since the various space-related actors, types and forms of economic activity are not just developing at an astonishing rate, but through a network of contacts and production chains are merging into a global "space ecosystem". Measuring the direct and indirect effects of the space economy on society is also in its infancy. But the conclusion that the importance of modern space as a driver of sustainable socio-economic development is only growing, has long been recognized. The dynamics of changes in the space sector, the growth of markets related to space applications, the penetration of space technology in various spheres of public life, allow us to state that there are signs of space

transformation of the world economy as a whole.

Technical development of the economy occurs through a consistent change in technological systems. At present, the life cycles of six technological systems are distinguished in the world technical and economic development:

I - the First Industrial Revolution took place, associated with the establishment of factory production of textiles;

II - the era of steam has come, railways are becoming widespread;

III - began to actively develop the chemical industry, mechanical engineering, electrical industry;

IV - the era of cars and synthetic materials, which is associated with the beginning of industrial oil refining;

V - in connection with the computer revolution that has taken place, the dominant position in the economy is occupied by such industries as nuclear energy, microelectronics, computer science, biotechnology, aerospace industry;

VI - from about 2030: is based on the information revolution, which will lead to the development of nanotechnology, space technology, non-traditional and space energy, genetic engineering of animals and humans.

The national economy of economically developed countries today is characterized by diversity with a clear dominance of the V technological structure, but it is already being replaced by VI. One of the key sectors of the economy, which is dominated by V and VI technological systems, is space activities.

The rocket and space industry is currently one of the most high-tech and knowledge-intensive industries. Rocket and space technologies are playing an increasing role in R&D, becoming an important tool for gaining and maintaining scientific and technological leadership in the international arena. Space activities are an integral part of the modern world economy and science, determining the development of significant complexes of international information and communication infrastructure, as well as systems that ensure national security.

The classification of sectors of the economy, based on the degree of "remoteness from nature", makes it clear that all the diversity of economic activities that have a direct or indirect relation to space, can not be localized within a sector. Whether it is a classical three-sector model (raw material extraction - production - services) [6-8], or modern concepts that mention a four-sector (knowledge-based economy) [9] and even a five-sector ("golden

collar economy") [10-11]), there is no doubt that the systemic elements (subjects, objects, relationships) associated with space, are present and actively developing in each of them. Moreover, space achievements and prospects are changing established perceptions of the primary sector of the economy, as, for example, the extraction of space minerals and other extraterrestrial resources may become a reality in the near future. The separation of the sphere of economic relations related to space is expedient also because in the process of research, development and use of space all new economic values are created and benefits for humanity are provided that did not exist before. The Space Forum of the Organization for Economic Cooperation and Development defines the space economy as "all public and private entities involved in the development, promotion and use of space-related products and services, from research and development, creation and use of space infrastructure (ground) stations, launch vehicles and satellites) and ending with applied spacecraft (navigation equipment, satellite phones, meteorological services, etc.), as well as scientific knowledge gained as a result of such activities" [12]. The core of the space economy is the space industry - an industry that is a set of economic entities that provide goods and related to space [13]. However, the industrial component is only part of a long global chain of value added, which "begins with the subjects of research and development, manufacturers of space technology and ends with suppliers of space products and services to end users" [14]. Today's space economy is something more than the sum of its constituent elements, as it has a special additional systemic property in the form of quantitative and qualitative impact, which is constantly spreading and increasing, which have on the economy and society as a whole newly created space products, services and knowledge [15 - 17].

### **SPACE ECONOMY AS AN INTEGRAL COMPONENT OF THE GENERAL ECONOMY OF THE STATE.**

Attention to the space economy is constantly growing, as states and private investors see this high-tech sector as a promising source of economic growth and innovation [18]. If we consider space as a promising investment trend, the space economy in the near future will finally go beyond the aerospace and defense industries (primarily due to the further development of the ICT and telecommunications sectors) and become global in the full sense of the word.

In addition to the direct long-term impact of the space economy on economic growth (depending on the type of actors, such gains may include: improving resource allocation, improving national security and law enforcement, availability of new markets, reducing information asymmetry, increasing production efficiency and lowering prices); second-order economic effects related to indirect or unintentional acts of interaction and interaction within the growing number of space programs, as well as other effects induced by their possible synergy, will play an increasing role [19-21]. A typical example is the improvement of the system of meteorological satellites, which improves weather forecasting, which, in turn, leads to an increase in the reliability of satellite navigation at sea. No less significant result is the increase in the quality of forecasts of dangerous natural phenomena (hurricanes, tsunamis). Another example is spinoff technology, which, according to NASA, is a commercialized product that includes NASA technology or experience that benefits the public [22].

Experts unanimously predict that the impact of the space economy on the formation of new markets and changes in the existing world economic system will increase [23]. All these changes and the impact of space activities on various spheres of economic life (and even more broadly - on socio-economic progress) can be interpreted as a state of transition, or the beginning of space transformation of the world economy. The idea of space transformation (transforming the role of space economy), due to the complex nature of the impact of space technology on modern socio-economic development, is gradually taking shape in public discourse. Space technologies themselves continue to play the role of drivers of space transformation, and their purpose is changing. In fact, space transformation today is linked to and emerging from the ever-expanding flow of emerging technologies, which by their nature are also constantly evolving in favor of society.

In view of all this, the transformational technological shift associated with the effects of the "new space" and space economy may lead to a period of new modernization based on additional innovations, and thus to overcome the existing trap of persistently low economic growth. It should also be noted that measures of purely macroeconomic regulation are in themselves necessary, but not sufficient to accelerate the overall dynamics of economic change. The possible change in the trend should be related to the real strengthening of new sources of development (space economy), flexible methods of institutional and structural design (space law) and investment in human capital (space

education), which will form a triad of space transformation.

A new strategic 'race' for leadership, in Space exploration is developing.

The "Second Space Race" has many different characteristics. The participants have changed in number, in direction and in the nature and levels of their interaction.

A distinctive feature is that along with the Space Race, Space Co-operation is developing, which, however, is more political in nature and is a supporting factor for States (Countries) in their quest to take a leading position in space and then in the world.

A study of changing approaches to understanding security has revealed the expansion of the subject field and the emergence, in particular, of new types of Space Security. The current process of globalization closely links such levels of 'Space Security' as Global, International and National Security, equal in importance and influence, into a single system.

The study identified two approaches to the definition of 'Space Security, which shape the policy of participants in International relations to ensure it, which affects the development of general political processes in the twenty first century.

According to the first approach, the concept of national security is the basis of the space security system.

The second approach, which reflects the global nature of 'Space Security', closely, linked to the rule of International Law and the increasing interdependence of the modern world.

According to this study, 'Space Security' is, determined by sovereign equality in the conduct of independent 'Space Activities' that do not pose a threat to peace and security in outer space.

Despite the Global significance of this approach, the first approach is still of paramount importance. The second approach is an auxiliary factor for states in ensuring their national security [2].

Therefore, the choice of the concept of the course in 'Space Activities' depends on the approach taken by the State. From the concept of, unlimited and free use of space assets to realize their national interests and achieve world leadership to the concept of curbing the militarization of space and its use exclusively for peaceful purposes in the interests of all members of international relations, for the benefit of all mankind.

It is also impossible to ignore the content and trends of problems and threats to space security. Military, militarization of outer space. Environmental,

pollution of outer space, Legal, lack of international law, relevant changes in space, related to 'Space Activities' of countries and lead to an increase in global terrestrial problems of mankind (environmental pollution, arms control and maintenance of global security, lagging behind the process of creating norms of international law from modern realities, etc.).

These problems and threats are interrelated and Global in nature, so their solution is possible only by taking comprehensive measures by the world community to improve 'International Law', develop international institutions, strengthen international co-operation and overcome military-political contradictions [3]. Thus, the factor of space security is part of the problem area of world politics. Identified the main approaches of states to ensure space security, as well as confirms their impact on strengthening existing space security problems with a global dimension.

A comprehensive study of space programs of different space potential conditions of existence of problems of space safety, the general and special directions of development come to light [1].

With the entry of Mankind in the twenty first century, a new stage in the study and use of outer space is, characterized by two conflicting trends.

One of the trends is, related to disintegration processes, based on the desire of a number of countries to address their own space security in the face of global conflicts, especially in the use of outer space for military purposes.

This, as well as the desire for dominance in space to take a leading position on the world stage, led to the emergence and development of the "Second Space Race", which has different characteristics than the first.

The current development of the "Second Space Race" suggests that this process will continue due to the desire of some countries to take the lead and their unwillingness to uphold international legal restrictions, the adoption of which would strengthen both space security of each country and global security in general. While simultaneously continuing to promote the desire of other countries to increase their space capabilities, including in the military sphere.

In the context of the growing struggle for control of space, the threat of weapons being, placed in outer space comes to the fore. International co-operation on this issue today is political rather than disarmament. For example, some countries are seeking to prevent restrictions on the military use of space to their advantage, while others are working together to prevent its militarization.

The lack of positive results in this matter will, ultimately lead to the undermining of 'International Space Law', further militarization of space could, increase and intensify the probability of Inter-Continental disputes and in the long run military conflicts.

The lack of consensus already causes tensions between States and affects the development of their relations in other areas, such as ecology, economics, etc., as well as the solution of global earthly problems of Mankind [10].

The development and strengthening of co-operation both between States on a number of international issues and between them and non-state actors in 'Space Activities' is a characteristic trend of a new stage in the study and use of outer space. Compared to the situation twenty years ago, the scale of International co-operation has changed qualitatively. In connection with the expansion of the range of participants in 'Space Activities', with the involvement of private capital, along with bilateral, multilateral co-operation that promotes the free market (Sea Launch projects, GMES, GEOS) is becoming increasingly profitable.

Such co-operation allows States to resolve both global problems related to the study of threats to space security and the development of international co-operation in research projects, and national - on socio-economic development, which contribute to improving the lives of society.

In addition, the costs and risks to States to implement these projects are too high for one State alone, so it is clear the desire of countries to expand international co-operation in space [5].

Along with multilateral co-operation, the process of regionalization is actively developing. The latest unification of Asian countries, which have some common problems in the field of space exploration, in the Asia-Pacific Space Agency will help strengthen their relations as a whole, will serve the development of co-operation, scientific and technological progress, innovation. The participation of many countries in 'International Space Projects' proves that convergence and Global co-operation in space have become a well-established norm in their Space Activities. Cosmonautics is a high-tech industry, its development requires the development of many assistive technologies. The same life support systems, nuclear energy, medicine, computer science - these are the industries that can become the basis of a new technological system, ensuring the recovery of the economy. After all, the role of development of this industry is literally invaluable:

- innovative developments. The space industry is always researching and implementing the latest technologies, tools and materials. They are first tested for space experience, and then go in powerful flows into the world economy. Significant volumes of such developments are the basis of the research and production base of the space industry. And it has long begun to work as a separate and independent branch of the economy of any country;

- impetus for development within healthy competition. From the space industry, a lot of development goes to the military industry - it affects the level of national security of the whole country. And from the military industry, development and technology are already moving into the civilian sphere of life;

- political aspect. Those countries that have great space potential, attract investment from other countries and are actively engaged in interstate business activities, uniting in alliances and organizations.

Competition is growing with the development of new technologies, which provides opportunities for the formation of new market forces. In addition, the intensity of all economic processes is stimulated.

## **SPACE SECURITY AS A PRIORITY IN SOLVING GLOBAL PROBLEMS OF MANKIND.**

Investments in space technology and research bring huge profits if they are used in the economy. In particular, we are talking about: solar energy, cellular communications, multifunctional use of satellites, medicine, cosmetology, space startup market, clothing accessories, space tourism, industrial development of space resources, etc. [23].

Belief in the transformative role of the space industry is increasingly gaining public opinion, thanks to the public activity of space visionaries, like Elona Musk, multiplied by the possibilities of modern communication technologies. However, it is obvious that, as in the case of the phenomenon of digital transformation, the scientific understanding of the effects arising from the dynamic development of the space economy lags behind the rapidly changing realities. At the initial stage, the development of the space economy was understood mainly as a new mechanism for using certain space technologies to solve traditional economic problems. As we became aware of the barriers, risks, and benefits of the space economy, we came to a more balanced understanding of it as an activity to create economic value and benefit people in the space exploration process.

The structural features of the space industry lead to its special

vulnerability to economic shocks. The space sector includes many activities, from the production, launch and operation of satellites, to a variety of commercial programs that depend on satellite data and signals (such as broadband). Space exploration and satellite production are characterized by low production volumes and a high level of specialization with a limited number of specialists and contractors. Value chains are becoming more global, but many countries would like to maintain some control over space.

Security, being one of the main factors in world politics, is gaining a cosmic dimension. The desire of countries to ensure their national space security leads to increasing global problems of mankind: environmental pollution, arms control and maintenance of global security, lagging behind international law from modern realities, etc., which can be solved only by the world community.

Traditionally, there are two approaches to the definition of space security, which shape the policy of actors in international relations to ensure it, which affects the development of political processes in the XXI century. According to the first approach, the concept of national security is the basis of the space security system. The second approach, which reflects the global nature of space security, is closely linked to the rule of international law and increasing interdependence in the modern world. According to him, space security is determined by sovereign equality in the conduct of independent space activities that do not pose a threat to peace and security in outer space. Despite the global significance of this approach, the first approach is still of paramount importance. The second approach is used as an auxiliary factor for states in ensuring their national security.

Thus, the choice of the concept of the space course depends on the approach taken by the state: from the concept of unlimited and free use of space assets to pursue their national interests and achieve world leadership to the concept of curbing the militarization of outer space and its use only in peacetime. for the benefit of all actors in international relations, for the benefit of all mankind.

## **THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF INFORMATIZATION IN THE SPACE INDUSTRY ON THE MAIN SPHERES OF SOCIETY.**

In recent years, the space industry has also achieved significant results in the field of informatization of society, the main of which are:

1. The basic needs of the society in space communication and retransmission of TV and radio programs are provided.

2. Created scientific and technical principles for spacecraft remote sensing of the Earth, meteorological observations, basic space research, able to meet the needs of society to the extent necessary to perform operational tasks of operational control of the territory using space-based monitoring and continuous analysis of the environment.

3. The work of the international satellite search and rescue system COSPAS-SARSAT is provided, which is designed to receive emergency beacon signals from anywhere in the world, identify objects in distress, automatically determine the geographical coordinates of the accident site and disaster alert. search and rescue services;

4. The range of services (in terms of continuity and accuracy) for determining the location and speed of objects with the help of global navigation systems GPS and GLONASS has been expanded.

In general, the potential opportunities for the development of the main spheres of society and the relevant components of the defense capabilities of any state are determined by the state of information processes. Currently, information is considered a strategic national resource.

The growing role of information and technological struggle is blurring the line between war and peace. The armed forces of a number of states are in constant confrontation, and military informatics, even in peacetime, solves the problems inherent in war. The Pentagon, for example, is guided by the slogan "Electronic warfare is never declared, never stopped, is conducted in secret and knows no boundaries in space and time." The struggle for ownership of computer networks began. The exchange of "information strikes" is becoming increasingly dangerous for countries around the world, as their effectiveness is growing rapidly.

A new, post-nuclear stage of development is coming in military affairs. The effectiveness of modern weapons is increasingly determined not so much by firepower as by the degree of information security.

Informatization of the army has become a priority of the military-technical policy of the state. The importance of information and technical confrontation has increased in the content of hostilities. This is evidenced by the experience of armed conflicts and local wars of today.

For example, the analysis of the use of armed forces by leading world powers in local wars and armed conflicts in recent decades reveals the main trends in armed struggle and the characteristics of wars of the late twentieth century, which become an integral part of military conflicts in the XXI century. One such trend is the rapid growth of the role of space resources in preventing,

preparing for and waging modern wars of any scale. This is due to a number of reasons:

- intensive development of modern information technologies and their use in the military sphere leads to an increase in the role of the information component in the preparation and provision of hostilities;

- the general tendency to unite forces and means of defeating the enemy and ensure combat operations of different types of troops in integrated military complexes leads to the need to use a single information field;

- the emergence and development of new operational-strategic, tactical and functional concepts of the use of promising armed forces is based on the extensive use of space resources.

Thus, the success of military operations on land, air and sea, as well as the prevention of war, military-political crises or armed conflicts, depend significantly on the effectiveness of the use of space information and, consequently, on the degree of protection of space received and used information.

The interests of information security are in the priority of the development of space systems that provide effective support for the actions of troops and naval forces during combat operations. Without space systems, it is now impossible to achieve such qualitatively new capabilities of the armed forces as mobility, readiness to respond flexibly, focus on high-precision weapons, compactness and economy.

It is also becoming increasingly appropriate to use space systems in the field of weapons and military control, which will provide a significant increase in the accuracy of missile strikes and rapid assessment of the results of action. In particular, space systems have a significant impact on the effectiveness of high-precision weapons. They allow you to fully automate the entire combat cycle - the detection of stationary targets, including camouflaged and small, the issuance of information to weapons systems, navigation and control of means of destruction in flight, monitoring the effectiveness of the application.

## **CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS.**

Space activities are an integral part of the new technological system, based on the use of information, to which economically developed and newly industrialized countries are moving. The formation of a comprehensive strategy for space activities is part of a deep structural modernization of the entire political and economic mechanism. The purpose of space activities goes beyond solving specific technical problems and obtaining commercial benefits

in the traditional sense: space activities, bringing a synergistic effect to the national economy, is a lever to create competitive advantages at the level of individual industries and at the macro level.

Today, it is impossible to say unequivocally that one thing determines the interest of States in the exploration and use of space resources. For some countries, primarily located in Asia, Africa, Latin America, space is a source of socio-economic benefits, research of their natural resources, environmental monitoring and prevention of natural disasters, economic growth, improving the quality and quality of life. , etc. For other countries, space is primarily a matter of prestige and political dividends, as well as ensuring their security. That is why, despite the global financial crisis, many countries around the world continue to actively fund their space activities. However, International co-operation in space brings both scientific and technical, socio-economic and political benefits, as well as affects not only all humanity as a whole, but also each individual. Without International co-operation in space, it is impossible to implement large-scale space projects, as well as address global problems and threats to space security.

In addition, the development of International co-operation is attractive to States primarily for political reasons. In particular, through the formation of a global space agenda, they have the opportunity to influence the development of space programs in other countries, therefore not only achieving their foreign policy goals, but also strengthening their place in the international arena.

We can say that international cooperation is a supporting factor for States in their quest to take a leading position in space and then in the world. Therefore, it is obvious that International Space Co-operation, given its advantages and in solving space security issues of global significance, will continue to develop. Successful space activities are now becoming a necessary condition for preserving national sovereignty, both in the military-political aspect and in the field of information security. Practical areas of application of modern spacecraft are not only the cultivation of crystals in weightlessness and other research, but primarily navigation, meteorology, communications and reconnaissance. Astronautics creates new information markets.

Based on the above, we can conclude that the priority development of space systems for various purposes is a vital factor in ensuring both the national economy and security in general, including information security.

Prospects for further exploration are the analysis of the impact of the space industry on specific sectors of the national economy.

**REFERENCES:**

- [1] Psuk MO (2020). State support for the development of investment activities in the aerospace industry in the context of globalization. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Derzhavne upravlinnya*. vol. 31 (70/3) DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.3/31>
- [2] Koshova SP (2022). International legal aspect of state regulation of the space industry as the basis of national security. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. vol. 4. 93–97. DOI: 10.32702/2306-6814.2022.4.93
- [3] Koshova SP., & Hbur ZV. (2021). National security through the prism of space industry development. *Publishing House «European Scientific Platform»*. <https://doi.org/10.36074/nbchprkg-book.2021>.
- [4] Kostenko I. (2021). Public administration in the space industry of Ukraine and the implementation of european standards *Space Law*. DOI:10.31359/1993-0941-2021-41-175
- [5] Martsenyuk L. (2021). Militarization of space as a threat to national security: current trends and challenges *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. vol. 2. DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-287-292
- [6] Fisher A.G.B. (1939). Production, primary, secondary and tertiary. *Economic Record*. vol. 15 (1). 24–38
- [7] Clark C. (1940). *The Conditions of Economic Progress*. London: Macmillan, 502 p.
- [8] Fourastié J. (1949). *Le grand espoir du XXe siècle: Progrès technique, progrès économique, progrès social*. Paris: Presses universitaires de France, 223 p.
- [9] Selstad T. (1990). The rise of the quaternary sector. The regional dimension of wisdom or knowledge-based services in Norway, 1970–1985 *Norsk Geografisk Tidsskrift. Norwegian Journal of Geography*. vol. 44 (1). 21-37.
- [10] George A.A. Sectors of Economy: Primary, Secondary, Tertiary, Quaternary and Quinary. URL: <https://www.clearias.com/sectors-of-economy-primary-secondary-tertiary-quaternary-quinary/>
- [11] Rosenberg M. (2019). The 5 Sectors of Economy *ThoughtCo*. 2019. May 06. URL: <https://www.thoughtco.com/sectors-of-the-economy-1435795>
- [12] OECD Handbook on Measuring the Space Economy. Paris: OECD Publishing, 2012.
- [13] Schrogl K.-U., Baranes B., Venet C., Rathgeber W. (2010). *Yearbook on Space Policy 2008/2009: Setting New Trends*. Springer.
- [14] *The Space Economy at a Glance (2007)*. Paris: OECD Publishing.
- [15] *A New Space Economy on the Edge of Liftoff*. Morgan Stanley. July 12, 2019.
- [16] *To Infinity and Beyond – Global Space Primer*. (2017). (F. Tran, S. Nahal, B. Ma, R. Epstein, B. Heelan). Bank of America Merrill Lynch. October 30, 2017. 101 p.
- [17] Crawford I.A. (2016). The long-term scientific benefits of a space economy *Space Policy*. vol. 37. 58-61.
- [18] *The Space Economy at a Glance (2014)*. Paris: OECD Publishing. 144 p.
- [19] Eerme T. (2016). Indirect industrial effects from space investments *Space Policy*. vol. 38 (1). 12-21.
- [20] *The Case for Space (2015)*. The impact of space on the UK economy (G. Sadlier, R. Flytkjær, M. Halterbeck, V. Peycheva, L. Koch). London: London Economics. 136 p.
- [21] Ricard W., Grandadam D., Prado-Saldanha F., Cohendet P., Stojak L. (2015). A New Perspective on Innovation in Space and Its Implications on the Tools and Measures Used to Assess the Indirect Impacts of Public Investment in the Space Sector. *New Space*. vol. 3(2). 87-91.
- [22] Spinoff (2019). Technology Transfer Program. NASA, 2019. 38. Capital Flows as Space Opens for Business. Morgan Stanley. July 19, 2019.
- [23] Foust J. (2018). A trillion-dollar space industry will require new markets. *SpaceNews*. July 5.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**«ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА  
АДМІНІСТРУВАННЯ, СФЕРА ОБСЛУГОВУВАННЯ,  
ЕКОНОМІКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ЯК  
РУШІЙНІ СИЛИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ  
ДЕРЖАВ ХХІ СТОЛІТТЯ»**

ВИДАННЯ 2

Українською та англійською мовами

*За точність викладеного матеріалу відповідальність несуть автори.  
Редакція не завжди поділяє позицію авторів.*

Опубліковано (PDF) 14.06.2021. Підписано до друку 31.08.2022.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Формат 60×84/16. Гарнітура Cambria.

Умовно-друк. арк. 9,88. Замовлення № 330.

*Тираж: 100 екземплярів. Віддруковано з готового оригінал-макету.*

---

**Видавець:**

21037, Україна, м. Вінниця, вул. Зодчих, 18, офіс 81

ГО «Європейська наукова платформа»

Телефони: +38 098 1948380; +38 098 1956755

E-mail: [info@ukrlogos.in.ua](mailto:info@ukrlogos.in.ua) | URL: [www.ukrlogos.in.ua](http://www.ukrlogos.in.ua)

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 7172 від 21.10.2020.